

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΝΟΣ ΜΙΜΙΛΙΔΗΣ

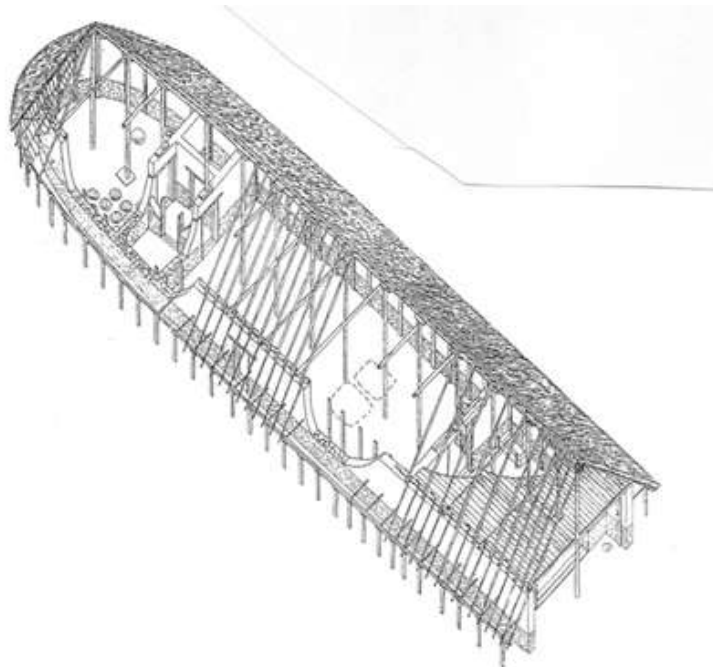
ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΩΛΟΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΗΣ

ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΙΜΟΥΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΒΟΛΟΣ 2020

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΝΟΣ ΜΙΜΙΛΙΑΔΗΣ

A. M. 1115050

**Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΗΣ
ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΙΜΟΥΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ-ΤΜΗΜΑ Ι.Α.Κ.Α

ΒΟΛΟΣ 2020

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την περάτωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω πολύ τον επόπτη καθηγητή μου κ. Αλέξανδρο Μαζαράκη Αινιάνα για την βοήθειά του. Οι παρατηρήσεις και οι κατευθυντήριες γραμμές που μου υπέδειξε ήταν πολύ σημαντικές για την ολοκλήρωση της εργασίας μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σελ.5
I. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	σελ.7
II. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΣΤΥΛΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΙΜΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.....	σελ.9
II.1 ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ.....	σελ.9
Θέρμο Αιτωλίας (Μέγαρο Β, ναός C).....	σελ.9
II.2 ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ.....	σελ.14
Ωρωπός (κτίριο Α).....	σελ.14
II.3 ΕΥΒΟΙΑ.....	σελ.16
Λευκαντί, Τούμπα (Ηρώον).....	σελ.16
Ζάρακες, Κάρυστος (κτίριο II).....	σελ.19
II.4 ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ.....	σελ.20
Άνω Μαζαράκι, Ρακιτά (ναός της Αρτέμιδος).....	σελ.20
Ηραίον Άργους (πρώιμος αρχαϊκός ναός).....	σελ.23
Ίσθμια (ναός του Ποσειδώνα).....	σελ.26
II.5 ΚΥΚΛΑΔΕΣ.....	σελ.29
Δήλος, Όρος Κύνθος (ναός της Ήρας).....	σελ.29
II.6 ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΑΓΑΙΟΥ.....	σελ.31
Ηραίον Σάμου (Εκατόμπεδος I και II).....	σελ.31
II.7 ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ.....	σελ.34
Έφεσος (Αρτεμίσιο, ναός 1).....	σελ.34
III. ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΙΜΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.....	σελ.38
IV. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΣΤΥΛΩΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΩΝ.....	σελ.42

V. Η ΠΕΡΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.....σελ.48
V.1 Η γένεση της περίπτωσης και η πρώιμη λειτουργία της.....σελ.48
V.2 Η εξέλιξη της περίπτωσης από το τέλος της Γεωμετρικής έως την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο.....σελ.49
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ.55
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....σελ.56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.57
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....σελ.61
ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΣΤΥΛΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΙΜΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝσελ.66
ΕΙΚΟΝΕΣ.....σελ.67

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συγκεκριμένη εργασία έχει ως θέμα τη γένεση της περίπτωσης στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους (από τον 10^ο έως τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ.). Ως αρχιτεκτονικό στοιχείο περίπτωση ή περιστύλιο ονομάζεται η σειρά κιόνων γύρω από ένα οικοδόμημα που σχηματίζει μια στοά, ένα περιμετρικά διατεταγμένο «πτερόν»¹. Το συγκεκριμένο στοιχείο εμφανίζεται από την πρωτογεωμετρική περίοδο στο λεγόμενο «Ηρώο» από το Λευκαντί και παρατηρείται κατά τη διάρκεια της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου και σε άλλα οικοδομήματα, κυρίως σε περιοχές, όπως η Πελοπόννησος και η Εύβοια, αλλά και σε άλλα μέρη του Ελλαδικού χώρου. Παρόλα αυτά, η χρήση της περίπτωσης σε λατρευτικά οικοδομήματα αρχίζει να παρατηρείται προς το τέλος της ύστερης γεωμετρικής περιόδου, στον ναό της Αρτέμιδος στο Άνω Μαζαράκι² και στον ναό του Απόλλωνα στους Ζάρακες. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια του 7^{ου} αιώνα η περίπτωση εμφανίζεται όλο και περισσότερο σε λατρευτικά οικοδομήματα, όμως μέχρι τις αρχές του 6^{ου} αιώνα η εμφάνιση του είναι ακόμη σποραδική, καθώς τα παραδείγματα περιστυλιών ναών του 7^{ου} παραμένουν αρκετά σπάνια³.

Στόχος της εργασίας είναι να γίνει εμφανής, μέσω της γένεσης της περίπτωσης και της εξέλιξης της μέσα στους αιώνες, η πρώιμη λειτουργία της και έπειτα οι παράγοντες εκείνοι που συνέβαλαν, ώστε να αποτελέσει βασικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής των πρώτων δωρικών και ιωνικών ναών. Υπό αυτή την οπτική, στο πρώτο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν κάποιες βασικές απόψεις για την ιστορία της έρευνας πάνω σε ζητήματα σχετικά με τις απαρχές των αρχιτεκτονικών ρυθμών, την πρώιμη μορφή της περίπτωσης και τη γέννησή της.

Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί ένας γεωγραφικός κατάλογος των μέχρι τώρα γνωστών περιστυλιών οικοδομημάτων των πρώιμων ιστορικών χρόνων. Θα γίνει η περιγραφή μιας σειράς ζητημάτων, όπως η χρονολόγηση τους, η αρχιτεκτονική τους μορφή, οι λεπτομέρειες σχετικά με την περίπτωση τους αλλά και ζητήματα ερμηνείας αναφορικά με την αποκατάσταση τους και τις διαφορετικές θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για το αν κάποια κτίρια είναι περιστυλα ή όχι. Σκοπός είναι να εξεταστούν οι ποικίλες περιπτώσεις των πρώιμων αυτών περιπτώσεων και να παρατεθούν οι απόψεις των ανασκαφικών και άλλων μελετητών που έχουν ασχοληθεί με αυτά τα κτίρια.

Το επόμενο κεφάλαιο αφορά μια κατηγορία κτιρίων τα οποία παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με τα περιστυλα οικοδομήματα αλλά δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως περιστυλα, διότι η τεχνική η οποία παρατηρείται σε αυτά είναι διαφορετική από το λεγόμενο περίπτωση.

Στο κεφάλαιο IV θα εξεταστούν εκείνα τα ζητήματα που αφορούν την αρχιτεκτονική μορφή των κτιρίων του καταλόγου και θα συναχθούν ορισμένα συμπεράσματα, παρατηρώντας τα οικοδομήματα στο σύνολο τους.

¹ Μπούρας 2000, 137.

² Μαζαράκης 1997, 278.

³ Barletta 2001, 39.

Τέλος, το τελευταίο κεφάλαιο εστιάζει στην εξέλιξη της περίπτωσης από τα πρώτα παραδείγματα κτιρίων της γεωμετρικής περιόδου, μέχρι το τέλος του 7^{ου} αι. π.Χ.. Μέσα από αυτή τη διαδικασία θα γίνει η προσπάθεια να ερμηνευτεί η αρχική λειτουργία της περίπτωσης και αυτή που απέκτησε με την πάροδο των χρόνων, όταν πλέον αρχίζει να εμφανίζεται στους πρώτους ναούς.

II. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το θέμα της συγκεκριμένης εργασίας, το οποίο αφορά τη γένεση της περίπτωσης, είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει μέχρι τώρα μια σειρά από μελετητές και έχει γεννήσει αρκετά ερωτήματα όσον αφορά την προέλευση των ελληνικών αρχιτεκτονικών ρυθμών.

Σχετικά με την προέλευση των χαρακτηριστικών του δωρικού και του ιωνικού ρυθμού, όπως αυτά εμφανίζονται στους πρώτους λίθινους ναούς της αρχαιότητας, έχουν διατυπωθεί ορισμένες απόψεις οι οποίες πλέον έχουν παγιωθεί. Έχει υποστηριχθεί ότι η εμφάνιση της ιωνικής και της δωρικής περίπτωσης αποτελεί ένα ξεχωριστό φαινόμενο για την κάθε περίπτωση. Η ιωνική περίπτωση πιθανόν να είχε τις ρίζες της στην ανατολή ενώ αυτή των ναών της Βόρειας Πελοποννήσου στην Αίγυπτο, αποτελώντας έμπνευση για τους πρώτους δωρικούς ναούς⁴. Επιπλέον, είναι γνωστή η θεωρία ότι στους πρώιμους ναούς ήταν ευρύτερη η χρήση του ξύλου για οικοδομικούς σκοπούς, το οποίο όμως αποτελεί ένα υλικό που φθείρεται εύκολα με αποτέλεσμα να μην αφήσει ίχνη πίσω του⁵. Παρόλα αυτά, η χρήση του ξύλου ως δομικού υλικού, εκτός από τις αναφορές που γνωρίζουμε από πλήθος πηγών αρχαίων συγγραφέων, όπως του Θουκυδίδη, του Πίνδαρου, του Πλίνιου, του Πausανία και του Βιτρούβιου, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι τα χαρακτηριστικά των λίθινων δωρικών και ιωνικών ναών αποτελούν μεταφορά παλαιότερων ξύλινων μορφών⁶. Αναφορικά με τους κίονες των ναών, αυτοί μιμούνται προγενέστερα ξύλινα πρότυπα⁷. Το ίδιο συμβαίνει και στον θριγκό των ναών, όπου τα τρίγλυφα και οι μετόπες, στην περίπτωση του δωρικού ρυθμού, αντιπροσωπεύουν, τα μεν, μια διακοσμητική λάξευση των άκρων των δοκαριών της οροφής και οι δε, τους ξύλινους πίνακες που θα έκλειναν τα κενά στα διαστήματα μεταξύ των ξύλινων δοκαριών πάνω στο επιστύλιο. Ομοίως και άλλα αρχιτεκτονικά στοιχεία, όπως οι σταγόνες στην ταινία του επιστυλίου, ή οι πρόμοχθοι, ενδεχομένως να αποτελούσαν μίμηση τμημάτων που ήταν καρφωμένα⁸ (εικ. 1). Επομένως, υπάρχουν σαφή στοιχεία που μαρτυρούν μια διαδικασία «λιθοποίησης» των πρώιμων αυτών μορφών από ξύλο στους μεταγενέστερους ναούς. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα το οποίο χρησιμοποιούν οι περισσότεροι μελετητές που έχουν ασχοληθεί με το παραπάνω θέμα, (για να αποκαταστήσουν την ξύλινη περίπτωση και την ανωδομή ενός δωρικού ναού), αναφέρεται η περίπτωση του πρώιμου αρχαϊκού ναού με τις πολύχρωμες πήλινες μετόπες από το Θέρμο της Αιτωλίας⁹ (εικ. 2).

Ειδικότερα, αναφορικά με τη γένεση της περίπτωσης έχουν ασχοληθεί αρκετοί μελετητές. Ενδεικτικά, μια από τις βασικές μελέτες πάνω στο συγκεκριμένο θέμα είναι αυτή του H. Drexler, ενώ άλλοι μελετητές που έχουν ασχοληθεί με το θέμα είναι ο A. Mallwitz, ο H. Walter, ο W. Martini, ο A. E. Kalpaxis και ο A. Μαζαράκης

⁴ Μαζαράκης Αιτιαν 2016, 25.

⁵ Ορλάνδος 1955, 7.

⁶ Ορλάνδος 1955, 9-17.

⁷ Ορλάνδος 1955, 9 και Dinsmoor 1950, 55, για την θεωρία λιθοποίησης των ξύλινων κίωνων.

⁸ Ορλάνδος 1955, 13-14.

⁹ Dinsmoor 1950, 51-52.

Αινιάν¹⁰. Πιο συγκεκριμένα, ο Drerup υποστηρίζει ότι η γένεση της περίπτωσης πρέπει να αναζητηθεί στα πρώτα θολωτά στέγαστρα, όπως σε περιπτώσεις στέγασης τάφων συνδεδεμένων με τη λατρεία των ηρώων ή αντίστοιχα βωμών. Έπειτα, καθώς ο αρχαίος ελληνικός ναός με το πέρασμα των χρόνων έγινε η οικία της θεότητας όπου βρισκόταν το λατρευτικό ξόανο, προκειμένου να τονιστεί η σημασία του ως τέτοιας, ο ναός χρειαζόταν μια στέγη που να στηρίζεται από μια στεφάνη κίωνων (Ringhalle), όπως αναφέρει ο Drerup, δηλαδή μια περίπτωση που να προστατεύει και να περικλείει τον ναό¹¹. Ο Μαζαράκης Αινιάν αναφέρει ότι με την ανακάλυψη του περίπτερου αψιδωτού οικοδομήματος στην Τούμπα στο Λευκαντί Εύβοιας, η γένεση της περίπτωσης θα πρέπει να αναζητηθεί στο πρώτο μισό του 10^{ου} αι π.Χ., έχοντας αρχικά μια λειτουργική σημασία και έπειτα αποκτώντας μια συμβολική¹². Ο Mallwitz θεωρεί ότι ο πρώτοι περίστυλοι ναοί ήταν αυτοί στο Ηραίο του Άργους (πρώιμος αρχαϊκός ναός) και ο ναός του Ποσειδώνα στα Ίσθμια της Κορίνθου, τοποθετώντας τη χρονολόγηση των πρωιμότερων περίπτερων ναών στις αρχές του 7^{ου} αιώνα. Παρόλα αυτά, παραδείγματα που θα εξεταστούν στη συνέχεια, όπως ο ναός στο Άνω Μαζαράκι Αχαΐας και στους Ζάρακες Εύβοιας, φανερώνουν ότι η περίπτωση υπήρχε ακόμη νωρίτερα στη λατρευτική αρχιτεκτονική.

¹⁰ Για την προέλευση της περίπτωσης βλ. γενικά: H. Drerup 1962, “Zur Entstehung der griechischen Tempelringhalle”, στο *Festschrift für F.Matz*, Mainz, 32-38, A. Mallwitz 1981, “Kritisches zur Architektur Griechenland im 8 und 7. Jahrhundert”, *AA*, 621-642, H. Walter 1980, “Zur Ringhalle des frügiechischen Tempels”, στο *Symmikta philological Salisburgensia G.Pfligersdofer*, επιμ. J. Dalfen κ.ά., Roma, 263-271, A. E. Kalpaxis 1976, *Fruharchaische Baukunst in Griechenland und Kleinasien*, Athens, 96-100, W. Martini 1986, “Von Herdhaus zum Peripteros”, *JdI* 101, 23-36 και A. Mazarakis Ainian 1997, *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*, *Studies in Mediterranean Archaeology* 122, Jonsered, 278-279.

¹¹ Fehr 2015, 63-64 και Gruben 2000, 39-40, σχετικά με την άποψη του Drerup.

¹² Mazarakis Ainian 1997, 278.

III. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΣΤΥΛΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΙΜΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

III.1 ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Θέρμο Αιτωλίας (Μέγαρο Β, ναός C)

Τοποθεσία: Το ιερό του Απόλλωνα στο Θέρμο βρίσκεται στη δυτική Ελλάδα, στον νομό της Αιτωλοακαρνανίας. Το ιερό είναι κτισμένο στο οροπέδιο του υψώματος της Αγριελιάς βορειοδυτικά της Τριχωνίτιδας λίμνης¹³.

Ιστορικό των ερευνών: Οι πρώτες ανασκαφές στην περιοχή έγιναν το 1897 έως το 1908, υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρίας και τη διεύθυνση του Γ. Σωτηριάδη. Στις πρώτες αυτές ανασκαφές αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα ενός ελληνιστικού ναού (ναός C), του οποίου η μορφή φαίνεται πως είχε αρκετές ομοιότητες με τους ναούς της αρχαϊκής περιόδου. Ο Σωτηριάδης υποστήριξε ότι τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του ναού (C) αποτελούσαν μια εικόνα του προγενέστερου αρχαϊκού ναού. Κάτω από τον συγκεκριμένο ναό αλλά και σε τμήμα του εσωτερικού του, αποκαλύφθηκε ένα δεύτερο οικοδόμημα, το Μέγαρο Β¹⁴. Το 1911 οι ανασκαφές συνεχίστηκαν από τον Κ. Ρωμαίο ο οποίος συνέχισε την έρευνα του Σωτηριάδη, δημοσιεύοντας το 1915 στο *Αρχαιολογικό Δελτίο*¹⁵ τα αποτελέσματα της δικής του έρευνας, συμπληρώνοντας και διορθώνοντας εκείνη του Σωτηριάδη¹⁶ (εικ. 3). Οι τελευταίες ανασκαφές στον χώρο πραγματοποιήθηκαν από το 1983 έως το 2003, υπό τη διεύθυνση του Ι. Παπαποστόλου, ο οποίος διάνοιξε στρωματογραφικές τομές και παρακολούθησε τη διαδοχή των περιόδων στο ιερό. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ο Παπαποστόλου κατάφερε να δώσει μια πιο σαφή εικόνα όσον αφορά το πρώιμο ιερό στο Θέρμο¹⁷.

Χρονολόγηση

Μέγαρο Β: Το Μέγαρο Β κτίστηκε τον 11^ο π.Χ. αιώνα και καταστράφηκε προς το τέλος του 9^{ου} / αρχές του 8^{ου} αι. π.Χ.. Η συγκεκριμένη χρονολόγηση προκύπτει μέσω της μεθόδου C14 που εφαρμόστηκε σε αρχαιολογικά κατάλοιπα. Μετά την καταστροφή, η περιοχή μετατράπηκε σε έναν μεγάλο υπαίθριο βωμό, ο οποίος βρίσκονταν εντός των ορίων του ερειπωμένου κτιρίου. Επιπλέον, το πίσω δωμάτιο του κτιρίου επισκευάστηκε¹⁸. Αυτό το βόρειο δωμάτιο, σύμφωνα με τον Παπαποστόλου, λειτουργούσε ως προσωρινό λατρευτικό κτίριο από τότε που

¹³ Παπαποστόλου 2008, 3-4.

¹⁴ Mazarakis Ainian 1997, 126.

¹⁵ Ρωμαίος 1916, 225-284.

¹⁶ Κούρου 2010, 125.

¹⁷ Παπαποστόλου 2008, 12, και Κούρου 2010, 127, για το ιστορικό των ερευνών.

¹⁸ Mazarakis Ainian 2017, 627-628.

γίνονταν οι θυσίες στον βωμό, ή την «πήλινη εστία ολόκαυστων θυσιών»¹⁹, όπως αναφέρει ο Παπαποστόλου.

Ναός (C): Ο πρώτος ναός του Απόλλωνα κατασκευάστηκε τον ύστερο 7^ο αι. π.Χ.²⁰, με βάση τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των χρωματιστών μετοπών από τερακότα και την διακόσμηση της στέγης²¹.

Λειτουργία του κτιρίου

Μέγαρο Β: Όσον αφορά τη λειτουργία του Μεγάρου Β, δεν φαίνεται να συνδέεται ακόμη με τη λατρεία του Απόλλωνα. Σύμφωνα με τον Παπαποστόλου έχει διατυπωθεί ότι ήταν ένα είδος διοικητικού κτιρίου «αρχηγικού κέντρου», το οποίο λειτουργούσε και για θρησκευτικές τελετές όπως υποδηλώνει ο βόθρος και οι λάκκοι θυσιών,²² ή ήταν μια ηγεμονική κατοικία όπως υποστηρίζει ο Α. Μαζαράκης Αινιάν²³. Σχετικά με το είδος της πρώιμης λατρείας στο ιερό, έχει επίσης διατυπωθεί από τον Παπαποστόλου ότι υπήρχε η λατρεία των «δαιμόνων», τονίζοντας έτσι τον χθόνιο χαρακτήρα της²⁴.

Ναός (C): Η φύση των αναθημάτων που έχουν βρεθεί, όπως ανδρικά ειδώλια και κατάλοιπα από τρίποδες, αποτελούν στοιχεία τα οποία συνδέονται με τη λατρεία του Απόλλωνα²⁵.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις

Μέγαρο Β: Πρόκειται για ένα επίμηκες ορθογώνιο κτίριο με κλειστή πρόσοψη, το οποίο χωρίζεται σε τρία δωμάτια στο εσωτερικό του και έχει διαστάσεις: 20,80 μ. μήκος x 7,50 μ. πλάτος²⁶. Ο προσανατολισμός του είναι νότιος (εικ. 4 και 5).

Οι τοίχοι του κτιρίου είχαν λίθινη βάση και η πλίνθινη ανωδομή ή ενδεχομένως ξυλόπλεκτη πηλοδομή²⁷, ενώ εμφανίζουν μια καμπυλότητα. Αυτή η καμπυλότητα εξηγείται από το γεγονός ότι λόγω των υλικών δομής και την τεχνική των χρόνων, η συγκεκριμένη κλίση εξασφάλιζε μεγαλύτερη σταθερότητα στους τοίχους²⁸. Τα αποσπασματικά στοιχεία της τελευταίας ανασκαφής δεν επιτρέπουν τη δημιουργία μια σαφής εικόνας του δαπέδου. Σχετικά με τη στέγη, ο Ρωμαίος αποκαθιστά μια καμαρωτή στέγη, η οποία όμως απαιτεί κανονική καμπυλότητα στους τοίχους, όπως αναφέρει ο Παπαποστόλου στην προκειμένη περίπτωση. Ως πιο πιθανές λύσεις αναφέρονται οι δίρριχτες ή οι τετράρριχτες στέγες από πηλό και κλαδιά, καθώς επίσης αρκετά πιθανή είναι και η οριζόντια στέγη. Σύμφωνα με τον J. Coulton ένα κτίριο με πλάτος όπως αυτό του Μεγάρου Β θα είχε εσωτερικά στον άξονα του στύλους, ώστε να στηρίζουν τη δίρριχτη στέγη. Σύμφωνα με τον ίδιο αυτοί δεν

¹⁹ Παπαποστόλου 2008, 103.

²⁰ Mazarakis Ainian 2017, 628 και Κούρου 2010, 131.

²¹ Barletta 2001, 38.

²² Κούρου 2010, 127.

²³ Mazarakis Ainian 2017, 631

²⁴ Paparosotolou 2012, 125-130.

²⁵ Paparosotolou 2012, 143.

²⁶ Παπαποστόλου 2008, 125-126, και Mazarakis Ainian 1997, 127.

²⁷ Παπαποστόλου 2008, 121.

²⁸ Παπαποστόλου 2008, 120.

άφησαν ίχνη, γιατί ήταν απευθείας στερεωμένοι στο έδαφος. Κάτι τέτοιο δεν αποκλείεται σαν εκδοχή από τον Παπαποστόλου²⁹.

Ναός (C): Ο ναός, του οποίου οι διαστάσεις και τα τεχνικά χαρακτηριστικά μπορούν να προσδιοριστούν, δεν είναι ο πρώιμος αρχαϊκός αλλά αυτός του ύστερου 3^{ου} αι. π.Χ. Αυτός ο ναός όπως αναφέρθηκε, θεωρήθηκε από τον Σωτηριάδη ότι ήταν μια απομίμηση του πρωιμότερου αρχαϊκού. Είναι ένα επίμηκες ορθογώνιο κτίριο, του οποίου ο σηκός έχει διαστάσεις: 25,40 μ. μήκος x 4,70 μ. πλάτος. Οι συνολικές διαστάσεις μαζί με την περίσταση είναι 38,23 x 12,15 μ.. Ο ναός είχε προσανατολισμό προς τον νότο³⁰ (εικ. 6).

Ο πρόναος του ναού λείπει, αλλά υπάρχει οπισθόδομος ο οποίος είναι κλειστός προς το εσωτερικό του ναού και ανοιχτός προς τον βορρά. Δύο κίονες ήταν τοποθετημένοι στον άξονα του. Στο εσωτερικό του ναού υπάρχει αξονική κιονοστοιχία η οποία αποτελείται από 12 κίονες. Στην ανοιχτή πλευρά της εισόδου βρέθηκαν οι βάσεις των παραστάδων και ενδιάμεσα η βάση του πρώτου κίονα. Σχετικά με τα υλικά δομής των τοίχων του σηκού, η βάση ήταν λίθινη και η ανωδομή τους λιθόκτιστη ή ξυλοπέκτη με πηλόχριστους τοίχους³¹.

Όσον αφορά τον πρώιμο αρχαϊκό ναό, πρόκειται πιθανόν για ένα επίμηκες ορθογώνιο οικοδόμημα με παραστάδες στην πρόσοψη του σηκού³². Δυστυχώς, δεν μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια το σχήμα του πρώιμου αυτού ναού, λόγω της απουσίας επαρκών στοιχείων.

Η περίσταση

Μεγάρο Β: Στην περίπτωση του Μεγάρου Β αρκετοί μελετητές έχουν αναγνωρίσει ως βάσεις περίστασης τη σειρά από τις 18 πλάκες που περιβάλλουν το οικοδόμημα. Φαίνεται ότι οι αποστάσεις των βάσεων από τους τοίχους του μεγάρου δεν είναι ίσες, όπως και οι μεταξύ τους αποστάσεις. Επιπλέον, ο άξονας όλης της περιστασης αποκλίνει από τον άξονα του κτιρίου. Παρόλα αυτά, έχουν διατυπωθεί απόψεις ορισμένων μελετητών όπως από τον Ρωμαίο τον Weickert και τον Bundgard, οι οποίοι υποστηρίζουν την ύπαρξη ελλειπτικής περιστασης για το συγκεκριμένο οικοδόμημα³³. Χαρακτηριστική είναι η εκδοχή του J. Coulton, ο οποίος αποκαθιστά ένα περίστυλο οικοδόμημα με μια δίρριχτη στέγη και εξηγεί ότι η ύπαρξη των βάσεων που έχουν αμυδωτή διάταξη μπροστά από το κτίριο, ίσως σχετίζεται με τον τρόπο που ήταν κατασκευασμένη η στέγη (εικ. 7). Πιο συγκεκριμένα, η μορφή της στέγης του μεγάρου, πριν προστεθεί η υποτιθέμενη περίσταση, θα ώθησε τους κτίστες της περιστασης να σκεφτούν διάφορες επιλογές όσον αφορά την στήριξη της. Έτσι, προτείνονται οι εξής αποκαταστάσεις της στέγης του μεγάρου Β: (1) Μια δίρριχτη στέγη η οποία περιβάλλει όλο το κτίριο μαζί με την περίσταση και στο σημείο όπου η περίσταση έχει αμυδωτή διάταξη αυτή έχει ημικωνική μορφή. (2) Μια

²⁹ Παπαποστόλου 2008, 122-123.

³⁰ Παπαποστόλου 2014, 200-202, για τα τεχνικά χαρακτηριστικά του ναού.

³¹ Παπαποστόλου 2014, 200-203.

³² Παπαποστόλου 2008, 113.

³³ Παπαποστόλου 2008, 34-35, για τις απόψεις των μελετητών σχετικά με τις πλάκες που περιβάλλουν το κτίριο.

δίρριχτη στέγη για το κυρίως κτίριο και μια ξεχωριστή σε χαμηλότερο επίπεδο για την περίσταση³⁴.

Ναός (C): Η περίσταση του ναού έχει διαστάσεις: 38,23 x 12,15 μ.. Οι κίονες που περιβάλλουν το οικοδόμημα είναι 5 στις στενές πλευρές και 15 στις μακρές. Η μεταξόνια απόσταση των κίωνων είναι 2,70-2,55 μ. στις μακρές πλευρές και 2,91-2,74 μ. στις στενές και η διάμετρος τους είναι 0,75-0,70 μ.. Ο στυλοβάτης δεν είχε θεμέλιο αλλά στρώσεις από πλάκες. Φαίνεται ότι μόνο στη δυτική πλευρά διαθέτει ευθυντηρία. Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι οι κίονες της αξονικής κιονοστοιχίας και της περιστασης πιθανόν να ήταν ξύλινοι. Παρόλα αυτά, η αφθονία ασβεστολιθικού πετρώματος στην περιοχή και το πάχος των βάσεων που δεν είναι ασύμβατο για λίθινους κίονες, ενδεχομένως να υποδηλώνει την χρήση λίθου³⁵.

Ζητήματα ερμηνείας

Μέγαρο Β: Ένα πολύ σημαντικό ζήτημα που προκύπτει σχετικά με το συγκεκριμένο κτίριο είναι η ερμηνεία των βάσεων που το περιβάλλουν. Οι τελευταίες ανασκαφές του Παπαποστόλου και η στρωματογραφική έρευνα που διεξάχθηκε σε αυτές, έδειξε ότι οι πλάκες βρίσκονται σε υψηλότερο επίπεδο από το Μέγαρο Β και τοποθετήθηκαν, αφού το κτίριο είχε κατασκευαστεί, την περίοδο που λειτουργούσε ο βωμός στάχτης. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αποσύνδεση της σειράς πλακών-βάσεων από το συγκεκριμένο οικοδόμημα. Παράλληλα, η απόκλιση της υποτιθέμενης αυτής περιστασης από τον κεντρικό άξονα του κτιρίου και οι άνισες αποστάσεις μεταξύ των βάσεων σε σχέση με τους τοίχους του κτιρίου ενισχύουν αυτή την άποψη³⁶. Τέλος, ο Παπαποστόλου αναφέρει ότι η αποκατάσταση μιας περιστασης που στηρίζει στέγαστρο δεν μπορεί να ισχύει, διότι το πλάτος της έλλειψης είναι απαγορευτικό για αυτήν την κατασκευή. Επιπλέον, είναι περίεργο να στεγάζεται ο βωμός τέφρας³⁷. Μια ερμηνεία για το τί λειτουργία είχαν αυτές οι πλάκες δίνει ο Παπαποστόλου, ο οποίος υποστηρίζει ότι θα αποτελούσαν έναν περίβολο που θα όριζε το τέμενος γύρω από τον βωμό. Από την άλλη, ο Μαζαράκης Αινιάν δεν αποκλείει μια εναλλακτική άποψη, ότι εκείνη την περίοδο που εμφανίζονται οι βάσεις πιθανόν να είχε κατασκευαστεί ένα περίστυλο αψιδωτό οικοδόμημα, του οποίου οι τοίχοι ήταν από φθαρτά υλικά και δεν άφησαν ίχνη³⁸. Η ίδια θεωρία διατυπώνεται και από τον Wesenberg, με τη διαφορά ότι αποκαθιστά ένα αψιδωτό κτίριο, στο οποίο οι στύλοι που θα εδράζονταν στις πλάκες, θα αποτελούσαν ενισχυτικό μέρος των τοίχων³⁹ (εικ. 8). Τέτοιου είδους οικοδομήματα, όπως αυτό στο Άνω Μαζαράκι, στο Κάλλιον της Δωρίδας⁴⁰ και στο αρχαίο Μολύκρειον⁴¹ φανερώνουν ότι υπήρχαν παρόμοιες κατασκευές στην πρόιμη αρχαϊκή εποχή. Η ύπαρξη ενός τέτοιου κτιρίου δεν συνέβη, όπως αναφέρει Παπαποστόλου, για λόγους στρωματογραφικούς⁴². Επομένως, αν και οι συγκεκριμένες αποκαταστάσεις από τους παραπάνω μελετητές

³⁴ Coulton 1988, 64-64 για την αποκατάσταση της στέγης της περιστασης κτιρίου.

³⁵ Παπαποστόλου 2014, 203.

³⁶ Παπαποστόλου 2008, 94-95.

³⁷ Παπαποστόλου 2008, 102.

³⁸ Mazarakis Ainian 1997, 134-135.

³⁹ Papapostolou 2012, 43.

⁴⁰ Mazarakis Ainian 2017, 630.

⁴¹ Μουστάκα και Καλτσάς 2016, 141-142.

⁴² Παπαποστόλου 2008, 101.

είναι πιθανές, κάτι τέτοιο δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε εφόσον δεν έχουν βρεθεί ίχνη των υποθετικών αυτών κτιρίων.

Ναός (C): Ζητήματα προκύπτουν, επίσης, σχετικά με το αν διέθετε περίσταση ο ναός του ύστερου 7^{ου} αι. π.Χ.. Ο Σωτηριάδης παρατήρησε ιδιομορφίες στον στυλοβάτη της νότιας, ανατολικής και βόρειας πλευράς, όπου οι λίθοι προέρχονται από παλαιότερα κτίρια⁴³. Κρίνοντας από τα γλυπτά και διακοσμητικά στοιχεία αλλά και από επιγραφές σε επαναχρησιμοποιημένα θραύσματα λίθων, αυτοί οι λίθοι χρονολογούνται στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ.. Εξαίρεση αποτελεί ο δυτικός στυλοβάτης και οι τοίχοι του σηκού, στους οποίους δεν υπάρχει προγενέστερο υλικό, οδηγώντας τον Σωτηριάδη να υποθέσει ότι ήταν τμήματα του πρωιότερου ναού του 7^{ου}, ο οποίος ήταν περίπτερος. Επιπλέον, έχει διατυπωθεί η άποψη πως, παρά το γεγονός ότι δεν έχει βρεθεί υλικό σε δεύτερη χρήση στον δυτικό στυλοβάτη, αυτός αποτελεί νεότερη κατασκευή⁴⁴. Την άποψη ότι δεν υπήρχε περίσταση στον πρώιμο αρχαϊκό ναό υποστηρίζουν επίσης, η Barletta⁴⁵ και ο Μαζαράκης Αινιάν⁴⁶.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Παπαποστόλου, Ι.Α. 2008. *Θέρμος το Μέγαρο Β και το Πρώιμο Ιερό*. Αθήνα.

Παπαποστόλου, Ι.Α. 2014. *Το ιερό του Θέρμου στην Αιτωλία*. Αθήνα.

Papapostolou, I.A. 2012. *Early Thermos. New excavations 1992-2003*. Athens.

Ρωμαιοί, Κ. 1916. “Εκ του προϊστορικού Θερμού.” *ΑΔ*: Τόμος 1 (1915). Αθήνα. 225-279.

Σωτηριάδης, Γ. 1898. “Αι εν Θέρμω ανασκαφαί.” *ΠΑΕ* (1898). 57-66.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge. 38-39.

Coulton, J.J. 1988. “Post Holes and Post Bases in Early Greek Architecture.” *Mediterranean Archaeology* 1. 63-65.

Κούρου, Ν. 2010. “Παρουσίαση του βιβλίου: Ι. Α. Παπαποστόλου, Θέρμος, Το Μέγαρο Β και το Πρώιμο Ιερό.” Στο *Τα Αιτωλικά*, τεύχος 15^ο. Αθήνα. 123-133.

Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. 125-135.

Mazarakis Ainian, A. 2017. “Review of I. Papapostolou, Early Thermos, Athens 2012.” Στο *Gnomon*, issue 7. 627-633.

⁴³ Παπαποστόλου 2014, 203.

⁴⁴ Παπαποστόλου 2014, 204.

⁴⁵ Barletta 2001, 38.

⁴⁶ Mazarakis Ainian 2017, 629.

II.2 ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ωρωπός (Κτίριο Α)

Τοποθεσία: Το κτίριο Α βρίσκεται στην βορειοανατολική Αττική και πιο συγκεκριμένα, βρέθηκε σε οικόπεδο του Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων στην Σκάλα Ωρωπού⁴⁷.

Ιστορικό των ερευνών: Οι πρώτες ανασκαφές στο οικόπεδο του (Ο.Σ.Κ) ξεκίνησαν στα μέσα της δεκαετίας του 1980 (1985-1987), από την Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής και υπό την διεύθυνση της Αλίκης Δραγώνα. Εκείνη την περίοδο αποκαλύφθηκαν στοιχεία που υποδεικνύουν ότι ο Ωρωπός κατοικήθηκε από τον ύστερο 10^ο αι. π.Χ., ενώ αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα ενός μεγάλου βιοτεχνικού τομέα του 8^{ου} και 7^{ου} αι. π.Χ. και άλλα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τύμβοι της ύστερης γεωμετρικής και πρώιμης αρχαϊκής περιόδου. Το καλοκαίρι του 1996, υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρίας και τη διεύθυνση του Αλέξανδρου Μαζαράκη Αινιάνος, διενεργήθηκαν εκ νέου ανασκαφές στην περιοχή έως το 2011. Αυτές οι νέες ανασκαφές είχαν ως στόχο την καλύτερη ερμηνεία των προηγούμενων ανασκαφών και την συνέχεια αυτών σε περιοχές που δεν είχαν ακόμη ανασκαφεί⁴⁸.

Στον *κεντρικό τομέα* της ανασκαφής (εικ. 9) αποκαλύφθηκε ένα συγκρότημα με ελλειψοειδή, αψιδωτά, κυκλικά κτίρια και περίβολους που ήταν σε χρήση από τα μέσα του 8^{ου} έως τα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ.. Κάποια από τα κτίρια που βρέθηκαν χρησίμευαν ως εργαστήρια για την κατεργασία μετάλλων⁴⁹.

Χρονολόγηση: Με βάση τον τρόπο με τον οποίο εξελίχθηκε η οικοδομική δραστηριότητα στον οικισμό, το κτίριο Α τοποθετείται στην 4^η οικοδομική φάση «κίτρινη φάση», η οποία χρονολογείται μεταξύ 720-710 π.Χ.. Επιπλέον, στο συγκεκριμένο κτίριο έχουν βρεθεί όστρακα τα οποία χρονολογούνται από την ύστερη γεωμετρική έως την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο, όμως η πολυγωνική τοιχοποιία του κτιρίου δεν μπορεί να χρονολογηθεί πριν τον 7^ο αιώνα⁵⁰. Ως αποτέλεσμα, φαίνεται ότι το οικοδόμημα διαδέχθηκε μια σειρά από μετατροπές κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του⁵¹.

Λειτουργία του κτιρίου: Όσον αφορά τη λειτουργία του συγκεκριμένου κτιρίου, παρά το γεγονός ότι η περιμετρική στοά και το έδρανο που έχουν βρεθεί υποδηλώνουν ότι το κτίριο είχε λατρευτικό χαρακτήρα, τα κινητά ευρήματα και οι κλίβανοι, οδηγούν στο ασφαλές συμπέρασμα ότι το κτίριο ήταν ένα εργαστήριο μεταλλοτεχνίας⁵².

⁴⁷ Mazarakis Ainian 1996, 21.

⁴⁸ Mazarakis Ainian 1998, 179-180, για το ιστορικό των ερευνών.

⁴⁹ Mazarakis Ainian 1996, 36-37, για τον κεντρικό τομέα.

⁵⁰ Mazarakis Ainian 2004, και 1996, για την χρονολόγηση του κτιρίου.

⁵¹ Mazarakis Ainian 1998, 194.

⁵² Mazarakis Ainian 1996, 43.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Πρόκειται για ένα ελλειψοειδές κτίριο το οποίο έχει εξωτερικές διαστάσεις: 7 x 4,60 μ.. Το συγκεκριμένο κτίριο περιβάλλεται εξωτερικά από στοά ξύλινων δοκαριών⁵³ (εικ. 10).

Το λίθινο θεμέλιο έχει μέγιστο ύψος 0,50 μ. και η εσωτερική επιφάνεια της παρειάς είναι κατασκευασμένη με πολυγωνική τοιχοποιία από όρθια τοποθετημένες πλάκες, ενώ η εξωτερική επιφάνεια αποτελείται από ακατέργαστους λίθους. Ο τοίχος (18) ο οποίος μοιάζει με κατάφλι, φαίνεται ότι αντιπροσωπεύει μια πρωιμότερη φάση του οικοδομήματος. Σε επαφή με την εσωτερική παρειά της αψίδας υπάρχει ένας ορθογώνιος λίθος ο οποίος πιθανόν είναι έδρανο. Εσωτερικά του κτιρίου έχουν ανακαλυφθεί τέσσερα αλληπάλληλα δάπεδα. Στα αλληπάλληλα αυτά δάπεδα έχουν παρατηρηθεί λάκκοι, στον πυθμένα των οποίων υπήρχαν μάζες μεταλλεύματος⁵⁴.

Η περίπτωση: Σε απόσταση περίπου από 0,80 έως 1,10 μ. από την εξωτερική παρειά του θεμέλιου, βρίσκονται επτά λάκκοι οι οποίοι περιβάλλονται από μικρές πέτρες. Αυτοί οι λάκκοι χρησίμευαν για τη στήριξη των κίωνων της περίπτωσης. Η απόσταση που είχαν μεταξύ τους είναι περίπου 3 μ.. Εξάιρεση, όσον αφορά την απόσταση από τις εξωτερικές παρειές του κτιρίου, αποτελεί η ΒΑ πασσαλότρυπα, η οποία απέχει 1,90 μ. από την αψίδα⁵⁵.

Ζητήματα ερμηνείας: Σχετικά με τη λειτουργία του συγκεκριμένου οικοδομήματος, φαίνεται πως ήταν ένα εργαστήριο μεταλλοτεχνίας. Αυτό συμπεραίνεται χωρίς αμφιβολία, καθώς στο εσωτερικό του βρέθηκαν κινητά ευρήματα (σκωρίες, εργαλεία από οψιανό κ.α.) και μεταλλευτικοί κλίβανοι⁵⁶. Το συγκεκριμένο γεγονός αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για την προσπάθεια αποκατάστασης της στέγης του κτιρίου, καθώς τα εργαστήρια μεταλλοτεχνίας χρειαζόνταν ψηλές στέγες για την αποφυγή πυρκαγιάς. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, οι αρχιτέκτονες της εποχής έπρεπε να βρουν τρόπους, ώστε να κατανέμουν τις πλευρικές πιέσεις από το βάρος της στέγης προς τους τοίχους⁵⁷. Οι κατασκευές της περίπτωσης πιθανόν να βοηθούσε σε αυτή την περίπτωση. Όπως αναφέρει και ο J. Coulton, δεν είναι τυχαίο ότι οι κίονες των πρώιμων αυτών περιπτώσεων τοποθετούνται σε λάκκους και όχι σε λίθινες πλάκες, ώστε να αντέξουν τις πλευρικές πιέσεις της στέγης⁵⁸.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Mazarakis Ainian, A. 1996. “Ανασκαφή Σκάλας Ωρωπού (1985-1987, 1996).” *ΠΑΕ*. 21-124.

Mazarakis Ainian, A. 1998. “Oropos in Early Iron Age.” Στο *Euboica: L’ Ebea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente* (Bats and D’Agostino επιμ.). *Atti del Convegno Internazionale di Napoli*, 13-16 novembre 1996. Napoli. 179-215.

⁵³ Mazarakis Ainian 1996, 40-44.

⁵⁴ Mazarakis Ainian 1996, 40-44 και 1998, 194, για την περιγραφή του κτιρίου Α.

⁵⁵ Mazarakis Ainian 1996, 41-42, για την περιγραφή της περίπτωσης.

⁵⁶ Mazarakis Ainian 1996, 43-44.

⁵⁷ Mazarakis Ainian 2001, 148.

⁵⁸ Coulton 1988, 62.

Mazarakis Ainian, A. 2004. “Η Συμβολή του Ωρωπού στη Μελέτη των Οικισμών του Αιγαίου της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου.” Στο *To Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου* (Σταμπολίδης, Ν. ΧΡ. και Γιανικούρη, Α. επιμ.). Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ρόδος, 1-4 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα. 369-389.

Mazarakis Ainian, A. 2001. “From Huts to Houses in Early Iron Greece.” Στο *From Huts to Houses: Transformations of Ancient Societies* (Karlsson, L. και Brandt, J. R. επιμ.). International Seminar, Rome, 21-22 September 1997. Stockholm. 139-161.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Coulton, J.J. 1988. “Post Holes and Post Bases in Early Greek Architecture.” *Mediterranean Archaeology* 1. 58-65.

II.3 ΕΥΒΟΙΑ

Λευκαντί, Τούμπα (Ηρώων)

Τοποθεσία: Το αψιδωτό επίμηκες κτίριο βρίσκεται στο Λευκαντί, στη νοτιοδυτική Εύβοια και πιο συγκεκριμένα στον λόφο που ονομάζεται Τούμπα.

Ιστορικό των ερευνών: Οι ανασκαφές στην περιοχή ξεκίνησαν το 1964 και διήρκησαν έως το 1986 από την Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή σε συνεργασία με την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Από την αγγλική πλευρά τη διεύθυνση των ανασκαφών είχαν αναλάβει οι M. Popham και H. Sackett, ενώ από την ελληνική πλευρά ο Π. Θέμελης και οι έφοροι Ε. Τουλούπα και Π. Καλλιγιάς⁵⁹. Η ανασκαφή του συγκεκριμένου κτιρίου έγινε κατά τη διάρκεια των ετών: 1981-1983.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών αποκαλύφθηκαν πέντε νεκροταφεία στην περιοχή με σημαντικότερο αυτό στην Τούμπα στο οποίο βρέθηκαν 69 τάφοι και 23 πυρές. Στο δυτικό τμήμα του νεκροταφείου αποκαλύφθηκε το μνημειώδες αψιδωτό κτίριο. Στο συγκεκριμένο κτίριο βρέθηκαν δύο ταφές: ένας γυναικείος ενταφιασμός και μια καύση ανδρός μαζί με την ταφή τεσσάρων αλόγων, στο δάπεδο του κεντρικού δωματίου του κτιρίου.

Χρονολόγηση: Το κτίριο χρονολογείται στα μέσα του 10^{ου} αι. π.Χ. Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι το κτίριο χρησιμοποιήθηκε για μικρό χρονικό διάστημα (περίπου 20-25 χρόνια) και ότι η τελική του χρήση μπορεί να χρονολογηθεί με ασφάλεια από αγγεία που βρέθηκαν στο δάπεδο. Τα συγκεκριμένα αγγεία και η πρωιμότερη κεραμική από το μπάζωμα του κτιρίου, ανήκουν στην πρωτογεωμετρική περίοδο και χρονολογούνται μεταξύ 1050 και 900 π.Χ. Επομένως, η χρονολόγηση

⁵⁹ Κούρου 1992, 42-43, για το ιστορικό των ερευνών.

του διαστήματος της κατασκευής και της καταστροφής του κτιρίου, τοποθετείται περίπου στο 1^ο μισό του 10^{ου} αιώνα⁶⁰.

Λειτουργία του κτιρίου: Ένα ζήτημα που προκύπτει σχετικά με το συγκεκριμένο κτίριο είναι η λειτουργία του. Η παρουσία των ταφών στο εσωτερικό του κτιρίου δημιουργεί προβληματισμούς. Έτσι, οι δύο βασικοί προβληματισμοί είναι: (1) Αν το οικοδόμημα ήταν φτιαγμένο εξ αρχής, για να είναι ένα ταφικό κτίριο (ηρώο). (2) Αν ήταν μια ηγεμονική κατοικία και έγινε ταφικό κτίριο μετά τον θάνατο των ιδιοκτητών⁶¹.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Πρόκειται για ένα επίμηκες αψιδωτό περίστυλο κτίριο με διαστάσεις: 47 μ. μήκος και 10 μ. πλάτος. Οι διαστάσεις του κτιρίου συμπεριλαμβανομένης και της περιστασης είναι: 50 μ. μήκος και 13,80 μ. πλάτος (εικ. 11). Η είσοδος του οικοδομήματος βρίσκεται ανατολικά⁶². Το δυτικό άκρο του, αν και δεν σώζεται σε καλή κατάσταση φανερώνει την ύπαρξη αψίδας στο συγκεκριμένο σημείο.

Εσωτερικά ένα αβαθές προστώο στα ανατολικά ενώνεται μέσω ενός μεγάλου ανοίγματος, με το τετράγωνο σε μορφή ανατολικό δωμάτιο. Από αυτό το δωμάτιο, μια είσοδος οδηγεί στο επόμενο κεντρικό δωμάτιο. Αυτό έχει διαστάσεις: 22 x 9 μ. και εκεί βρίσκονται οι ταφές. Επίσης, υπήρχε στον νότιο μακρό τοίχο μια δεύτερη είσοδος που οδηγούσε στο κεντρικό δωμάτιο⁶³. Μια τρίτη είσοδος εσωτερικά στο δυτικό τοίχο του κεντρικού δωματίου, οδηγούσε στον δυτικό διάδρομο (μήκους 3,30 μ.), εκατέρωθεν του οποίου βρίσκονται το βόρειο και το νότιο δωμάτιο. Το δυτικό άκρο του κτιρίου καταλαμβάνει το αψιδωτό δωμάτιο. Εκτός των δοκαριών της περιστασης υπήρχε μια σειρά από δοκάρια που εφάπτονταν εσωτερικά με τους τοίχους του κτιρίου και μια σειρά από δοκάρια που διέτρεχαν τον άξονα του, με βάση κυκλικές οπές που βρέθηκαν στο έδαφος. Οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν 0,60 μ. πλάτος στη λίθινη βάση τους και 0,50 μ. πλάτος πάνω από τη βάση, όπου και θα ήταν πλίνθινοι. Το δάπεδο ήταν φτιαγμένο από πηλό. Η στέγη του κτιρίου θα ήταν μια αχυρένια δίρριχτη στέγη η οποία στο σημείο της αψίδας θα γινόταν ημικωνική, σύμφωνα με την αποκατάσταση του J. Coulton (εικ. 12). Εσωτερικά η στέγη θα στηρίζονταν στην αξονική σειρά από δοκάρια και θα κατέληγε στα δοκάρια της περιστασης η οποία θα ήταν επίσης στεγασμένη⁶⁴.

Η περίσταση: Η περίσταση του κτιρίου έχει διαστάσεις: 50 x 13,80 μ. Πρόκειται για μία σειρά ξύλινων στηριγμάτων που βρισκόταν σε απόσταση 1,80 μ. από τη νότια και τη βόρεια μακρά πλευρά του κτιρίου, καθώς και από την αψίδα. Οι αποστάσεις μεταξύ των στηριγμάτων ποικίλουν από 1,02 έως 2,47 μ. Τα δοκάρια που αποτελούσαν την περίσταση ήταν τοποθετημένα σε κυκλικούς ή σχεδόν ορθογώνιους λάκκους και έχουν διαστάσεις από 0,50 έως 0,70 μ. Το βάθος τους ήταν περίπου 0,60

⁶⁰ Mazarakis Ainian, 1997, 53, και M. Popham 1982, 171, για την χρονολόγηση του κτιρίου.

⁶¹ Mazarakis Ainian 1997, 54-57, για τις υποθέσεις σχετικά με την λειτουργία του κτιρίου.

⁶² Coulton 1993, 34-35, και Mazarakis Ainian 1997, 49-50, για τα τεχνικά χαρακτηριστικά του κτιρίου.

⁶³ Coulton 1993, 35.

⁶⁴ Coulton 1993, 44-49, για την αποκατάσταση της στέγης.

μ. Σε κάποιες περιπτώσεις, λίθοι ή πλίνθοι ήταν τοποθετημένοι δίπλα στα δοκάρια, ώστε να προσφέρουν μεγαλύτερη σταθερότητα. Τα ίχνη από τα ξύλινα στηρίγματα φανερώνουν ότι είχαν σχεδόν ορθογώνια μορφή και το πλάτος τους κυμαίνεται από 0,20 έως 0,30 μ., ενώ το πάχος τους από 0,06 έως 0,10 μ.⁶⁵ Φαίνεται ότι τα στηρίγματα της περιστασης βρίσκονται σε αντιστοιχία με αυτά που εφάπτονται στην εσωτερική πλευρά των τοίχων. Αυτό συμβαίνει διότι τα δοκάρια των τοίχων, μαζί αυτά της περιστασης αποτελούσαν μέρος της στήριξης της στέγης και τα πρώτα θα είχαν κάποιο ρόλο στην σύνδεση των τοίχων με τη στέγη⁶⁶.

Ζητήματα ερμηνείας: Όσον αφορά την αποκατάσταση του κτιρίου, εκτός από αυτή του Coulton υπάρχει και μια εναλλακτική προσέγγιση από τον G. Herdt (εικ. 13 και 14). Σύμφωνα με τον Herdt η αποκατάσταση του Coulton παρουσιάζει τα εξής προβλήματα: (1) Το υπερβολικά μεγάλο ύψος των κεντρικών στηριγμάτων, στον άξονα του κτιρίου, για να στηρίζουν μια στέγη με τόσο μεγάλη κλίση. (2) Τη δυσκολία εύρεσης τέτοιου είδους κορμών δέντρων με την κατάλληλη διάμετρο, ώστε να αντέξουν το βάρος του κτιρίου. Αυτοί οι παράγοντες τον οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα στηρίγματα στον άξονα του κτιρίου θα πρέπει να είχαν μικρότερο ύψος, όπως και το κτίριο στο σύνολό του. Ως αποτέλεσμα μια τέτοια στέγη δε θα χρειαζόταν τα στηρίγματα της περιστασης και το οικοδόμημα, ενδεχομένως, να περιβάλλονταν από έναν φράχτη στη θέση της περιστασης⁶⁷.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Coulton, J. 1993. "The Toumba Building: Description and Analysis of the Architecture." Στο *Lefkandi II. The Protogeometric Building at Toumba. Part II: The Excavation, Architecture and Finds*. London. 33-70.

Popham, M.R., Touloupa, E & Sackett, L.H. 1982. "The Hero of Lefkandi." *Antiquity* 56. 169-174.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Herdt, G. 2015. "On The Architecture of the Toumba Building at Lefkandi." *BSA* 110. 203-212.

Κούρου, Ν. 1992. "Λευκαντί. Ο χώρος που επέβαλε τον επαναπροσδιορισμό των σκοτεινών χρόνων." *Αρχαιολογία* 42. 42-46.

Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. 48-57.

⁶⁵ Coulton 1993, 38-39, για τις πληροφορίες σχετικά με την περίσταση.

⁶⁶ Coulton 1993, 47, για τα στηρίγματα των τοίχων και της περιστασης.

⁶⁷ Herdt 2015, 207-211, για την εναλλακτική αποκατάσταση.

Ζάρακες, Κάρυστος (κτίριο II)

Τοποθεσία: Το κτίριο II (υστερογεωμετρικός ναός του Απόλλωνα) βρίσκεται στη νότια Εύβοια, 3 χλμ. νότια του οικισμού των Ζαρακών Καρυστίας, στη θέση όπου βρίσκεται το εξωκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής⁶⁸.

Ιστορικό των ερευνών: Οι ανασκαφές ξεκίνησαν το 1997 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων της περιοχής, με αφορμή τη διάνοιξη της παρακαμπτήριας οδού μεταξύ των περιοχών Ζαρακών και Αλμυροποτάμου. Υπεύθυνη της ανασκαφής ήταν η αρχαιολόγος Α. Χατζηδημητρίου. Στο παρελθόν, στον χώρο είχαν πραγματοποιηθεί λαθρανασκαφές, αλλά και παράνομη διάνοιξη φρεατίου από τον Οργανισμό Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος (ΟΤΕ), με αποτέλεσμα να προκληθούν καταστροφές στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και διατάραξη της στρωματογραφίας.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών ήρθαν στο φως κατάλοιπα κτιρίων που χρονολογούνται από τους Ύστερογεωμετρικούς έως τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους.

Χρονολόγηση: Το κτίριο χρονολογείται στην Ύστερογεωμετρική περίοδο (μέσα-τέλη 8^{ου} αι.π.Χ.) με βάση τα τεχνικά του χαρακτηριστικά και την κεραμική η οποία βρέθηκε⁶⁹.

Λειτουργία του κτιρίου: Η ταύτιση του κτιρίου με λατρευτικό οικοδόμημα γίνεται λόγω της εύρεσης, δίπλα στις οπές της περίπτωσης του κτιρίου, ενός θραύσματος ανάγλυφου πίθου του 2^{ου} μισού του 7^{ου} αι. π.Χ., με την επιγραφή *ιερός*⁷⁰ (ΜΕ 18687). Το συγκεκριμένο θραύσμα διακοσμείται με επαναλαμβανόμενο μοτίβο ενός Κενταύρου. Επιπλέον, σχετικά με τη θεότητα στην οποία είναι αφιερωμένο το ιερό, ένα χάλκινο σταθμίο του 4^{ου} π.Χ. αιώνα φέρει την επιγραφή *Απόλλωνος Δηλίο* (ΜΕ 18814)⁷¹. Έτσι πληροφορούμαστε για την ταυτότητα της θεότητας του ιερού κατά τους κλασσικούς χρόνους.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Σύμφωνα με όσα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που έχουν βρεθεί από το συγκεκριμένο κτίριο, πιθανόν ήταν ένα επίμηκες περίστυλο οικοδόμημα. Η δυτική μακρά πλευρά του κτιρίου που μας σώζεται είχε μήκος 26 μ. Ενδεχομένως, το κτίριο να είχε τις διαστάσεις ενός εκατόμπεδου ναού. Ο προσανατολισμός του ήταν Βόρειος-Νότιος⁷² (εικ. 15).

Για τη θεμελίωση των τοίχων του κτιρίου λαξεύτηκε τάφος στον φυσικό βράχο. Οι τοίχοι σήμερα σώζονται σε ύψος 0,10-0,90 μ. Δυτικά του κτιρίου II βρέθηκαν λάκκοι και κοιλότητες λαξευμένες στον φυσικό βράχο, που, ενδεχομένως, να σχετίζονται με τη λειτουργία του κτιρίου⁷³.

⁶⁸ Χατζηδημητρίου 2015, 265-266 και Ζαφειροπούλου 1997, 407.

⁶⁹ Χατζηδημητρίου 2015, 266.

⁷⁰ Χατζηδημητρίου 2015, 267-268 και σημ. 10.

⁷¹ Ζαφειροπούλου 1997, 407-409 και Mazarakis Ainian 2016, 22.

⁷² Χατζηδημητρίου 2015, 266.

⁷³ Ζαφειροπούλου 1997, 407.

Η περίπτωση: Ότι έχει σωθεί από την περίπτωση είναι κυκλικές οπές εξωτερικά της δυτικής μακράς πλευράς. Αυτές βρίσκονται σε απόσταση 0,50-0,60 μ., κατά μήκος του δυτικού μακρού άξονα. Το βάθος τους κυμαίνεται στα 0,08-0,10 μ. Η διάμετρος τους ήταν μεταξύ 12-15 εκ. και η απόσταση που είχαν ήταν ακανόνιστη από 1 έως 1,5 μ. Στις συγκεκριμένες οπές ήταν πιθανόν τοποθετημένα τα ξύλινα υποστηρίγματα για την οροφή του κτιρίου⁷⁴.

Ζητήματα ερμηνείας: Δύο χαρακτηριστικά, όπως η μνημειακότητα του συγκεκριμένου κτιρίου και το πτερό με τους ξύλινους κίονες στη δυτική μακρά πλευρά, θυμίζουν το παράδειγμα του προγενέστερου επιμήκους κτιρίου της Τούμπας στο Λευκαντί. Το χαρακτηριστικό της ύπαρξης κίωνων, οι οποίοι περιβάλλουν ένα κτίριο, είναι ένα τυπικό χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής της Γεωμετρικής εποχής στην περιοχή της Εύβοιας⁷⁵.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Ζαφειροπούλου, Ν. 2003. Ζάρακες, *ΑΔ*, Τόμος: 52 (1997), Χρονικά Β'2. Αθήνα. 407-409.

Χατζηδημητρίου, Α. 2015. “Τα πορίσματα από την αρχαιολογική έρευνα στους Ζάρακες Καρυστίας”. Στο *Αρχαιολογικές συμβολές*. Τόμος Γ: Βοιωτία και Εύβοια. Εφορείες Αρχαιοτήτων Βοιωτίας & Εύβοιας, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Αθήνα. 265-282.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Mazarakis Ainian, A. 2016. “Early Greek Temples”. Στο *A Companion to Greek Architecture* (M. Miles, επιμ.). Chichester, West Sussex. 15-30.

II.4 ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Άνω Μαζαράκι, Ρακίτα (ναός της Αρτέμιδος)

Τοποθεσία: Ο ναός στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα Πατρών) βρίσκεται στη βορειοδυτική Πελοπόννησο, σε υψόμετρο 1300 μ. στο όρος Παναχαϊκό.

Ιστορικό των ερευνών: Το κτίριο βρέθηκε το 1972 σε έργα που πραγματοποιήθηκαν για τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου, μεταξύ της περιοχής της Ρακίτας και του Αίγιου. Στη συνέχεια, το 1979 ξεκίνησε σωστική ανασκαφή από την Εφορεία Αρχαιοτήτων της περιοχής με υπεύθυνο τον Μ. Πετρόπουλο, η οποία με το πέρασμα των χρόνων

⁷⁴ Ζαφειροπούλου 1997, 407.

⁷⁵ Mazarakis Ainian 2016, 22

έγινε συστηματική και διήρκησε μέχρι το 1996⁷⁶. Στην πορεία των ανασκαφικών περιόδων αποκαλύφθηκαν σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που ώθησαν τον Πετρόπουλο να συμπεράνει ότι στη συγκεκριμένη περιοχή του ιερού υπήρχε ναός. Στη συνέχεια, όλο και μεγαλύτερο τμήμα του ναού άρχισε να αποκαλύπτεται.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων ανασκαφικών περιόδων ερευνήθηκε ένας μεγάλος αποθέτης ο οποίος βρισκόταν βόρεια του ιερού, από όπου προέκυψαν σημαντικά ευρήματα τα οποία χρονολογούνται από τον 8ο π.Χ. έως τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Στα πιο σημαντικά ευρήματα ανήκουν τρία πήλινα ομοιώματα σιταποθηκών. Το 1988⁷⁷, αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί τομή νότια του αποθέτη, με αποτέλεσμα την αποκάλυψη της βορειοδυτικής γωνίας πόρινης βάσης πεσσού του ναού. Έπειτα, ξεκίνησε συστηματική έρευνα του χώρου που έφερε στο φως έναν ολόκληρο ορθογώνιο πεσσό, δυο λίθινες βάσεις ξύλινων κίωνων, την αρχή ενός τοίχου και ακολούθησε η ανασκαφή του ναού.

Χρονολόγηση: Η χρονολόγησή του τοποθετείται μεταξύ του τέλους του 8ου αι. π.Χ. και των αρχών του 7ου αι. Μια τέτοια χρονολόγηση προκύπτει σύμφωνα με τον ανασκαφέα, διότι οι τοίχοι του ναού και οι βάσεις έχουν θεμελιωθεί στο αντίστοιχο υστερογεωμετρικό στρώμα. Ο ναός καταστράφηκε από σεισμό στο πρώτο μισό του 4ου αι. και από φωτιά η οποία ακολούθησε. Το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται σε πηγές που μας πληροφορούν ότι το 373 π.Χ. συνέβη σεισμός που κατέστρεψε την Ελική και τη Βούρα⁷⁸.

Λειτουργία του κτιρίου: Με βάση τη φύση των συγκεκριμένων ευρημάτων φαίνεται ότι το ιερό ήταν αφιερωμένο στη θεά Άρτεμη⁷⁹. Συνεπώς, το κτίριο πιθανόν είναι ένας πρώιμος ναός της Αρτέμιδος.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Όσον αφορά το κτίριο πρόκειται για έναν αψιδωτό (και στις δύο πλευρές), περίπτερο ναό, του οποίου η κατάσταση ακολουθεί την αψιδωτή αρχιτεκτονική μορφή του. Στα ανατολικά διαμορφώνεται άδυτο που ορίζεται από κάθετο προς τις μακρές πλευρές τοίχο. Το συνολικό μήκος του ναού είναι : 27,50 μ. και το πλάτος του : 7 μ., ενώ εσωτερικά οι διαστάσεις του περιβαλλόμενου κτιρίου είναι : 26,50 μ. μήκος και 5,90 μ. πλάτος. Αυτές οι διαστάσεις καθιστούν τον ναό εκατόμπεδο. Ο προσανατολισμός του είναι βορειοανατολικός⁸⁰ (εικ. 16).

Σχετικά με την αποκατάσταση του ναού και τα υλικά με τα οποία ήταν κτισμένος, οι τοίχοι του εξωτερικά ήταν από ασβεστολιθικές πλάκες και εσωτερικά από πλακοειδείς ασβεστόλιθους. Στο ενδιάμεσο γेमίζονται με ακανόνιστες ασβεστολιθικές πέτρες και με λάσπη, ενώ σε ύψος 0,55-0,61μ. δένονται με οριζόντιες ασβεστολιθικές πλάκες. Έπειτα, ο τοίχος συνέχιζε με ωμές πλίνθους. Σημαντικό είναι να αναφερθεί, ότι οι τοίχοι είχαν ελαφριά κλίση, για να στηρίζουν την στέγη, η οποία

⁷⁶ Petropoulos 2002, 150.

⁷⁷ Πετρόπουλος 1992-1993, 141, για τις ανασκαφικές περιόδους.

⁷⁸ Petropoulos 2002, 155, για την χρονολόγηση του ναού και την καταστροφή του από σεισμό.

⁷⁹ Mazarakis Ainian 1997, 73, σημ.283.

⁸⁰ Πετρόπουλος 1992-1993, 141 και Mazarakis Ainian 1997, 72, για τις γενικές πληροφορίες του ναού.

είχε ξύλινο σκελετό και πιθανόν θα καλύπτονταν από φθαρτά υλικά. Εσωτερικά του κτιρίου, υπάρχει ένας κάθετος προς την αψίδα τοίχος που δημιουργεί ένα ημικυκλικό άδυτο στο πίσω μέρος του ναού. Επιπλέον, κατά μήκος του εσωτερικού του ναού δε φαίνεται να έχει βρεθεί αξονική κιονοστοιχία. Το δάπεδο του ναού αποτελούνταν από ακανόνιστα τοποθετημένους αργούς λίθους.

Η περίπτωση: Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ναού αποτελεί η διαμόρφωση της περίπτωσης με αυτόνομες βάσεις για ξύλινους κίονες, το οποίο φαίνεται ότι ακολουθεί την αψιδωτή μορφή του κτιρίου και σταματάει εκεί όπου ξεκινάει το προστώο. Το προστώο διαμορφώνεται από διαφορετικές βάσεις κίωνων και έχει ημικυκλική διάταξη, ξεκινώντας από τον άξονα του νότιου μακρού τοίχου προς τον άξονα βόρειου. Πιο συγκεκριμένα, οι βάσεις του πτερού απέχουν 1,10–1,20 μ. από τις εξωτερικές επιφάνειες των μακρών τοίχων και υπολογίζονται σε 41 βάσεις, από τις οποίες 20 περιβάλλουν την Β και 20 τη Ν πλευρά (εκ των οποίων ένα μέρος καταστράφηκε από καλλιέργεια και άλλο από τη διάνοιξη του δρόμου), ενώ μια βρίσκεται στην κεντρική αψίδα⁸¹. Κάποιες από τις συγκεκριμένες βάσεις είναι φτιαγμένες από αμμόλιθο, ενώ άλλες από πωρόλιθο, με τις πρώτες να έχουν στο κατώτερο μέρος τους σχήμα κύβου και στο ανώτερο σχήμα τραπεζίου και τις δεύτερες να είναι μόνο τραπεζιόσχημες (εικ. 17). Ενδεχομένως, λόγω της απλότητας τους, θεωρείται ότι οι δεύτερες είναι πρωιμότερες. Οι βάσεις βρίσκονται πάνω σε πλακοειδείς λίθους από τις οποίες αποτελούνταν και το δάπεδο της στοάς. Σχετικά με τις πυραμιδοειδείς βάσεις του προστώου, αυτές ήταν πέντε, εκ των οποίων τρεις είναι διατηρημένες. Το κάτω μέρος τους αποτελείται από λίθινες πλάκες και το άνω από αμμόλιθο. Αυτές θα στήριζαν πέντε ξύλινους κίονες ή και πέτρινους όπως αναφέρει ο Μ. Πετρόπουλος. Μεταξύ των πέντε βάσεων που αναφέρθηκαν και μπροστά από τον άξονα του βόρειου τοίχου, σε απόσταση 0.80μ. βρίσκεται τραπεζιόσχημη βάση πεσσού. Παρόμοια βάση πιθανόν υπήρχε και στον άξονα του νότιου τοίχου, με αποτέλεσμα, όπως υποστηρίζεται⁸², οι δύο βάσεις να στήριζαν προστώο παρόμοιο με αυτό του πηλίνου οικίσκου από το Ηραίον του Άργους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση λαμβάνοντας υπόψη και τις υπόλοιπες βάσεις που έχουν βρεθεί, φαίνεται πως το προστώο του ναού είναι ημικυκλικό.

Ζητήματα ερμηνείας: Το πρόβλημα που δημιουργείται στο συγκεκριμένο κτίριο είναι η αποκατάσταση της στέγης στο προστώο του ναού. Για αυτό το ζήτημα έχουν διατυπωθεί τέσσερις προτάσεις από τον Πετρόπουλο⁸³ (εικ. 18): (1) Η στέγη να είναι επίπεδη, γεγονός που θα δημιουργούσε πρόβλημα στην απομάκρυνση του νερού της βροχής. (2) Μια αυτόνομη ημικωνική στέγη, όπου θα δημιουργούνταν θέμα στην ένωση με την στέγη υπόλοιπου του κτιρίου. (3) Μια ημικωνική στέγη ενοποιημένη με την υπόλοιπη στέγη του κτιρίου και αυτόνομη-χαμηλότερη στέγη για την περίπτωση. (4) Στο τέλος, προτείνεται μια ημικωνική στέγη για το προστώο που θα ήταν ενοποιημένη με τη στέγη του κτιρίου και θα ήταν κοινή για την περίπτωση. Οι δύο τελευταίες εκδοχές θεωρούνται και οι πιο πιθανές, με τις παρατηρήσεις ότι, πρώτον, σε περίπτωση χιονιού η στέγη θα είχε μεγάλο βάρος και, δεύτερον, ότι θα υπήρχε ένας αστέγαστος χώρος μεταξύ του προστώου και της περίπτωσης.

⁸¹Πετρόπουλος 1992-1993, 145.

⁸²Πετρόπουλος 1992-1993, 150.

⁸³Petrooulos 2002, 154, για τις εκδοχές της στέγης.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Πετρόπουλος, Μ. 1992. “ Ο Περίπτερος ναός στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα) Πατρών. ” Στο *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Πελοποννησιακών Σπουδών τομ.Β'.Κόρινθος, 9-16 Σεπτεμβρίου 1990*. 141-158.

Petropoulos, M. 2002. “ The Geometric temple at Ano Mazaraki (Rakita) in Achaia during the period of colonization.” Στο *Gli Achei e l'identità etnica degli Achei d'Occidente* (Greco, E. επιμ.) Atti del convegno internazionale di studi, Paestum 23 - 25 febbraio 2001. 143-164.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία :

Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge. 33-34.

Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. 72-73.

Ηραϊόν Άργους (πρώιμος αρχαϊκός ναός)

Τοποθεσία: Το Ηραϊού του Άργους βρίσκεται στη βορειοανατολική Πελοπόννησο, στις πλαγιές του λόφου που ονομάζεται Αετόβουνο ή Εύβοια, περίπου 8 χιλιόμετρα βορειοδυτικά από την πόλη του Άργους.

Ιστορικό των ερευνών: Η ανακάλυψη του ιερού και οι πρώτες ανασκαφές, οι οποίες δεν ήταν συστηματικές, έγιναν αρχικά το 1831 από τον Άγγλο στρατηγό Thomas Gordon. Στη συνέχεια το έτος 1854 ο αρχαιολόγος, ποιητής και πολιτικός Α. Rizo Rangabé μαζί με τον Γερμανό ερευνητή Bursian ανέσκαψαν τον χώρο του Ηραϊού, όμως, οι ανασκαφές αυτές δεν προχώρησαν ιδιαίτερα λόγω των περιορισμένων μέσων. Το 1974 ο Η. Schliemann πραγματοποίησε έρευνες στην περιοχή και ο Π. Σταματάκης καθάρισε έναν θολωτό τάφο. Οι πρώτες συστηματικές ανασκαφές στο Ηραίο ξεκίνησαν το 1892 και διήρκησαν έως το 1895, από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και με την υποστήριξη του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Αμερικής, υπό τη διεύθυνση του C. Waldstein. Το 1925-1928 διενεργήθηκαν και άλλες ανασκαφές της Αμερικανικής Σχολής με υπεύθυνο αυτή τη φορά τον C. W. Blegen, ενώ αργότερα στα έτη 1947-1949 υπήρξε συνεργασία της Αμερικανικής και της Γαλλικής αρχαιολογικής σχολής (J. L. Caskey και P. Amandry)⁸⁴.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, μέσα στα πιο σημαντικά ευρήματα που βρέθηκαν στο ιερό ήταν ένα πήλινο ομοίωμα οικίας, (εικ. 19) το οποίο χρονολογείται στην Υπογεωμετρική περίοδο⁸⁵.

Χρονολόγηση: Ο πρώιμος ναός της Ήρας χρονολογείται στις αρχές του 7^{ου} αιώνα, ενώ κάποιοι μελετητές τον τοποθετούν αργότερα στο 2^ο μισό του 7^{ου}⁸⁶. Πέρα από τα

⁸⁴ Waldstein 1902, 64-70 και Caskey- Amandry, 1949, 165 για το ιστορικό των ερευνών.

⁸⁵ Mazarakis Ainian 1997, 157.

τεχνικά χαρακτηριστικά του ναού⁸⁷, σημαντικό ρόλο στη χρονολόγηση έχει το άνδηρο με την ψευδο-κυκλώπεια τοιχοποιία, το οποίο με βάση όστρακα της Υστερογεωμετρικής ΙΙ περιόδου που βρέθηκαν σε μεγάλο βάθος μέσα στον τοίχο του, μας παρέχει ένα *terminus post quem* για τη χρονολόγηση γύρω στο 700 π.Χ.⁸⁸ Έτσι, η κατασκευή του πρώιμου αρχαϊκού ναού ακολούθησε αυτή του ανδρήρου το οποίο διαμορφώθηκε, για να κατασκευαστεί πάνω σε αυτό αργότερα ο ναός.

Λειτουργία του κτιρίου: Με βάση την κεραμική και τα αναθήματα που βρέθηκαν στο ιερό, επιβεβαιώνεται η λατρεία της θεάς Ήρας. Επιπλέον, υπάρχουν ποικίλες αναφορές οι οποίες συνδέουν την Ήρα με το συγκεκριμένο ιερό, όπως αυτή της *Ιλιάδας* όπου αναφέρεται ως προστάτιδα του Άργους (*Ιλιάδα*, IV.51-2)⁸⁹. Επομένως, πρόκειται για ένα πρώιμο λατρευτικό οικοδόμημα αφιερωμένο στην συγκεκριμένη θεότητα.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Πρόκειται για έναν ορθογώνιο περίστυλο ναό, ο οποίος διέθετε πρόναο και οπισθόδομο με τον καθένα να έχει δύο κίονες εν παραστάσει. Οι συνολικές διαστάσεις του σηκού του ναού είναι: 36,30 μ. μήκος και 8,50μ. πλάτος και αυτός περιβάλλεται 6 x 14 κίονες. Ο προσανατολισμός του κτιρίου είναι νοτιοανατολικός⁹⁰ (εικ. 20).

Από τα κατάλοιπα του ναού που έχουν βρεθεί *in situ* είναι ένα τμήμα στυλοβάτη κοκκινωπού ασβεστόλιθου, μήκους 19,20μ., πλάτους 1,04 μ. και ύψους 0,45 μ. Πριν την κατασκευή του ναού, όπως αναφέρθηκε είχε κατασκευαστεί άνδηρο (εικ. 21) με ψευδο-κυκλώπεια τοιχοποιία. Σύμφωνα με τον J. C. Wright είναι πιθανόν κατά τη διάρκεια της κατασκευής του ναού η λιθόστρωση του ανδρήρου να καλύφθηκε με ένα στρώμα γης και τα θεμέλια του στυλοβάτη να σκάφτηκαν πάνω σε αυτό το στρώμα μέχρι τη λίθινη επιφάνεια του ανδρήρου⁹¹. Πολλές από τις βάσεις του στυλοβάτη φέρουν οπές σχήματος (U) (εικ. 22), για να προσδώσουν σταθερότητα κατά την τοποθέτησή τους. Αυτό μπορεί να γινόταν με μοχλούς ή με σχοινιά. Εκτός από αυτό το στοιχείο έχει παρατηρηθεί ότι οι βάσεις αυτές είχαν πρώιμη αναθύρωση. Επιπλέον, σε απόσταση 7,18 μ. βόρεια από τον στυλοβάτη, έχει βρεθεί τετράγωνη βάση κατασκευασμένη από ακανόνιστες πέτρες μήκους 1,80 μ. Ο E. Tilton υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη βάση είναι μέρος της θεμελίωσης του παλαιού αγάλματος της θεάς Ήρας. Αυτή η βάση βρίσκεται στον άξονα του κτιρίου και σε ίσες αποστάσεις από αυτή έχουν βρεθεί ενδείξεις των θεμελίων των τοίχων του σηκού⁹². Όσον αφορά την ανωδομή του κτιρίου, είναι πιθανό οι τοίχοι του να ήταν κατασκευασμένοι από ωμές πλίνθους, καθώς δεν έχουν βρεθεί ίχνη τους. Παρατηρείται ακόμα η απουσία κατάλοιπων κεραμιδιών.

Η περίπτωση: Ο συγκεκριμένος ναός διέθετε μια περίπτωση που αποτελούνταν από 6 κίονες στις στενές πλευρές και 14 κίονες στις μακρές πλευρές και η οποία περιέβαλλε

⁸⁶ Mazarakis Ainian 1997, 157, σημ.1100 και 1111, για τις ομάδες μελετητών που χρονολογούν τον ναό.

⁸⁷ Wright 1982, 189-192.

⁸⁸ Mazarakis Ainian 1997, 157-158.

⁸⁹ Wright 1982, 193-194 και Blegen 1937.

⁹⁰ Tilton 1902, 111, για τα τεχνικά χαρακτηριστικά του ναού και την αποκατάστασή του.

⁹¹ Wright 1982, 193-189.

⁹² Tilton 1902, 110-111.

έναν σηκό μήκους 36,30 μ. και πλάτους 8,50 μ. Η διάμετρος των κίωνων είναι 0,80μ., με βάση τις τρεις κοιλότητες που βρέθηκαν στο τμήμα του στυλοβάτη που έχει σωθεί (εικ. 23). Η απόσταση από το κέντρο μεταξύ των κυκλικών κοιλότητων κυμαίνεται στα 3,50. με 3,51 μ., ενώ αντίστοιχα η απόσταση μεταξύ των κίωνων στα 2,70 με 2,71 μ. Ακολουθώντας τις ενδείξεις των κύκλων στο τμήμα του στυλοβάτη που έχει βρεθεί και σε συνδυασμό με μια από τις βάσεις του πρόναου, έχει αποκατασταθεί η κατάσταση του κτιρίου. Αυτοί οι κίονες θα ήταν κατασκευασμένοι από ξύλο σύμφωνα με τον Tilton λόγω της απουσίας αρχιτεκτονικών θραυσμάτων, της μικρής διαμέτρου και της μεγάλης απόστασης μεταξύ των κίωνων, όπως, επίσης, λόγω των υπολειμμάτων ξυλάνθρακα που βρέθηκαν και της απουσίας οποιουδήποτε θεμελίου κάτω από τον στυλοβάτη⁹³.

Ζητήματα ερμηνείας: Ο Wright το αποδίδει ως ένα λίθινο θραύσμα τυμπάνου κίονα, το οποίο φέρει και αυτό οπή σχήματος (U) στην άνω επιφάνεια του στον ναό. Το συγκεκριμένο θραύσμα δε διαθέτει κάποια οπή για την τοποθέτηση ξύλινου κίονα. Έτσι, υπονοείται η αποκατάσταση ενός εξ' ολοκλήρου λίθινου κίονα. Η I. Strom διαφωνεί με την παραπάνω άποψη και προτείνει ότι το συγκεκριμένο θραύσμα θα μπορούσε να αποτελεί λίθινη βάση για ξύλινους κίονες⁹⁴.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Blegen, C.W. 1937. *Prosymna: The Helladic Settlement preceding the Argive Heraeum*. Cambridge. 1-21.

Caskey, J.L. & Amandry, P. 1952. "Investigations at the Heraion of Argos, 1949." *Hesperia* 21. 165.

Tilton, L. 1902. "The Architecture of Argive Heraeum." Στο *The Argive Heraeum I* (Waldstein, C. επιμ.). Cambridge. 110-112.

Waldstein, C. 1902. *The Argive Heraeum I*. Boston and New York.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge. 34-35.

Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. 156-158.

Wright J.C. 1982. "The Old Temple Terrace at the Argive Heraeum and Early Cult of Hera in Argolid". *JHS* 102. 186-201.

⁹³ Tilton 1902, 110-111, για την αποκατάσταση της περίπτωσης.

⁹⁴ Barletta, 2001, 34-35 και σημ. 46 για τις απόψεις σχετικά με τον λίθινο κίονα.

Ίσθμια (ναός του Ποσειδώνα)

Τοποθεσία: Ο πρώιμος αρχαϊκός ναός του Ποσειδώνα βρίσκεται στην Βορειοανατολική Πελοπόννησο, περίπου 16 χιλιόμετρα ανατολικά από την αρχαία Κόρινθο στην περιοχή των Ισθμίων.

Ιστορικό των ερευνών: Το ιερό του Ποσειδώνα στα Ίσθμια ανασκάφτηκε για πρώτη φορά από την Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών το 1952 με επικεφαλής τον Oscar Broneer και οι ανασκαφές διήρκησαν μέχρι το 1967. Στη συνέχεια, υπήρξε μια σειρά δημοσιεύσεων που αφορούσαν τα αποτελέσματα της ανασκαφής και τα οποία μας δίνουν πληροφορίες για την πρώτη ανασκαφή του πρώιμου αρχαϊκού ναού του Ποσειδώνα⁹⁵. Το 1989 ξεκίνησε μια νέα ανασκαφή με επικεφαλής την Elizabeth R. Gebhard. Σκοπός αυτή τη φορά ήταν να διερευνηθούν διάφορα ζητήματα που προέκυψαν από την πρώτη ανασκαφή του 1952. Οι πρώτες δημοσιεύσεις έγιναν το 1992⁹⁶, διευκρινίζοντας διάφορα θέματα, όπως τη χρονολόγηση του ναού, τις διαστάσεις του και την αποκατάστασή του.

Πριν την οικοδόμηση του ναού, όπως φαίνεται από την κεραμική που βρέθηκε στις ανασκαφές, το ιερό κατοικούνταν από τη μυκηναϊκή εποχή (Υστερη Εποχή του Χαλκού). Επιπλέον, στο ιερό έχει βρεθεί κεραμική της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου και στρώματα που αντιστοιχούν στη συγκεκριμένη περίοδο, με ενδείξεις από τελετουργικές καύσεις οι οποίες τοποθετούν τη λατρεία στον 11ο αι. π. Χ.⁹⁷ Εκτός από τα παραπάνω, αποκαλύφθηκε και ανάλημμα το οποίο κατασκευάστηκε στο 2ο μισό του 8ου αι. π. Χ. και στον συγκεκριμένο χώρο υπάρχουν κατάλοιπα που υποδεικνύουν ότι τελούνταν δείπνα. Ενδεχομένως να υπήρχε και κάποιου είδους κατασκευή, όπως μια σκηνή ή μία καλύβα⁹⁸.

Χρονολόγηση: Όσον αφορά τη χρονολόγησή του ναού, ο Broneer τον τοποθετεί στην αρχή του 7ου αιώνα (λίγο μετά το 700 π.Χ.), ενώ η Gebhard στα μέσα του 7ου αιώνα. Στην πρώτη περίπτωση η χρονολόγηση προκύπτει από το μαρμάρινο περιρραντήριο το οποίο συνδέεται με τον ναό και τοποθετείται στα μέσα του 7ου αι., δίνοντας ένα *terminus ante quem* για τη χρονολόγηση του ναού νωρίτερα⁹⁹. Στη δεύτερη περίπτωση, στις ανασκαφές που ακολούθησαν, με βάση την έρευνα του στρώματος και τη μέσο-πρωτοκορινθιακή κεραμική που βρέθηκε κάτω από το δάπεδο του αρχαϊκού ναού, υποστηρίχθηκε ότι η κατασκευή του ναού και του βωμού έγινε στο 1ο μισό του 7ου αι.¹⁰⁰ Ο ναός καταστράφηκε από φωτιά το 480-470 π. Χ., σύμφωνα με το στρώμα στάχτης που βρέθηκε κάτω από το δάπεδο του κλασσικού κτιρίου¹⁰¹.

Λειτουργία του κτιρίου: Σχετικά με τη λειτουργία του κτιρίου, πρόκειται για τον πρώιμο αρχαϊκό ναό του Ποσειδώνα. Είναι γνωστό από τις περιγραφές του περιηγητή

⁹⁵ Broneer 1971.

⁹⁶ Gebhard 1992, 1-2.

⁹⁷ Morgan 1999.

⁹⁸ Mazarakis Ainian 1997, 319, σημ 482.

⁹⁹ Broneer 1971, 3.

¹⁰⁰ Gebhard 1992, 23.

¹⁰¹ Broneer 1971, και Gebhard .1987.

Παυσανία, (2.2.1) ότι το ιερό ανήκει στον Ποσειδώνα. Επιπλέον, η ταύτιση της συγκεκριμένης θεότητας με το ιερό θεωρείται δεδομένη και από τον Πλούταρχο (*Quaest. Conviv.* 4.4.3)¹⁰².

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Ο πρώιμος αρχαϊκός ναός του Ποσειδώνα είναι ένας ορθογώνιος περίστυλος ναός με βαθύ πρόναο και σηκό με αξονική κιονοστοιχία στο εσωτερικό. Το συνολικό μήκος του ναού θα ήταν : 39,25 μ. και το πλάτος του : 14,010-14,040 μ.¹⁰³, επομένως, είναι εκατόμπεδος. Οι διαστάσεις του σηκού είναι : 32,028 μ. μήκος και 7,90 μ. πλάτος. Ο προσανατολισμός του ήταν (δυτικός-ανατολικός), (εικ. 24).

Για την αποκατάσταση του ναού ο Broneer (εικ. 25) βασίστηκε σε θραύσματα από αρχιτεκτονικά μέλη, ορθογώνιους λίθους και κεραμίδια τα οποία, είτε παρέμειναν στον χώρο, είτε χρησιμοποιήθηκαν, για να ανυψωθεί το έδαφος για τον επόμενο ναό, είτε αποτέθηκαν σε ένα ρέμα βόρεια του τεμένους¹⁰⁴. Αρκετά βρέθηκαν διασκορπισμένα στον ευρύτερο χώρο του ιερού. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για τον ναό ήταν, αρχικά ορθογώνιοι λαξευμένοι λίθοι για τη θεμελίωση των τοίχων του ναού, ωμές πλίνθοι που χρησιμοποιήθηκαν σε μέρος της ανωδομής, ξύλο, ίχνη του οποίου έχουν πλέον χαθεί και τέλος θραύσματα από κεραμίδια που επιτρέπουν μια υποθετική αποκατάσταση της στέγης. Επιπλέον, έχουν βρεθεί τμήματα του δαπέδου του αρχαϊκού ναού τα οποία παρουσιάζουν κοιλότητες. Σύμφωνα με τον Broneer αυτές χρησίμευαν, για να εδράζονται τα δοκάρια από τις σκαλωσιές για την κατασκευή του ναού. Η Gebhard υποστηρίζει ότι η σειρά με τις κεντρικές κοιλότητες διαφέρει από τις άλλες και ότι οι συγκεκριμένες κοιλότητες θα υποδέχονταν τους ξύλινους κίονες της αξονικής κιονοστοιχίας του ναού¹⁰⁵. Έχουν βρεθεί κομμάτια από πωρόλιθο τα οποία έχουν ίχνη από σοβά και, όπως φαίνεται, ήταν μέρος της διακόσμησης των τοίχων του ναού.

Η περίπτωση: Όσον αφορά την ξύλινη περίπτωση του ναού, με βάση την έρευνα του Broneer, ο ναός είχε μια περίπτωση αποτελούμενη από 7x19 κίονες, οι οποίοι εδράζονταν πάνω σε στυλοβάτη και είχαν διάμετρο 0,70 μ.. Το μήκος του στυλοβάτη ήταν 40,024 μ. και στις στενές πλευρές 14,018 μ., περιβάλλοντας ένα σηκό διαστάσεων 7,418 x 32,084 μ.. Στις μακρές πλευρές του ναού οι κίονες απέχουν μεταξύ τους 2,185 μ. και το εκτιμώμενο ύψος του ήταν 4,25 μ.¹⁰⁶ Στα παραπάνω, οι ανασκαφές που ακολούθησαν πρόσθεσαν νέα στοιχεία σχετικά με τις διαστάσεις του στυλοβάτη του ναού, που στο τέλος καθόρισαν και τις συνολικές διαστάσεις που αναφέρθηκαν. Έτσι, συνοπτικά ο αρχαϊκός ναός είχε μια περίπτωση από 7x18 κίονες. Οι 18 κίονες προκύπτουν από το γεγονός ότι υπήρχαν στύλοι στους τοίχους του σηκού του ναού οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι σε αντιστοιχία με τους κίονες του στυλοβάτη και έτσι ανάλογα με την απόσταση που είχαν μεταξύ τους αυτοί οι στύλοι, ορίζεται και η απόσταση μεταξύ των κίωνων του πτερού (2,26μ.). Στις στενές πλευρές οι 7 κίονες απέχουν μεταξύ τους 2,21 μ. Οι κίονες εδράζονταν σε στυλοβάτη μήκους

¹⁰² Gebhard 1993, 123, σημ. 3.

¹⁰³ Gebhard 1992, 35, για τις διαστάσεις του ναού.

¹⁰⁴ Broneer 1971, 7-32.

¹⁰⁵ Gebhard 1992, 30-31, για τις κοιλότητες του δαπέδου.

¹⁰⁶ Broneer 1971, 54, για τις διαστάσεις του ναού.

39,025 μ. στις μακρές πλευρές και 14,010-14,040 μ. στις στενές πλευρές, που περιέβαλλε έναν σηκό του ναού συνολικού μήκους 32,028 μ. και πλάτους 7,90 μ.¹⁰⁷

Ζητήματα ερμηνείας: Με βάση τις απόψεις των ερευνητών που αναφέρθηκαν, υποστηρίζεται η αποκατάσταση ενός ναού ο οποίος είναι περίστυλος. Παρόλα αυτά, υπάρχουν και άλλες προσεγγίσεις που διαφωνούν με την ύπαρξη της περίπτωσης στον συγκεκριμένο ναό¹⁰⁸. Οι A. Mallwitz και ο R. Rhodes υποστηρίζουν ότι οι τάφροι θεμελίωσης του υποτιθέμενου στυλοβάτη θα μπορούσαν ενδεχομένως να ορίζουν ένα ανάλημμα και ότι οι σειρές από λίθους που του έχουν αποδοθεί θα μπορούσαν να είναι βάσεις ενός τοίχου και όχι απαραίτητα στυλοβάτη. Επιπλέον, ένα άλλο ζήτημα είναι οι διαστάσεις του ναού, οι οποίες είναι τέτοιες που και δίχως την περίπτωση του παραμένει εκατόμπεδος. Ακόμη, παρουσιάζεται πρόβλημα σχετικά με την απόσταση μεταξύ των κίωνων, η οποία καθιστά δύσκολο το πώς θα στέκονταν τα λίθινα γείσα της ανωδομής, των οποίων το πλάτος είναι (0,80μ) και δεν μπορεί να καλύψει την απόσταση. Έτσι, ο Broneer τα τοποθετεί μόνο πάνω από τις μετόπες. Παρόλα αυτά, τα λίθινα γείσα είναι δύσκολο να τοποθετηθούν πάνω από ξύλινα στοιχεία (δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος της ανωδομής) και λόγω του βάρους τους είναι αρκετά πιθανόν να καταρρεύσει η κατασκευή.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Broneer, O. 1971. *Isthmia I: Temple of Poseidon*. Princeton, NJ: American School of Classical Studies at Athens. 1-56.

Gebhard, E.R. 1992. "University of Chicago Excavations at Isthmia 1989: I." *Hesperia* 61. 1-77.

Gebhard, E.R. 1993. "The Evolution of a Pan-Hellenic Sanctuary: From Archaeology towards History at Isthmia." Στο *Greek Sanctuaries: New Approaches* (Marinatos, N. και Hagg, R. επιμ.). London. 123-124.

Morgan, C. 1999. *The Bronze Age Settlement and Early Iron Age Sanctuary, Isthmia VIII*. Princeton.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge. 36-38

Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. 319.

¹⁰⁷ Gebhard 1992, 35, για τις διαστάσεις του ναού.

¹⁰⁸ Barletta 2001, 37-38, για τις διαφωνίες σχετικά με την περίπτωση.

II.5 ΚΥΚΛΑΔΕΣ

Δήλος, Όρος Κύνθος (ναός της Ήρας)

Τοποθεσία: Ο ναός της Ήρας βρίσκεται στις ανατολικές Κυκλάδες, στη νήσο Δήλο και πιο συγκεκριμένα στη βορειοδυτική πλαγιά του όρους Κύνθος¹⁰⁹.

Ιστορικό των ερευνών: Οι πρώτες ανασκαφές στο όρος Κύνθος έγιναν το 1873 με τον A. Lenéque, από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή. Εκείνη την περίοδο είχε ερευνηθεί το «Σπήλαιο του Δράκου» στις πλαγιές του όρους¹¹⁰. Οι συστηματικότερες ανασκαφές και έρευνες διακρίνονται σε έξι φάσεις. Αρχικά, ξεκίνησαν στα έτη 1909 και 1911 υπό τη διεύθυνση του P. Roussel, ενώ στα έτη 1913-1914 και 1916 υπό την διεύθυνση του A. Plassart. Τέλος, το 1920 διενεργήθηκε ανασκαφή με υπεύθυνο τον M. Demangel¹¹¹.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών ο A. Plassart ανακάλυψε πλήθος από κατάλοιπα πρώιμων καλυβών, που φανερώνουν κατοίκηση πριν την ελλαδική περίοδο. Ο πρώιμος ναός της Ήρας αποκαλύφθηκε κατά τις ανασκαφές που πραγματοποιούνταν μέσα στο μεταγενέστερο Ηραίο του τέλους του 6^{ου} αι. π.Χ.¹¹².

Χρονολόγηση: Με βάση τα αναθήματα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του, ο ναός χρονολογείται περίπου γύρω στα 700 π.Χ. Παρόλα αυτά, μετέπειτα έρευνες που πραγματοποιήθηκαν συνδέουν τα συγκεκριμένα αναθήματα με πρωιμότερο κτίριο και αποδίδουν στον ναό μια μεταγενέστερη χρονολόγηση¹¹³. Επιπλέον, αυτή η πρώιμη χρονολόγηση δεν αντιστοιχεί με τη μεταγενέστερη χρονολόγηση των κεραμιδιών και άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων της στέγης του κτιρίου. Ίσως, η στέγη του κτιρίου να αποτελεί μια μεταγενέστερη προσθήκη¹¹⁴.

Λειτουργία του κτιρίου: Όσον αφορά τη λειτουργία του κτιρίου, πρόκειται για λατρευτικό οικοδόμημα, καθώς έχουν βρεθεί ποικίλα αγγεία τα οποία φέρουν επιγραφές αφιερωμένες στην θεά Ήρα¹¹⁵.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Πρόκειται για έναν ναό με τετράγωνη κάτοψη και με μικρές διαστάσεις: 3,40 μ. η βόρεια πλευρά, 2,85 μ. η νότια, 2,77 μ., η δυτική και 2,87 μ. η ανατολική¹¹⁶. Διέθετε περίσταση από 3 x 4 ή 4 x 4 κίονες¹¹⁷. Η είσοδος του κτιρίου βρισκόταν νότια (εικ. 26 και 27).

¹⁰⁹ Mazarakis Ainian 1997, 182.

¹¹⁰ Mulliez 2007, για το ιστορικό των ερευνών.

¹¹¹ Delatte 1932, 221, για το ιστορικό των ερευνών.

¹¹² Mazarakis Ainian 1997, 182.

¹¹³ Barletta 2001, 35, και 168, σημ.50, για τη χρονολόγηση του κτιρίου.

¹¹⁴ Mazarakis Ainian 1997, 183, για τη χρονολόγηση του κτιρίου.

¹¹⁵ Mazarakis Ainian 1997, 183.

¹¹⁶ Mazarakis Ainian 1997, 183.

¹¹⁷ Barletta 2001, 35.

Οι τοίχοι του ναού είχαν πάχος 0,30 μ. και ήταν κτισμένοι σε ψευδοϊσόδομο σύστημα με πλάκες από γνεύσιο¹¹⁸. Μπροστά από τον βόρειο τοίχο, εσωτερικά του κτιρίου υπήρχε θρανίο το οποίο είχε πλάτος 0,90 μ. και βρισκόταν 0,20 μ. πιο ψηλά από το δάπεδο¹¹⁹. Σχετικά με τη στέγη, έχουν βρεθεί κέραμοι και τμήματα της πήλινης υδρορροής στο εσωτερικό του κτιρίου, τα οποία όπως, αναφέρθηκε, ενδεχομένως να ανήκουν σε μια μεταγενέστερη φάση.

Η περίπτωση: Η περίπτωση του κτιρίου αποτελείται από 3 x 4 ή 4 x 4 ξύλινους κίονες σύμφωνα με τον H. Drerup. Από το σύνολο των βάσεων των κίωνων, έχουν βρεθεί 10 κυλινδρικές βάσεις. Αυτές εντοπίστηκαν ενσωματωμένες στον τοίχο του μεταγενέστερου ναού, ενώ άλλες βρέθηκαν στο άνδρηό του και είναι κατασκευασμένες από μάρμαρο¹²⁰. Η διάμετρος των βάσεων είναι 0,29 με 0,42 μ. και το ύψος τους 0,12 με 0,26 μ.

Ζητήματα ερμηνείας: Εκτός από το ζήτημα της χρονολόγησης του κτιρίου, έχουν διατυπωθεί προβληματισμοί όσον αφορά και την περίπτωση. Σύμφωνα με τον K. Fagerström, η περίεργη μορφή του κτιρίου και οι ποικιλομορφία στις διαστάσεις των βάσεων των κίωνων, φανερώνουν ότι είχαν διαφορετική λειτουργία ή ότι ήταν τοποθετημένες εντός ενός κτιρίου. Επίσης, η έλλειψη περίπτωσης στις Κυκλάδες ακόμα και αργότερα δημιουργεί περαιτέρω αμφιβολίες πάνω στο ζήτημα. Από την άλλη μεριά, ο B. Λαμπρινουδάκης και ο G. Gruben προσφέρουν μια ενδιάμεση λύση στο ζήτημα, θεωρώντας ότι η ποικιλομορφία στο ύψος των βάσεων οφείλεται στην βύθιση του εδάφους¹²¹.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Bruneau, Ph., & Ducat, J. 1966. *Guide de Delos*. Paris. 230-231.

Plassart, A. 1928. *Les sanctuaires et les cultes du mont Cynthe*. *Délos XI*. Paris. 1928. 150-184.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge. 35-36.

Delatte, A. 1932. Plassart, A. *Les sanctuaires et les cultes du mont Cynthe*. Στο *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 11, fasc. 1-2. 221-225.

Drerup, H. 1969. *Griechische Baukunst in Geometrische Zeit: Archeologia Homerica*. Gottingen. 23.

Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. *Studies in Mediterranean Archaeology* 122. Jonsered. 182-183.

¹¹⁸ Drerup 1969, 23.

¹¹⁹ Drerup 1969, 23.

¹²⁰ Mazarakis Ainian 1997, 183, για τις πληροφορίες σχετικά με τις βάσεις.

¹²¹ Barletta 2001, 168, σημ.51, για τα ζητήματα ερμηνείας σχετικά με την περίπτωση και την λειτουργία της.

Mulliez, D. 2007. “Δήλος η Ανασκαφή του Ιερού Νησιού του Απόλλωνος (1873).” Στο *Μεγάλες στιγμές της ελληνικής αρχαιολογίας* (Βαλαβάνης, Π. επίμ.). 78-99.

Π.6 ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΑΓΑΙΟΥ

Ηραϊόν Σάμου (Εκατόμπεδος I και II)

Τοποθεσία: Το ιερό της Ήρας βρίσκεται στο νοτιοανατολικό Αιγαίο, στο νησί της Σάμου, περίπου 6 χλμ. νοτιοδυτικά από την αρχαία πόλη της Σάμου (σημερινό Πυθαγόρειο)¹²².

Ιστορικό των ερευνών: Ο πρώτος εξερευνητής του Ηραίου ήταν ο Γάλλος επιστήμονας και ιατρός Joseph Piton de Tournefort, στον οποίο ανατέθηκε από τον Λουδοβίκο XIV να ταξιδεύσει στην Ελλάδα και το 1704 επισκέφτηκε την Σάμο. Το πρώτο δημοσιευμένο σχέδιο του Ηραίου έγινε από τον Tournefort. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, πλήθος εξερευνητών επισκέφτηκαν το ιερό. Οι πρώτες ανασκαφές στον χώρο πραγματοποιήθηκαν από την Αρχαιολογική Εταιρία, υπό τη διεύθυνση του Θεμιστοκλή Σοφούλη και του Παναγιώτη Καββαδία. Από τις συγκεκριμένες ανασκαφές προέκυψαν κάποιες σημαντικές πληροφορίες για τον μεγάλο ναό του 6^{ου} αι. π.Χ. Στις ανασκαφές που ακολούθησαν το 1910-1914 υπό την αιγίδα του Βασιλικού Μουσείου του Βερολίνου (Königliche Museen zu Berlin) και τη διεύθυνση του Theodor Wiegand, καθαρίστηκαν σημαντικά τμήματα του ιερού αλλά και ο ναός της Ήρας. Τότε έγινε εμφανές ότι ο μεγάλος ναός ήταν υστεροαρχαϊκός, ενώ παλαιότερα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που βρέθηκαν μαρτυρούν ότι υπήρχαν και προγενέστεροι ναοί. Το 1925, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο ξεκίνησε ανασκαφές υπό τη διεύθυνση του Ernst Buschor, οι οποίες συνεχίστηκαν μέχρι το ξέσπασμα του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου. Έπειτα, το 1951 οι εργασίες συνεχίστηκαν και πάλι αρχικά υπό τη διεύθυνση του Buschor, μέχρι το 1961, όπου διευθυντής της ανασκαφής ανέλαβε ο Ernst Homann-Wedeking έως το 1975. Τέλος, από το έτος 1976 τις ανασκαφές ανέλαβαν ο Helmut Kyrieleis και ο Hermann J. Kienast¹²³.

Χρονολόγηση: Αρχικά, είχε διατυπωθεί από τον Buschor ότι ο πρώτος ναός της Ήρας (Εκατόμπεδος I) χρονολογείται περίπου το 800 π.Χ.. Σύμφωνα με τον Dregur μια τέτοια χρονολόγηση είναι πολύ πρόωμη, διότι τα ευρήματα που οδήγησαν σε αυτή τη χρονολόγηση χάθηκαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο¹²⁴. Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι στις αρχές του 7^{ου} αιώνα ένας δεύτερος ναός (Εκατόμπεδος II) κατασκευάστηκε¹²⁵. Αντίθετα, ο A. Mallwitz διαφωνεί με την ύπαρξη δύο ναών υποστηρίζοντας ότι υπήρξε ένας μόνο Εκατόμπεδος με δύο φάσεις. Έτσι, το κτίριο κατασκευάστηκε στο 1^ο μισό του 7^{ου} αι. π.Χ., καθώς οι ορθογώνιοι λίθοι των τοίχων

¹²² Kyrieleis 1993, 99.

¹²³ Kyrieleis 1993, 99-100, για τις πληροφορίες σχετικά με το ιστορικό των ερευνών στο Ηραίο.

¹²⁴ Dregur 1969, 14.

¹²⁵ Μπούρας 1999, 140.

του ναού δεν μπορούν να χρονολογηθούν πριν το 700 π.Χ. και η δεύτερη φάση του τοποθετείται στα τέλη του 7^{ου}¹²⁶. Η συγκεκριμένη άποψη βασίζεται στο γεγονός ότι στην απόθεση που δημιουργήθηκε, για να ανυψωθεί το πρώτο δάπεδο του ναού βρέθηκαν όστρακα, από τα οποία τα πρωιμότερα χρονολογούνται στο 650 π.Χ.. Κάτι τέτοιο μας παρέχει ένα *terminus post quem* για τη χρονολόγηση της δεύτερης φάσης του ναού¹²⁷. Αυτή η θεωρία αποκλείει την πρώτη χρονολόγηση (800 π.Χ.) που αναφέρθηκε¹²⁸. Η συγκεκριμένη άποψη ενισχύεται από την παρατήρηση του R. Hampe ότι στα θεμέλια του Εκατόμπεδου Ι έχουν βρεθεί υπογεωμετρικά όστρακα, γεγονός που μαρτυρά ότι το κτίριο πιθανόν να χρονολογείται αργότερα, αναφορικά με τις χρονολογήσεις των πρώτων μελετητών.

Λειτουργία του κτιρίου: Όσον αφορά την ταύτιση των πρώιμων αυτών κτιρίων με την λατρεία της Ήρας: (1) η ύπαρξη διαδοχικών Βωμών οι οποίοι ταυτίζονται με τις φάσεις των κτιρίων¹²⁹, (2) Ποικίλα αναθήματα, όπως τα ομοιώματα οικιών του 8^{ου} αιώνα που βρέθηκαν στο ιερό, δεν αφήνουν αμφιβολίες σχετικά με τη λατρεία της Ήρας.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Όσον αφορά τον Εκατόμπεδο Ι, πρόκειται για ένα επίμηκες κτίριο ορθογώνιας κάτοψης με διαστάσεις: 32,86 μ. μήκος και 6,75 μ. πλάτος. Στο εσωτερικό του υπήρχε αξονική κιονοστοιχία. Η είσοδος του κτιρίου βρίσκεται στα ανατολικά¹³⁰. (εικ. 28 και 29). Τα Εκατόμπεδα Ι και ΙΙ έχουν τα ίδια θεμέλια και ο τοιχοβάτης τους είναι παρόμοιος και διαμορφώνεται περίπου στο ίδιο επίπεδο¹³¹.

Οι τοίχοι του Εκατόμπεδου Ι αποτελούνταν από λίθινη βάση και πλίνθινη ανωδομή. Απέναντι από τον πίσω τοίχο, λίγο λοξά όσον αφορά τον κεντρικό άξονα και προς τον βορρά βρισκόταν η βάση του λατρευτικού αγάλματος της θεότητας. Μπροστά από τον ναό υπήρχε ένας λίθινος βωμός¹³². Σχετικά με τον Εκατόμπεδο ΙΙ¹³³, παρατηρείται ότι το σχέδιο του ναού αλλάζει σε πολύ μικρό βαθμό. Οι τοίχοι του είναι εξίσου ανθεκτικοί όμως ψηλότεροι και ο σηκός εξίσου μεγάλος και ευρύς, ενώ η νέα βάση του λατρευτικού αγάλματος διαμορφώνεται στο ίδιο σημείο αλλά σε υψηλότερο επίπεδο. Η νέα στέγη του ναού διευρύνεται και αποτελείται από κεραμίδια και είναι περισσότερο επίπεδη και υπάρχουν στηρίγματα εσωτερικά των τοίχων για επιπλέον στήριξη.

Η περίπτωση: Παράλληλα με τις εξωτερικές παρειές του νότιου και του βόρειου τοίχου του Εκατόμπεδου Ι έχουν βρεθεί τμήματα του υποτιθέμενου στυλοβάτη. Ο στυλοβάτης θεμελιώνεται 0,25 μ. πιο ψηλά από την λίθινη θεμελίωση των τοίχων του σηκού. Για αυτόν τον λόγο θεωρείται ότι αποτέλεσε μεταγενέστερη προσθήκη στον πρώιμο ναό¹³⁴. Οι κίονες θα ήταν ξύλινοι σε λίθινες βάσεις και ο αριθμός τους

¹²⁶ Mazarakis Ainian 1997, 200-201.

¹²⁷ Mazarakis Ainian 1997, 202.

¹²⁸ Barletta 2001, 32-33.

¹²⁹ Mazarakis Ainian 1997, 201-202, για τις φάσεις των βωμών και τα ομοιώματα οικιών.

¹³⁰ Mazarakis Ainian 1997, 199.

¹³¹ Walter, Clemente, και Niemeier 2019, 88-89.

¹³² Mazarakis Ainian 1997, 199.

¹³³ Walter, Clemente, και Niemeier 2019, 88-89.

¹³⁴ Mazarakis Ainian 1997, 199.

διέφερε στις στενές πλευρές (επτά στην πρόσοψη και έξι στην οπίσθια όψη)¹³⁵. Ο Gruben στην περίπτωση που δεχτούμε ότι υπήρχε περίσταση σε μια 2^η φάση του Εκατόμπεδου Ι, προτείνει μια περίσταση με 7 x 21 κίονες¹³⁶ (εικ. 30). Ο Drerup υποστηρίζει και αυτός την ύπαρξη περίστασης, αναφέροντας ότι 1,5 μ. από το θεμέλιο του δυτικού τοίχου του σηκού υπάρχει τμήμα του στυλοβάτη της περιστασης και ανατολικά του ναού έχει βρεθεί μια κωνική βάση με διάμετρο 0,39 μ.¹³⁷ Στην επόμενη φάση του ναού ή στον λεγόμενο Εκατόμπεδο ΙΙ, ο ναός πιθανόν αποκτά περίσταση με 6x18 ξύλινους κίονες να περιβάλλουν το οικοδόμημα¹³⁸.

Ζητήματα ερμηνείας: Μετά την καταστροφή του Εκατόμπεδου Ι αρκετοί μελετητές υποστηρίζουν ότι κατασκευάστηκε ένας νέος ναός, ο Εκατόμπεδος ΙΙ, ενώ άλλοι ότι πρόκειται για ένα κτίριο το οποίο είχε δύο φάσεις και ότι ο στην πρώτη φάση του ο ναός δεν έφερε περίσταση. Συγκεκριμένα, ο H. Kienast υποστηρίζει ότι στην πρώτη φάση ο ναός δεν έφερε περίσταση και ότι η ύπαρξη στυλοβάτη είναι προβληματική¹³⁹. Ο υποτιθέμενος στυλοβάτης βρίσκεται σε απόσταση 1,25 μ. από την εξωτερική επιφάνεια του νότιου τοίχου του Εκατόμπεδου Ι και αποτελείται από τρεις επιμήκεις πλάκες εκ των οποίων μια φέρει ένα κυκλικό σημάδι που έχει ερμηνευθεί ότι προήλθε από τη βάση ενός ξύλινου κίονα. Παρόλα αυτά, ο στυλοβάτης αποτελείται από μια σειρά από πέτρες και δεν είναι αρκετά πλατύς, για να υποδεχθεί τη βάση ενός ξύλινου κίονα. Ως αποτέλεσμα θα ήταν πολύ δύσκολο να στηρίξει την πίεση από το βάρος της στέγης του ναού. Από την άλλη, η πλάκα η οποία συνδέεται με τον στυλοβάτη και παρατηρείται 2,00 μ. ανατολικά από την πρόσοψη του κτιρίου, βρίσκεται 0,32 μ. βαθύτερα από την επιφάνεια του δαπέδου του ναού και επομένως δεν ανήκει σε αυτόν¹⁴⁰. Τέλος, ο Mallwitz προτείνει ότι στη θέση του στυλοβάτη πρέπει να φανταστούμε έναν διάδρομο ο οποίος περιβάλλε τον ναό, ώστε να τον προστατεύει από τις πλημμύρες, το ασταθές χώμα και τα υπόγεια ύδατα. Πρόκειται για μια τεχνική που έχει χρησιμοποιηθεί και σε άλλα κτίρια του ιερού. Ανακεφαλαιώνοντας, στην πρώτη φάση του ο ναός (Εκατόμπεδος Ι) θα περιβάλλονταν από τον προαναφερθέντα διάδρομο, ενώ περίπου προς τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ., συνέβη μια ανακαίνιση στον ναό, όπου τότε κατασκευάζεται η περίσταση του ναού. Ο Μαζαράκης Αινιάν συμφωνεί με την άποψη του Mallwitz, η οποία με βάση τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που σώζονται αλλά και τις παραμέτρους που δεν είχαν εξεταστεί από τους προηγούμενους μελετητές, φαίνεται ότι είναι αρκετά πιθανή¹⁴¹.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Buschor, E. 1930. "Heraion von Samos: Frühe Bauten." *AM* 55. 1-99.

Kyrieleis, H. 1993. "The Heraion at Samos". In *Greek Sanctuaries New Approaches* (Marinatos, N. και Hagg, R. επιμ.). London και New York. 99-122.

¹³⁵ Μπούρας 1999, 140.

¹³⁶ Gruben 2000, 358.

¹³⁷ Drerup 1969, 14.

¹³⁸ Walter, Clemente, και Niemeier 2019, 88-89.

¹³⁹ Barletta 2001, 33 και Mazarakis Ainian 1997, 200, για το ζήτημα της περιστασης.

¹⁴⁰ Mazarakis Ainian 1997, 200.

¹⁴¹ Mazarakis Ainian 1997, 200-201, για την περιγραφή της αποκατάστασης του Mallwitz.

Walter, H., Clemente, A., και Niemeier, W.D. 2019. *Ursprung und Frühzeit des Heraion von Samos. Teil 1, Topographie, Architektur und Geschichte, Samos; Bd. 21,1*. Deutsches Archäologisches Institut. Wiesbaden: Reichert. 69-89.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge. 32-33.

Drerup, H. 1969. *Griechische Baukunst in geometrischer Zeit: Homericum II*. Göttingen. 14.

Gruben, G. 2000. *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα. 358.

Mallwitz, A. 1981. "Kritisches zur Architektur Griechenland im 8 und 7. Jahrhundert." AA. 599-642.

Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jönköping. 199-202.

Μπούρας, Χ. 1999. *Μαθήματα Ιστορίας της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής*. Αθήνα. 140-141.

II.7 ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

Έφεσος (Αρτεμίσιον, ναός 1)

Τοποθεσία: Ο ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο βρίσκεται στα παράλια της Μ.Ασίας, στην Τουρκία, κοντά στις περιοχές Selçuk (Σελτζούκ) και Kuşadası (Κουσάντασι), έξω από την αρχαία πόλη της Εφέσου.

Ιστορικό των ερευνών: Οι πρώτες ανασκαφές στο Αρτεμίσιο έγιναν από τον Άγγλο μηχανικό J. T. Wood μεταξύ 1869 και 1874. Από το έτος 1904 έως το έτος 1905 διενεργούνται ανασκαφές υπό τη διεύθυνση του D. G. Hogarth. Έπειτα από το 1965 τις ανασκαφές αναλαμβάνει το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο υπό τη διεύθυνση του A. Bammer στα έτη (1965-1994). Οι ανασκαφές στην περιοχή συνεχίζονται μέχρι σήμερα¹⁴².

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών αποκαλύφθηκαν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα έξι συνολικά ναών της Αρτέμιδος, από τον πρώιμο αρχαϊκό ναό των αρχών του 7^{ου} αι. π.Χ., έως τον δίπτερο ναό του 4^{ου} αι. π.Χ.

Χρονολόγηση: Ο πρώτος ναός αρχικά χρονολογείται από τον Bammer στα μέσα του 8^{ου} αι. π.Χ., με βάση θραύσματα κεραμικής τα οποία βρέθηκαν κάτω από το πήλινο

¹⁴² Kerschner και Prochaska 2011, 75-76, για το ιστορικό των ερευνών.

δάπεδο του ναού και εξετάζοντας την στρωματογραφία¹⁴³. Στις πιο πρόσφατες έρευνες και ανασκαφές των M. Kerschner και W.Prochaska, βρέθηκαν κατάλοιπα κάτω από τον ναό τα οποία χρονολογούνται στο 2^ο τέταρτο του 7^{ου} αι. π.Χ. Τα κατάλοιπα αυτά μας παρέχουν ένα *terminus post quem* για την χρονολόγηση του ναού πλέον στα μέσα του 7^{ου} αιώνα¹⁴⁴.

Λειτουργία του κτιρίου: Είναι γνωστό και από τα μεταγενέστερα αρχαιολογικά ευρήματα αλλά και από ποικίλες αναφορές για το ιερό ότι στην συγκεκριμένη περιοχή λατρεύονταν η θεά Άρτεμις. Όσον αφορά τη λατρεία της Αρτέμιδος κατά την περίοδο του πρώιμου αρχαϊκού ναού, με βάση τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μιας τετράγωνης βάσης η οποία περιβάλλονταν από κίονες, είναι πιθανόν ότι στο συγκεκριμένο σημείο είτε ήταν τοποθετημένο το λατρευτικό ξόανο της θεότητας¹⁴⁵ ή ότι υπήρχε ένας βωμός¹⁴⁶, παρά το γεγονός ότι δεν έχουν βρεθεί οστά από θυσίες. Ο Bammer υποστηρίζει ότι, χάντρες από κεχρμπάρι και άλλου είδους αντικείμενα τα οποία φέραν τρύπες, ενδεχομένως να ήταν μέρος κάποιου κοσμήματος, το οποίο θα στόλιζε το υποτιθέμενο ξόανο της θεάς.

Αρχιτεκτονική μορφή και διαστάσεις: Ο ναός 1 (πρώιμος αρχαϊκός ναός) είναι ένας περίπτερος ναός, ο οποίος διαθέτει ορθογώνιο σηκό με διαστάσεις : 6,30 μ. πλάτος x 11,10 μ. μήκος. Εξωτερικά ο σηκός περιβάλλεται από 8 κίονες στις μακρές και 4 κίονες στις στενές πλευρές¹⁴⁷. Οι συνολικές διαστάσεις του ναού μαζί με την περίσταση είναι : 13,5 x 8,4 μ.¹⁴⁸ Η είσοδος του ναού βρισκόταν δυτικά (εικ. 31).

Οι τοίχοι του σηκού του ναού ήταν φτιαγμένοι από ασβεστόλιθο και είχαν πάχος 0,60μ. Εσωτερικά του σηκού υπάρχει μια ορθογώνια βάση πλάτους 1,75 και μήκους 3,95 μ., η οποία ήταν επίσης φτιαγμένη από ασβεστόλιθο. Στις μακρές πλευρές της, ενώνεται με κυκλικές πλάκες από πράσινο σχιστόλιθο οι οποίες στήριζαν τους έξι κίονες της ξύλινης περίστασης της βάσης. Το συνολικό ύψος της δεν μας είναι γνωστό. Ο Bammer υποστηρίζει ότι το εκτιμώμενο ύψος της θα ήταν περίπου 1,136 μ. Η βάση καταστράφηκε κατά την κατασκευή του μεταγενέστερου ναού 2. Επιπλέον, ο Bammer αποκαθιστά ένα ναό, είτε με ένα *baldachin* ή με ένα *impluvium* (εικ. 32). Στην πρώτη αποκατάσταση, η στέγη του ναού θα κάλυπτε τον χώρο μεταξύ των τοίχων του σηκού και της περίστασης, αφήνοντας υπαίθριο όλο τον σηκό έκτος από το σημείο που βρίσκεται η βάση το οποίο θα στεγάζονταν και θα στηρίζονταν από τους έξι ξύλινους κίονες. Στη δεύτερη περίπτωση, η στέγη θα κάλυπτε τον χώρο από την περίσταση του ναού μέχρι την περίσταση της ορθογώνιας βάσης¹⁴⁹. Τέλος, το δάπεδο του ναού ήταν φτιαγμένο από πηλό¹⁵⁰. Οι Kerschner και Prochaska αναφέρουν ότι κατά την ανακατασκευή του ναού 1 και τη δημιουργία του ναού 2 (*Tempel B*), εκεί όπου βρισκόταν η ορθογώνια βάση του ναού 1, το έδαφος ήταν

¹⁴³ Bammer, 1990, 142-142.

¹⁴⁴ Kerschner και Prochaska 2011, 77.

¹⁴⁵ Bammer 1990, 148-153, για την πιθανή ύπαρξη λατρευτικού ξόανου.

¹⁴⁶ Mazarakis Ainian 1997, 205 και ¹⁴⁶ Kerschner, M., Prochaska, M., 2011, 82, για την πιθανή ύπαρξη βωμού.

¹⁴⁷ Kerschner και Prochaska 2011, 77-78, για τις διαστάσεις του σηκού (ναός 1).

¹⁴⁸ Bammer 1990, 138, για τις συνολικές διαστάσεις.

¹⁴⁹ Mazarakis Ainian 1997, 206, για τις αποκαταστάσεις του Bammer.

¹⁵⁰ Bammer 1990, 141.

ανυψωμένο και βρέθηκε ένα στρώμα από πηλό. Σε αυτή την απόθεση υπήρχαν πολύτιμα αντικείμενα που λογικά τοποθετήθηκαν κατά την ίδρυση του κτιρίου¹⁵¹.

Το ιδιαίτερο στοιχείο όσον αφορά τον ναό 1 είναι ότι ο τοίχος του σηκού δε βρίσκεται πάνω στη λιθόστρωση στην οποία βρίσκονται οι βάσεις του πτερού και της κεντρικής βάσης, αλλά σε ανώτερο επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι ο τοίχος του σηκού είναι μεταγενέστερος. Ο Bammer παρατηρεί ότι κάτω από τους τοίχους του σηκού βρέθηκαν κάποιοι λίθοι που φαίνεται να ανήκουν στους τοίχους του σηκού του πρώτου ναού¹⁵².

Η περίπτωση: Ο πρώτος αρχαϊκός ναός του Αρτεμισίου διέθετε μια ξύλινη περίπτωση από 8 κίονες στις μακρές πλευρές και 4 κίονες στις στενές πλευρές. Οι βάσεις που έχουν βρεθεί και πάνω στις οποίες εδράζονταν οι ξύλινοι κίονες, ήταν κατασκευασμένες από πράσινο σχιστόλιθο. Οι διαστάσεις του ναού μαζί με την περίπτωση ήταν : 13,5 x 8,4 μ., σύμφωνα με τον Bammer (εικ. 33). Σε αρκετές από αυτές είναι εμφανείς οι επιφάνειες πάνω στις οποίες εδράζονταν οι κίονες. Η διάμετρος των κίωνων, που προκύπτει από τα ίχνη που άφησαν στις βάσεις, κυμαίνεται από τα 0,40 έως τα 0,50 μ., ενώ οι περισσότεροι έχουν διάμετρο 0,42 και 0,45 μ. Οι βάσεις βρισκόντουσαν στο επίπεδο του δαπέδου του σηκού¹⁵³.

Ζητήματα ερμηνείας: Σχετικά με τις φάσεις των ναών, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου διατυπώθηκαν διάφορες θεωρίες. Αρχικά, ο ορθογώνιος ναός B, του Hogarth ήταν ουσιαστικά ο σηκός ενός περίπτερου ναού. Στη συνέχεια ο Bammer απέδωσε τέσσερις φάσεις στον ναό (εικ. 34). Στη πρώτη φάση ανήκει ο πρώτος ναός που αναφέρθηκε, στον οποίο σε μια δεύτερη φάση έγινε προσπάθεια ανύψωσης της περιστασής του, εξαιτίας του φόβου που υπήρχε να μην πλημμυρίσει ο ναός. Σε μια τρίτη φάση, εγκαταλείπεται η περίπτωση του ναού και ενισχύεται ο τοίχος του σηκού, και τέλος, σε μια τέταρτη φάση δημιουργείται μια τάφος θεμελίωσης για την ανέγερση ενός κτιρίου από μάρμαρο¹⁵⁴. Από την άλλη μεριά, οι Kerschner και Prochaska στις τελευταίες έρευνες που έγιναν αναφέρουν ότι περίπου στο 2^ο μισό του 7^{ου} αι. ο ναός 1 (δηλαδή ο πρώτος αρχαϊκός) αναδιαμορφώθηκε και πλέον δημιουργήθηκε ένας νέος ναός, ο ναός 2. Οι τοίχοι του σηκού ξανακτίζονται και ενισχύονται, ενώ έγινε προσπάθεια για την ανύψωση της περιστασης, όπως φαίνεται σε κάποιες βάσεις κίωνων, των οποίων οι πράσινες λίθινες πλάκες βρίσκονται η μια πάνω στην άλλη. Τελικά, επειδή η συγκεκριμένη ιδέα φάνηκε αναποτελεσματική, εγκατέλειψαν αυτό το σχέδιο και κατασκευάστηκε ένας ναός χωρίς περίπτωση¹⁵⁵.

Πρωτογενής Βιβλιογραφία:

Bammer, A. 1990. "A Peripteros of the Geometric Period in Artemision of Ephesos." AS 40. 137-160.

¹⁵¹ Kerschner και Prochaska 2011, 82-88, για τον ναό 2.

¹⁵² Mazarakis Ainian 1997, 206.

¹⁵³ Bammer 1990, 138, σχετικά με τις πληροφορίες της περίπτωσης.

¹⁵⁴ Bammer 1990, 141-142.

¹⁵⁵ Kerschner και Prochaska 2011, 82-88.

Kerschner, M., and M. Prochaska. 2011. "Die Tempel und Altare der Artemis in Ephesos und ihre Baumaterialien: Naturwissenschaftliche Untersuchungen zur Herkunft der Marmore und ihr archaologischer Kontext." *JÖAI* 80. 73-153.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. 205-207.

III. ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΙΜΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα αναφερθούν ορισμένες περιπτώσεις κτιρίων των πρώιμων ιστορικών χρόνων που χαρακτηρίζονται από μια τεχνική η οποία, αν και παρουσιάζει κάποιες ομοιότητες με αυτό που ονομάζουμε «περίσταση», έχει διαφορετική λειτουργία. Πρόκειται για μια τεχνική κατά την οποία τοποθετούνται περιμετρικά, σε πολύ μικρή απόσταση ή σε επαφή με τους τοίχους των οικοδομημάτων, ξύλινα δοκάρια. Στόχος είναι, μέσα από τα παραδείγματα που θα αναφερθούν, να φανεί η διαφορά αυτής της τεχνικής από την περίσταση, που παρουσιάζεται στις υπόλοιπες περιπτώσεις των κτιρίων που αναφέρθηκαν. Η περιγραφή των κτιρίων θα γίνει με χρονολογική σειρά, από τα πρωιμότερα στα πιο ύστερα.

Ξεκινώντας από την πρωτογεωμετρική περίοδο, υπάρχουν κτίρια στα οποία παρατηρείται το παραπάνω χαρακτηριστικό. Ένα από αυτά είναι ο πρωτογεωμετρικός ναός 4, από το ιερό του Απόλλωνα στο Καλαπόδι (εικ. 35 και 36). Πρόκειται για ένα αψιδωτό οικοδόμημα, το οποίο χρονολογείται στις αρχές του 10^{ου} αι. π.Χ. και έχει διαστάσεις: 11 x 3,70 μ.¹⁵⁶. Σε απόσταση 0,30 μ. από την εξωτερική επιφάνεια των τοίχων του ναού, υπάρχουν κοιλότητες, όπου ήταν τοποθετημένοι ξύλινοι κίονες για τη στήριξη της στέγης του κτιρίου, όπως αναφέρει ο Niemeier¹⁵⁷. Στο σημείο της αψίδας του ναού βρέθηκαν σιδερένιες περόνες και ένας δίσκος από χάλκινη ζώνη, τα οποία πιθανόν να προέρχονταν από μια τελετουργία, κατά την οποία θα στολιζόταν ένα πρώιμο ξύλινο λατρευτικό ξόανο¹⁵⁸.

Ένα ακόμη κτίριο το οποίο χρονολογείται στην Πρωτογεωμετρική περίοδο, είναι αυτό που βρίσκεται στην οδό Ηρακλειδών, στην περιοχή του Θησείου (εικ. 37). Το κτίριο κατασκευάστηκε την Πρωτογεωμετρική και παρέμεινε σε χρήση μέχρι την Υστερογεωμετρική περίοδο¹⁵⁹. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που σώζονται, μαρτυρούν ότι πιθανόν πρόκειται για ένα αψιδωτό οικοδόμημα¹⁶⁰. Εκατέρωθεν και σε μικρή απόσταση από τον τοίχο του κτιρίου (μήκους 4 και πάχους 0,70 μ.) που μας σώζεται, εντοπίστηκαν οπές πασσάλων. Οι μνημειακές διαστάσεις του οικοδομήματος και η σύνδεσή του με τις οπές πασσάλων, υποδηλώνουν ότι πρόκειται για ένα σημαντικό κτίριο¹⁶¹. Όσον αφορά τη λειτουργία του, το κτίριο θα μπορούσε να είναι μια κατοικία όπου πραγματοποιούνταν κοινά γεύματα¹⁶².

Σημαντική είναι και η περίπτωση του κτιρίου IV-1 από τα Νιχώρια της Μεσσηνίας (εικ. 38 και 39). Το συγκεκριμένο κτίριο, το οποίο κατοικήθηκε από τον 10^ο έως το τέλος του 9^{ου} αι. π.Χ., διαθέτει δύο οικοδομικές φάσεις σύμφωνα με τον W. Coulson¹⁶³. Στην πρώτη του φάση θα ήταν ορθογώνιο, ενώ στη δεύτερη γίνεται αψιδωτό και μεγαλώνουν οι διαστάσεις του. Ως ορθογώνιο θα είχε διαστάσεις 10,50

¹⁵⁶ Niemeier 2017, 327.

¹⁵⁷ Niemeier 2017, 327.

¹⁵⁸ Niemeier 2017, 327.

¹⁵⁹ Alexandridou 2017, 160.

¹⁶⁰ Eliopoulos 2001-2004, 214-216 .

¹⁶¹ Alexandridou 2017, 160.

¹⁶² Alexandridou 2017, 160.

¹⁶³ Mazarakis Ainian 1997, 74-75, για τις πληροφορίες σχετικά με το κτίριο IV-1.

μ. μήκος και 7 μ. πλάτος και στη δεύτερη φάση, κατά την οποία άλλαξε το σχήμα του, οι διαστάσεις του φτάνουν τα 15,90 μ. μήκος και τα 8 μ. πλάτος. Αντίθετα, ο Μαζαράκης Αινιάν και ο Fagerström θεωρούν, ότι το κτίριο IV-1 ήταν εξ αρχής αψιδωτό και διαφωνούν με την ύπαρξη δυο φάσεων¹⁶⁴. Οι τοίχοι υποστηρίζεται ότι είχαν λίθινη βάση και πλίνθινη ανωδομή, όπως συμβαίνει και σε άλλα κτίρια της συγκεκριμένης περιόδου. Αυτό που είναι ενδιαφέρον σχετικά με το κτίριο IV-1, είναι ότι κατά μήκους των τοίχων του κτιρίου και σε επαφή με αυτούς, βρίσκονται κυκλικές οπές για ξύλινα στηρίγματα. Αυτές οι οπές για ξύλινα στηρίγματα στην εξωτερική επιφάνεια των τοίχων βρίσκονται στα ίδια σημεία με τις αντίστοιχες στην εσωτερική επιφάνεια των τοίχων¹⁶⁵.

Ανάλογη είναι η περίπτωση του αψιδωτού κτιρίου Α, ή αλλιώς γνωστό ως «Δαφνηφόρειον» από την Ερέτρια (εικ. 40). Το συγκεκριμένο, χρονολογείται περίπου στα μέσα του 8^{ου} αι. π.Χ. και έχει διαστάσεις: 9,75 x 6,50/60. Εκατέρωθεν και σε επαφή με το λίθινο θεμέλιο των τοίχων του κτιρίου, υπάρχουν πήλινες βάσεις για την στήριξη ξύλινων κιόνων. Σχετικά με τη μορφή του κτιρίου έχουν διατυπωθεί αρκετές απόψεις. Οι Ελβετοί ανασκαφείς αρχικά υποστήριξαν, ότι, λόγω της ύπαρξης αρκετών ξύλινων στηριγμάτων και της απουσίας καταλοίπων ωμών πλίνθων, πρόκειται για ένα ξυλόπλεκτο κτίσμα, ένα ομοίωμα του πρώτου μυθικού ναού του Απόλλωνα από τους Δελφούς¹⁶⁶. Όπως φάνηκε αργότερα, η συγκεκριμένη θεωρία αποδείχθηκε προβληματική, αφού επιβεβαιώθηκε η παρουσία πλίνθων και η σειρά από τις πήλινες βάσεις χρησίμευε, ώστε να προστατεύει τους τοίχους του κτιρίου από τη βροχή, αλλά και ως συνεκτικό στοιχείο, προσφέροντας επιπλέον σταθερότητα.¹⁶⁷ Στην Ερέτρια στον χώρο Θ (Ο.Τ. 740), βρίσκεται και το ελλειψοειδές κτίριο Β (εικ. 41), το οποίο χρονολογείται στο τέλος του 8^{ου} αι. π.Χ.¹⁶⁸. Εδώ, οι οπές για τα ξύλινα στηρίγματα δε βρίσκονται σε επαφή με τους τοίχους, αλλά σε πολύ μικρή απόσταση από την εξωτερική επιφάνεια τους (0,20 μ. από την εξωτερική επιφάνεια της παρειάς). Πρόκειται για πέντε ή έξι κοιλότητες που εντοπίστηκαν και οι οποίες πιθανόν ήταν κοντά η μια στην άλλη, διατεταγμένες σε σειρά. Οι τοίχοι του κτιρίου Β ήταν αδύναμοι και δεν είχαν θεμελίωση¹⁶⁹.

Σε έναν από τους πιο καλά διατηρημένους οικισμούς του 8^{ου} αι. π.Χ., ακριβώς απέναντι από την Ερέτρια, στη σκάλα Ωρωπού, υπάρχουν κτίρια στα οποία παρατηρούνται πασσαλότρυπες πολύ κοντά ή σχεδόν σε επαφή με τους τοίχους τους. Ένα από αυτά, είναι το κτίριο Β-Γ (εικ. 42), το οποίο είναι ελλειψοειδές, με αρκετά μεγάλες διαστάσεις (8,50 x 4,60 μ.) σε σχέση με τα γειτονικά κτίρια του οικισμού και βρίσκεται στον λεγόμενο *κεντρικό τομέα* του οικισμού, δίπλα στο κτίριο Α που εξετάστηκε παραπάνω¹⁷⁰. Όσον αφορά το κτίριο, για την εσωτερική παρειά του τοιχοβάτη του, έχουν χρησιμοποιηθεί όρθιοι πολυγωνικοί πλακοειδείς λίθοι, ενώ για την εξωτερική, ορθογωνισμένοι ή ακανόνιστοι. Δύο πασσαλότρυπες έχουν βρεθεί

¹⁶⁴ Mazarakis Ainian 1997, 77-78.

¹⁶⁵ Mazarakis Ainian 1997, 77.

¹⁶⁶ Mazarakis Ainian 1997, 59-60.

¹⁶⁷ Mazarakis Ainian 1997, 59-60.

¹⁶⁸ Mazarakis Ainian 2000, 147.

¹⁶⁹ Θέμελης 1981, 143.

¹⁷⁰ Mazarakis Ainian 1996, 44-49, για την περιγραφή του κτιρίου Β-Γ.

νοτιοανατολικά και βόρεια της αγίδας σε απόσταση 0,60 μ.¹⁷¹. Νοτιοδυτικά και σχεδόν σε επαφή με την εξωτερική παρειά του κτιρίου, βρέθηκαν τρεις-τέσσερις πέτρες που δίνουν την εντύπωση πιθανόν μιας τρίτης πασσαλότρυπας. Στον *κεντρικό τομέα* του οικισμού βρίσκεται και το κτίριο I, το οποίο είναι επίσης ελλειψοειδές με διαστάσεις: 7,30 x 4,20 μ.¹⁷² (εικ. 43). Ο τοιχοβάτης του συγκεκριμένου κτιρίου είναι κτισμένος με δύο στρώσεις στρογγυλεμένων λίθων σε δύο σειρές. Σε απόσταση 0,45 μ. από την εξωτερική παρειά του Δ καμπύλου τοίχου του κτιρίου I βρέθηκαν μικροί λίθοι, σε κυκλική διάταξη, που πιθανόν όριζαν τη θέση μιας πασσαλότρυπας¹⁷³.

Μετά από την παράθεση όλων αυτών των κτιρίων, θα πρέπει να εξεταστούν οι παράγοντες που τα διαφοροποιούν από τα αντίστοιχα κτίρια που έχουν οριστεί ως περίστυλα. Ο βασικός παράγοντας που διαφέρει, αν συγκρίνουμε τα παραπάνω κτίρια με αυτά του καταλόγου, είναι η απόσταση των ξύλινων κίωνων ή στηριγμάτων από την εξωτερική επιφάνεια των τοίχων των οικοδομημάτων. Στις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν, η μεγαλύτερη απόσταση δεν ξεπερνά τα 0,60 μ., στο κτίριο Β-Γ από τον Ωρωπό, όπου δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι αυτή η απόσταση ήταν ίδια για όλες τις πασσαλότρυπες, καθώς, όπως αναφέρθηκε, υπάρχουν ενδείξεις ότι πιθανόν υπάρχει πασσαλότρυπα σχεδόν σε επαφή με τους τοίχους του κτιρίου. Σε όλα τα άλλα παραδείγματα, οι αποστάσεις των ξύλινων στηριγμάτων από τους τοίχους, είτε είναι πάρα πολύ μικρές, είτε οι κοιλότητες, όπου θα ήταν τοποθετημένα τα ξύλινα δοκάρια έρχονται σε επαφή με τους τοίχους, όπως στην περίπτωση του κτιρίου IV-I από τα Νιχώρια Μεσσηνίας και στο κτίριο Α από την Ερέτρια. Αντίθετα, στα παραδείγματα των περίστυλων οικοδομημάτων του καταλόγου, η μικρότερη απόσταση των ξύλινων κίωνων από την εξωτερική επιφάνεια των τοίχων είναι 0,60 μ.¹⁷⁴, ενώ η μεγαλύτερη φτάνει τα 2,28 μ.¹⁷⁵. Στα υπόλοιπα κτίρια, οι αποστάσεις των κτιρίων ξεπερνούν το 1 μέτρο¹⁷⁶. Όσον αφορά τη χρησιμότητα της συγκεκριμένης τεχνικής, η τοποθέτηση οριζόντιων δοκαριών σε επαφή ή σε πολύ μικρή απόσταση από την εξωτερική επιφάνεια των οικοδομημάτων διαφέρει από την περίπτωση της περίπτωσης. Ο σκοπός αυτής τεχνικής είναι να συντελέσει, ώστε να προστατευτούν από τη βροχή τα υλικά από τα οποία είναι κατασκευασμένοι οι τοίχοι των κτιρίων, εξαιτίας του ότι καθιστούσε δυνατό τα άκρα (γείσα) της στέγης να προεξέχουν. Παράλληλα, τα ξύλινα δοκάρια στήριζαν την προεξέχουσα στέγη τοποθετημένα στο έδαφος και έκαναν πιο ισχυρή την κατασκευή, ώστε να αντέχει τις δυνάμεις που ενδεχομένως να ασκούνταν πλευρικά¹⁷⁷. Η περίπτωση, αν και αρχικά αναπτύσσεται παράλληλα με τη συγκεκριμένη τεχνική, κυρίως σε περιοχές όπως η Εύβοια και η Πελοπόννησος¹⁷⁸, φαίνεται ότι με την πάροδο των χρόνων αποκτά καθαρά συμβολική χρήση, καθώς δεν αποτελεί αναγκαίο στοιχείο για τη στήριξη της στέγης. Παρόλα αυτά, ακόμα και στα πρώιμα κτίρια στα οποία εμφανίζεται η περίπτωση, η λειτουργία της είναι διαφορετική. Παρατηρείται ότι η απόσταση που έχουν οι ξύλινοι κίονες από την εξωτερική επιφάνεια των τοίχων των κτιρίων, όπως στο παράδειγμα του

¹⁷¹ Mazarakis Ainian 1996, 46.

¹⁷² Mazarakis Ainian 1996, 59-61, για την περιγραφή του κτιρίου I.

¹⁷³ Mazarakis Ainian 1996, 60.

¹⁷⁴ Στο κτίριο II από τις Ζάρακες.

¹⁷⁵ Στον πρώιμο αρχαϊκό ναό του Ποσειδώνα από τα Ίσθια .

¹⁷⁶ Βλ. παραπάνω.

¹⁷⁷ Mazarakis Ainian 2000, 147, για την άποψη σχετικά με τη λειτουργία της συγκεκριμένης τεχνικής.

¹⁷⁸ Mazarakis Ainian 1997, 278.

«Ηρώου» στο Λευκαντί ή στο κτίριο Α του Ωρωπού, είναι αρκετά μεγαλύτερη από τις περιπτώσεις των κτιρίων που εξετάστηκαν. Αυτό συμβαίνει κυρίως, για να στηριχθεί μια ψηλή στέγη με απότομη κλίση. Έτσι, δημιουργείται μια στοά από ξύλινα δοκάρια που επιτρέπει να κατασκευαστεί μια τέτοια στέγη και το βάρος της δεν κατανέμεται μόνο στους τοίχους του κτιρίου, αλλά και στην περίσταση. Επομένως, πρόκειται για μια διαφορετική κατασκευή σε σχέση με αυτή που παρατηρείται στα παραπάνω οικοδομήματα, η οποία παρόλο που παρουσιάζει κάποιες ομοιότητες, επιτελούσε μια διαφορετική λειτουργία.

IV. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΣΤΥΛΩΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΩΝ

Μέσα από την παράθεση όλων αυτών των παραδειγμάτων των περίστυλων κτιρίων από τα διαφορετικά μέρη του Ελλαδικού χώρου, διακρίνονται ομοιότητες μεταξύ τους αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περίπτωσης όσον αφορά την αρχιτεκτονική τους μορφή. Στόχος εδώ είναι να εξεταστούν μια σειρά από παράγοντες που σχετίζονται με την αρχιτεκτονική μορφή των περίστυλων κτιρίων, όπως η μορφή τους, η σχέση της περίπτωσης με τα οικοδομήματα, οι διάφοροι τρόποι/τεχνικές στήριξης των κιόνων, και τέλος, το ζήτημα της αποκατάστασης της στέγης των οικοδομημάτων. Παράλληλα, μέσα από αυτή τη διαδικασία θα γίνει δυνατή η σύγκριση ανάμεσα στα οικοδομήματα που παρατέθηκαν γεγονός που θα οδηγήσει στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με κοινά τους χαρακτηριστικά, ή αντίστοιχα τις διαφορές και τις ιδιομορφίες της κάθε περίπτωσης.

Ξεκινώντας από τη μορφή/κάτοψη των περίστυλων κτιρίων, αυτά διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: σε ελλειψοειδή, αψιδωτά και ορθογώνιας κάτοψης οικοδομήματα.

Στα ελλειψοειδή ανήκει η περίπτωση του κτιρίου Α του Ωρωπού με διαστάσεις: 7 x 4,60 μ. και το οποίο περιβάλλεται από ξύλινη περίσταση¹⁷⁹. Τα ξύλινα στηρίγματα, ήταν τοποθετημένα σε κοιλότητες περιμετρικά του κτιρίου σε απόσταση 0,80 έως 1,10 μ. από τους τοίχους του. Το κτίριο Α, αποτελεί το μοναδικό ελλειψοειδές οικοδόμημα από τα παραδείγματα που παρατέθηκαν. Ενδεχομένως ελλειψοειδές να ήταν και το κτίριο από ιερό του Ποσειδώνα στο Μολύκρειο, κοντά στη Ναύπακτο, του οποίου ίχνη δεν έχουν βρεθεί, παρά μόνο μια σειρά πλακών με ελλειψοειδή διάταξη στον χώρο όπου βρίσκεται ο ναός Α¹⁸⁰, (εικ. 44).

Αντίθετα, περισσότερες είναι οι περιπτώσεις των αψιδωτών κτιρίων που εξετάστηκαν. Αυτά είναι: το επίμηκες κτίριο του «Ηρώου» της Τούμπας στο Λευκαντί, ο ναός της Αρτέμιδος στο Άνω Μαζαράκι της Αχαΐας, και τέλος, το κτίριο Π (ναός του Απόλλωνα) από τους Ζάρακες Καρυστίας. Στην περίπτωση του «Ηρώου» έχουμε ένα κτίριο διαστάσεων: 47 x 10 μ. χωρίς την περίσταση, ενώ μαζί με την περίσταση οι διαστάσεις του φτάνουν τα 50 x 13,80 μ.. Η περίσταση έχει και αυτή αψιδωτή μορφή, όπως το κτίριο που περιβάλλει και οι κοιλότητες των ξύλινων στηριγμάτων απέχουν από τις μακρές πλευρές και την αψίδα του οικοδομήματος 1,80 μ.¹⁸¹. Επίμηκες και μεγάλων διαστάσεων (26,50 x 5,90 μ. και 27,50 x 7 μ. μαζί με την περίσταση¹⁸²) είναι και το αψιδωτό κτίριο στο Άνω Μαζαράκι Αχαΐας. Η περίσταση του που αποτελείται από αυτόνομες βάσεις ξύλινων κιόνων, έχει και εδώ αψιδωτή διάταξη και σταματάει στο σημείο του προστώου, το οποίο διαμορφώνεται από διαφορετικές βάσεις κιόνων και έχει ημικυκλική μορφή. Εδώ, οι βάσεις των κιόνων απέχουν 1,10–1,20 μ. από τους μακρούς τοίχους του κτιρίου και 1,40-1,50 από την αψίδα¹⁸³. Τέλος, μέσα στην κατηγορία των αψιδωτών κτιρίων

¹⁷⁹ Mazarakis Ainian 1996, 40-44.

¹⁸⁰ Μουστάκα και Καλτσάς 2016, 141-142.

¹⁸¹ Coulton 1993, 34-39.

¹⁸² Πετρόπουλος 1992-1993, 141 και Mazarakis Ainian 1997, 72.

¹⁸³ Πετρόπουλος 1992-1993, 145.,

συμπεριλαμβάνεται και το τμηματικά σωζόμενο κτίριο ΙΙ στους Ζάρακες, το οποίο πιθανολογείται ότι θα είχε αψιδωτή μορφή¹⁸⁴. Από το κτίριο σώζεται μόνο η δυτική πλευρά του μήκους 26 μ. και σε απόσταση 0,50-0,60 μ. από αυτή, βρίσκονται κατά μήκος της οι κυκλικές οπές της ξύλινης περιστασης του ναού¹⁸⁵.

Η μεγαλύτερη κατηγορία περιστυλων κτιρίων είναι τα κτίρια ορθογώνιας κάτοψης. Σε αυτά ανήκουν: ο πρώτος και ο δεύτερος ναός του Ηραίου της Σάμου, το Μέγαρο Β από το Θέρμο της Αιτωλίας και ο μεταγενέστερος ναός (C), ο πρώτος ναός του Ηραίου του Άργους, ο ναός 1 από το Αρτεμίσιον της Εφέσου, το Ηραϊόν της Δήλου και τέλος ο ναός του Ποσειδώνα στα Ίσθια. Ο πρώτος ναός του Ηραίου της Σάμου (Εκατόμπεδος Ι) είναι ένας επιμήκης ορθογώνιος ναός διαστάσεων: 32,86 x 6,75 μ.¹⁸⁶. Ο υποτιθέμενος στυλοβάτης του κτιρίου σώζεται τμηματικά, παράλληλα με τις εξωτερικές παρειές του βόρειου και του νότιου τοίχου¹⁸⁷. Επιμήκης ήταν και η μορφή του μεταγενέστερου Εκατόμπεδου ΙΙ του Ηραίου, ο οποίος πιθανόν διέθετε και περίσταση. Ιδιαίτερη περίπτωση οικοδομήματος αποτελεί το Μέγαρο Β από το Θέρμο. Οι διαστάσεις του κτιρίου είναι: 20,80 x 7,50 μ. και περιβάλλεται από μια σειρά από 18 λίθινες πλάκες σε αψιδωτή διάταξη, οι οποίες έχουν άνισες αποστάσεις από τους τοίχους του μεγάρου¹⁸⁸. Ο μεταγενέστερος ναός (C) έχει διαστάσεις: 25,40 x 4,70 μ., ενώ μαζί με την μεταγενέστερη περίσταση του 3^{ου} αιώνα, που αποτελείται από 5 x 15 κίονες, οι διαστάσεις του κτιρίου φτάνουν τα 38,23 x 12,15 μ.¹⁸⁹. Συνεχίζοντας με τον πρώιμο αρχαϊκό ναό του Ηραίου του Άργους, ο σηκός του κτιρίου πρέπει να είχε διαστάσεις 36,30 x 8,50 μ. και περιβάλλεται από κίονες, πιθανόν 14 x 6, οι οποίοι εδράζονταν σε στυλοβάτη. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι σώζονται μόνο κάποια τμήματα του στυλοβάτη¹⁹⁰. Αρκετά μικρότερες διαστάσεις (3,40 μ. η βόρεια πλευρά, 2,85 μ. η νότια, 2,77 μ. η δυτική και 2,87 μ. η ανατολική) έχει ο ναός της Ήρας στο όρος Κύνθος της Δήλου¹⁹¹. Το σχεδόν τετράγωνο, σε αυτή την περίπτωση, οικοδόμημα περιβάλλεται από 4 x 4 κίονες που στηρίζονταν σε λίθινες βάσεις. Ένα ακόμη ιδιαίτερο περίστυλο οικοδόμημα ορθογώνιας κάτοψης που αναφέρθηκε, είναι ο ναός 1 από το Αρτεμίσιον της Εφέσου. Το κτίριο έχει διαστάσεις: 11,10 x 6,30 μ. και μαζί με την περίσταση 13,5 x 8,4 μ.. Η περίσταση πιθανόν αποτελούνταν από 8 x 4 κίονες¹⁹². Κλείνοντας με την κατηγορία των ορθογώνιων κτιρίων, αναφέρω ως τελευταίο παράδειγμα τον πρώιμο αρχαϊκό ναό του Ποσειδώνα στα Ίσθια. Ο σηκός του ναού έχει διαστάσεις: 32,028 x 7,90 μ. και μαζί με την περίσταση ο ναός έφτανε τα 39,25 x 14,010-14,040 μ.¹⁹³. Η περίσταση αποτελούνταν από 18 x 7 ξύλινους κίονες¹⁹⁴.

Όσον αφορά τις διαστάσεις όλων των παραπάνω οικοδομημάτων, παρατηρείται ότι εκτός από τις περιπτώσεις του ελλειψοειδούς κτιρίου στον Ωρωπό και του Ηραίου

¹⁸⁴ Χατζηδημητρίου 2015, 266.

¹⁸⁵ Ζαφειροπούλου 1997, 407.

¹⁸⁶ Mazarakis Ainian 1997, 199.

¹⁸⁷ Μπούρας 1999, 140.

¹⁸⁸ Παπαποστόλου 2008, 125-126.

¹⁸⁹ Παπαποστόλου 2014, 203.

¹⁹⁰ Tilton 1902, 110-111.

¹⁹¹ Mazarakis Ainian 1997, 183.

¹⁹² Kerschner και Prochaska 2011, 77-78 και Bammer 1990, 138.

¹⁹³ Gebhard 1992, 35.

¹⁹⁴ Gebhard 1992, 35.

της Δήλου, τα περισσότερα περίστυλα κτίρια έχουν μεγάλες διαστάσεις, ξεπερνώντας πολλές φορές τα 30 μέτρα μήκος. Επιπλέον, παρατηρείται ότι στα περισσότερα κτίρια, οι αναλογίες μεταξύ του πλάτους και του μήκους τους παρουσιάζουν μεγάλες αποκλίσεις, με πιο χαρακτηριστικά τα παραδείγματα του «Ηρώου» από το Λευκαντί (47 x 10 μ.), του Ηραίου της Σάμου (32,86 x 6,75 μ.), του ναού (C) στο Θέρμο (25,40 x 4,70 μ.) και τέλος του κτιρίου στο Άνω Μαζαράκι (26,50 x 5,90 μ.). Τα υπόλοιπα κτίρια, εκτός από τις δύο εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν, συνεχίζουν να είναι επιμήκη, όμως, οι αποκλίσεις μεταξύ πλάτους και μήκους φαίνεται ότι δεν είναι τόσο μεγάλες όσο στα συγκεκριμένα κτίρια. Ειδικότερα, στα μεταγενέστερα κτίρια που χρονολογούνται κατά την διάρκεια του 7^{ου} αι. π.Χ., όπως ο ναός του Ποσειδώνα στα Ίσθμια, στον πρώτο ναό του Ηραίου και ιδίως στο ναό 1 του Αρτεμισίου της Εφέσου, η διάφορά του μήκους ως προς το πλάτος του κτιρίου στις συνολικές διαστάσεις μαζί με την περίσταση μικραίνει ακόμα περισσότερο, με αποτέλεσμα η σχέση αυτή να γίνεται πιο ισορροπημένη.

Επιπρόσθετα, είναι σημαντικό να εξεταστεί η σχέση της περίστασης με τα οικοδομήματα, ώστε να διαμορφωθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα για αυτά. Ένας σημαντικός παράγοντας που πρέπει να αναλυθεί, είναι η απόσταση της περίστασης από τα οικοδομήματα. Με βάση τα στοιχεία για τα κτίρια του καταλόγου που αναφέρθηκαν, φαίνεται ότι η μικρότερη απόσταση που έχει η περίσταση από τους εξωτερικούς τοίχους του κτιρίου που περιβάλλει είναι 0,50-0,60 μ., στην περίπτωση του κτιρίου II από τους Ζάρακες, ενώ η μεγαλύτερη παρατηρείται στον ναό του Ποσειδώνα στα Ίσθμια και όχι σε αυτόν από το Θέρμο, καθώς ο στυλοβάτης που σώζεται αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη. Στον ναό των Ισθμίων, η απόσταση μεταξύ της εξωτερικής επιφάνειας του τοίχου του σηκού και του σημείου όπου ξεκινούσε ο στυλοβάτης στις στενές πλευρές υπολογίζεται περίπου στα 2,28 μ., με βάση τις διαστάσεις του σηκού (32,028 x 7,90), τις συνολικές διαστάσεις του ναού μαζί με την περίσταση (39,25 x 14,040), καθώς και το κατά προσέγγιση πλάτος των λίθων του στυλοβάτη (0,82)¹⁹⁵. Στα υπόλοιπα κτίρια, οι αποστάσεις της περίστασης από τους τοίχους του κτιρίου ξεπερνούν το 1 μέτρο, όπως στην περίπτωση του αψιδωτού κτιρίου στο Άνω Μαζαράκι, όπου η απόσταση φτάνει τα 1,10–1,20 μ. στις στενές πλευρές και τα 1,40-1,50 στην αψίδα. Στους πρώιμους αρχαϊκούς ναούς του 7^{ου}, παρατηρείται ότι, συγκρίνοντας τις διαστάσεις του σηκού των ναών και τις συνολικές διαστάσεις μαζί με την περίσταση, η απόσταση αυτή μεγαλώνει, με αποκορύφωμα την περίπτωση του ναού των Ισθμίων που αναφέρθηκε. Εξαιρέση αποτελούν ο ναός 1 της Εφέσου¹⁹⁶ και ο πρώτος ναός της Ήρας από στη Δήλο. Στα δυο αυτά παραδείγματα, οι αποστάσεις της περίστασης από την εξωτερική επιφάνεια του τοίχου δεν είναι τόσο μεγάλες. Ειδικότερα, στον ναό 1 της Εφέσου, ο τοίχος του σηκού δε βρίσκεται πάνω στη λιθόστρωση στην οποία βρίσκονται οι βάσεις του

¹⁹⁵ Gebhard 1992, 34, σημ. 92 για το κατά προσέγγιση πλάτος των λίθων του στυλοβάτη. Βρίσκοντας τη διαφορά μεταξύ του συνολικού πλάτους (14,10 μ.) και του πλάτους του σηκού (7,90 μ.) που είναι τα 6,20 μ. και συνέχεια υπολογίζοντας την μίση απόσταση για την κάθε πλευρά (3,10 μ.) και αφαιρώντας στο τέλος το 0,82 μ. βρίσκεται ότι η απόσταση είναι περίπου 2,28 μ.

¹⁹⁶ Αν ληφθούν υπ' όψη οι διαστάσεις του ναού μαζί με την περίσταση (13,5 x 8,4 μ) και συγκριθούν με αυτές χωρίς την περίσταση (11,10 x 6,30), δεδομένο ότι οι διάμετρος των κιόνων υπολογίζεται στα 0,42-0,45 μ., η απόσταση της περίστασης από τους τοίχους του σηκού θα ήταν μικρότερη του ενός μέτρου.

πτερού και της κεντρικής βάσης, αλλά σε ανώτερο επίπεδο¹⁹⁷, γεγονός που μαρτυρά πιθανόν μια φάση του ναού όπου υπήρχε μόνο η περίσταση. Τέλος, σημαντικό είναι να αναφερθεί η περίπτωση του «Ηρώου», στο Λευκαντί το οποίο, αν και αποτελεί το πρωιμότερο από τα οικοδομήματα που εξετάστηκαν, διαθέτει μνημειώδης περίσταση στην οποία παρατηρείται μεγάλη απόσταση των λάκκων όπου θα ήταν τοποθετημένα τα ξύλινα στηρίγματα (1,80 μ.) από τους τοίχους του αψιδωτού οικοδομήματος¹⁹⁸.

Το σχήμα της περιστασης των κτιρίων τις περισσότερες φορές διαμορφώνεται ανάλογα με εκείνο της κάτοψης του κτιρίου που περιβάλλει. Έτσι, στα αψιδωτά κτίρια, όπως αυτά στο Λευκαντί, στο Άνω Μαζαράκι και πιθανόν στους Ζάρακες, η περίσταση έχει ελλειψοειδή διάταξη, αποτελούμενο είτε από λάκκους μέσα στους οποίους τοποθετούνταν οι ξύλινοι κίονες, όπως στην περίπτωση του «Ηρώου»¹⁹⁹, είτε από μεμονωμένες λίθινες βάσεις για τη στήριξη των κίωνων, όπως στον ναό της Αρτέμιδος στο Άνω Μαζαράκι²⁰⁰. Ελλειψοειδής είναι και η διάταξη των πλακών που περιβάλλουν το ορθογώνιας κάτοψης Μέγαρο Β, θυμίζοντας αρκετά την περίσταση του ναού στο Άνω Μαζαράκι. Ανάλογη ελλειψοειδής διαμόρφωση από μια σειρά πλακών, παρατηρείται μεταξύ του τοίχου του σηκού και του τοίχου της περιστασης στο επίπεδο της ευθυντηρίας του ναού Α, στο ιερό του Ποσειδώνα στο αρχαίο Μολύκρειο που βρίσκεται κοντά στη Ναύπακτο (εικ. 44)²⁰¹. Πιθανόν, η συγκεκριμένη σειρά πλακών ανήκει σε ένα προγενέστερο κτίριο ίχνη του οποίου δεν έχουν βρεθεί και για το οποίο δεν έχει διατυπωθεί κάποια άποψη σχετικά με τη χρονολόγηση του από τους ανασκαφείς. Σε κάθε περίπτωση, δεν μπορεί να παραλειφθεί το γεγονός ότι στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, αλλά και της γειτονικής Αχαΐας, επαναλαμβάνεται το ίδιο ελλειψοειδές σχήμα, αποτελούμενο από λίθινες πλάκες, υποδηλώνοντας ένα κοινό χαρακτηριστικό, όσον αφορά την αρχιτεκτονική των κτιρίων των πρώιμων ιστορικών χρόνων, στις περιοχές που αναφέρθηκαν.

Εκτός από την ελλειψοειδή διάταξη που είχε η περίσταση η οποία περιθέει αψιδωτά οικοδομήματα, οι περισσότερες από τις περιπτώσεις των οικοδομημάτων που παρατέθηκαν, είναι ορθογώνια, όπως και η περίστασή τους. Στην περίπτωση των ορθογώνιων οικοδομημάτων, παρατηρείται η ορθογώνιας μορφής περίσταση, που αποτελείται, είτε από αυτόνομες λίθινες βάσεις για τη στήριξη ξύλινων κίωνων, όπως στην περίπτωση του ναού Ι της Εφέσου και στον ναό της Ήρας στη Δήλο, είτε οι ξύλινοι κίονες στηρίζονται σε στυλοβάτη, όπως στις περιπτώσεις των εκατόμπεδων ναών στα Ίσθμια, στο Ηραίο του Άργους, στο Ηραίο της Σάμου και στον ναό (C) στο Θέρμο.

Στο σημείο αυτό, μετά από την ανάλυση των παραπάνω παραγόντων που αφορούν την αρχιτεκτονική μορφή των περιστυλων οικοδομημάτων, θα πρέπει να αναφερθούν οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί για την αποκατάσταση της ανωδομής και της στέγης τους. Είναι σημαντικό να επισημανθεί, ότι σε όλα τα κτίρια που επιλέχθηκαν,

¹⁹⁷ Mazarakis Ainian 1997, 206.

¹⁹⁸ Coulton 1993, 38-39.

¹⁹⁹ Coulton 1993, 38-39.

²⁰⁰ Πετρόπουλος 1992-1993, 145.

²⁰¹ Μουστάκα και Καλτσάς 2016, 141-142.

οι κίονες των πρώιμων περιστάσεων ήταν από ξύλο. Ξεκινώντας από τα αψιδωτά-ελλειψοειδή οικοδομήματα, όπως έχει ήδη αναφερθεί για το κτίριο Α από τον Ωρωπό, εξαιτίας της λειτουργίας του ως εργαστήριο μεταλλοτεχνίας²⁰², είναι πιθανό να είχε μια ψηλή στέγη με απότομη κλίση, για την αποφυγή πυρκαγιάς. Οι τοίχοι των πρώιμων αυτών κτιρίων ήταν κατασκευασμένοι από λίθινη βάση και πλίνθινη ανωδομή, ενώ οι στέγες τους ήταν από φθαρτά υλικά, όπως ξύλο και άχυρο. Τέτοιου είδους υλικά χρησιμοποιήθηκαν και στην περίπτωση του «Ηρώου» στη Τούμπα στο Λευκαντί. Το αψιδωτό οικοδόμημα, σύμφωνα με τον Coulton, είχε δίρριχτη αχυρένια στέγη στηριζόμενη εσωτερικά σε ξύλινα δοκάρια και κατέληγε εξωτερικά στην ξύλινη κιονοστοιχία της περιστασης. Στο σημείο της αψίδας, η στέγη γινόταν ημικωνική²⁰³. Παρόμοια δίρριχτη στέγη θα είχε και ο ναός της Αρτέμιδος στο Άνω Μαζαράκι²⁰⁴, ενώ έχουν διατυπωθεί τέσσερις προτάσεις από τον Πετρόπουλο, σχετικά με την αποκατάσταση της στέγης του ημικυκλικού προστώου, η οποία σε γενικές γραμμές θα ήταν ημικωνική ή επίπεδη²⁰⁵. Μια ανάλογη στέγη ενδεχομένως θα είχε και το τμηματικά σωζόμενο κτίριο Π από τους Ζάρακες, καθώς, όπως υποστηρίζεται με βάση τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, ήταν ένα επίμηκες αψιδωτό περίστυλο κτίριο²⁰⁶. Ποικίλες θεωρίες έχουν διατυπωθεί και για τη στέγη του Μεγάλου Β από το Θέρμο, στην περίπτωση που δεχτούμε ότι η σειρά από πλάκες περιμετρικά του κτιρίου, αποτελεί μέρος της περιστασης του κτιρίου και δεν είναι περίβολος ο οποίος οριοθετούσε το τέμενος, όπως υποστηρίζεται από τον Παπαποστόλου. Στην προκειμένη περίπτωση, το κτίριο θα μπορούσε να έχει μια στέγη κατασκευασμένη από πηλό και κλαδιά, η οποία θα ήταν δίρριχτη, τετράρριχτη, ή ακόμη και επίπεδη²⁰⁷. Πιο συγκεκριμένα, ο Coulton αποκαθιστά ένα περίστυλο οικοδόμημα με μια δίρριχτη στέγη και εξηγεί ότι η ύπαρξη των βάσεων που έχουν αψιδωτή διάταξη μπροστά από το κτίριο, ίσως σχετίζεται με τον τρόπο που ήταν κατασκευασμένη η στέγη²⁰⁸. Σύμφωνα με τον ίδιο, ένα κτίριο με πλάτος, όπως αυτό του Μεγάλου Β θα είχε εσωτερικά στον άξονα του στύλους, ώστε να στηρίζουν την στέγη. Έτσι, αποκαθίσταται μια δίρριχτη στέγη η οποία περιβάλλει την περίσταση και στο σημείο, όπου οι βάσεις έχουν ημικυκλική διάταξη, η στέγη είναι ημικωνική. Επιπλέον, προτείνεται και μια δεύτερη λύση παρόμοια με αυτή που μόλις αναφέρθηκε, με τη διαφορά ότι θα υπήρχε μια κυρίως στέγη για το κτίριο και μια σε χαμηλότερο επίπεδο για την περίσταση. Σχετικά με την ελλειψοειδή σειρά λίθινων βάσεων, έχει υποστηριχθεί, επίσης, ότι είναι πιθανόν να ανήκαν σε ένα αψιδωτό οικοδόμημα από φθαρτά υλικά που δεν άφησε ίχνη²⁰⁹. Σε αυτήν την περίπτωση, το κτίριο και η στέγη του θα πρέπει να έμοιαζαν αρκετά με το κτίριο από το Άνω Μαζαράκι και γενικότερα με την κατηγορία περιστυλων αψιδωτών κτιρίων που αναφέρθηκαν.

Τα ορθογώνιας κάτοψης οικοδομήματα εξακολουθούν σε μεγάλο βαθμό να είναι κατασκευασμένα από φθαρτά υλικά, όμως, παρατηρείται ότι έχουμε πιο σταθερές

²⁰² Mazarakis Ainian 2001, 148.

²⁰³ Coulton 1993, 44-49.

²⁰⁴ Petropoulos 2002, 154.

²⁰⁵ Βλ. παραπάνω σελ.

²⁰⁶ Χατζηδημητρίου 2015, 266.

²⁰⁷ Παπαποστόλου 2008, 122-123.

²⁰⁸ Coulton 1988, 64-64.

²⁰⁹ Mazarakis Ainian 1997, 134-135.

κατασκευές και ότι υπάρχουν περιπτώσεις ναών, όπως για παράδειγμα στα Ισθμια και στο Άργος, όπου έχουμε τη χρήση ορθογώνιων λαξευμένων λίθων για την κατασκευή των τοίχων ή του στυλοβάτη. Ειδικότερα για την αποκατάσταση της ανωδομής των ναών, χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις του ναού (C) του Θέρμου της Αιτωλίας και του πρώιμου αρχαϊκού ναού των Ισθμίων. Στην πρώτη περίπτωση του ναού (C), ο σηκός θα ήταν κατασκευασμένος από λίθινη βάση και πλίνθινη ανωδομή. Όσον αφορά τη στέγη του, ο ναός είχε μόνο ένα αέτωμα και στο πίσω μέρος του ήταν μονοκλινή²¹⁰. Ήταν κατασκευασμένη από κεράμους με πήλινα γείσα και ακροκέραμα, στηριζόμενη σε ξύλινους δωρικούς κίονες, πάνω από τους οποίους υπάρχει ξύλινο επιστύλιο και πήλινα τρίγλυφα με μετόπες²¹¹. Στην ίδια λογική αποκαθίσταται και η ανωδομή του ναού των Ισθμίων, ο οποίος είχε ορθογώνιους λαξευμένους λίθους για τη θεμελίωση του τοίχου του σηκού και μη οπτές πλίνθους για ένα μέρος της ανωδομής²¹². Η στέγη του αποτελούνταν από πήλινους κεράμους και στηρίζονταν σε ξύλινους κίονες. Επίσης, ο ναός διέθετε ξύλινο επιστύλιο, τρίγλυφα και μετόπες²¹³. Σχετικά με το σχήμα της στέγης, ο Broneer υποστηρίζει ότι ήταν πιθανόν τετράρριχτη²¹⁴. Τέλος, αναφορικά με τις θεωρίες αποκατάστασης της στέγης, δεν πρέπει να παραληφθεί το παράδειγμα του πρώιμου αρχαϊκού ναού 1 από το Αρτεμίσιο της Εφέσου. Ο συγκεκριμένος ναός αποτελείται από ένα σηκό του οποίου οι τοίχοι είναι φτιαγμένοι από ασβεστόλιθο, όπως και η ορθογώνια βάση που βρίσκεται στο εσωτερικό του. Ο Bammer προτείνει δυο θεωρίες για το πως μπορεί να ήταν η στέγη του ιδιαίτερου αυτού ναού²¹⁵. Στην πρώτη αποκατάσταση, η στέγη του ναού θα κάλυπτε τον χώρο μεταξύ των τοίχων του σηκού και της περιστασης, αφήνοντας υπαίθριο όλο τον σηκό, εκτός από το σημείο που βρίσκεται η βάση, το οποίο θα στεγάζονταν και θα στηρίζονταν στους έξι ξύλινους κίονες. Στη δεύτερη περίπτωση, η στέγη θα κάλυπτε τον χώρο από την περίσταση του ναού μέχρι την περίσταση της ορθογώνιας βάσης.

Εν κατακλείδι, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι απόψεις για την αποκατάσταση της ανωδομής και της στέγης των κτιρίων, παρότι πολλές φορές έρχονται σε αντίθεση με άλλες θεωρίες ή ακόμα και με τα δεδομένα των ανασκαφών, παρουσιάστηκαν ενδεικτικά, ώστε να δοθεί μια γενική εικόνα για το πώς κάποιοι ερευνητές έχουν αντιληφθεί ότι ήταν διαμορφωμένες οι παραπάνω κατασκευές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που έρχεται σε αντίθεση με τα δεδομένα της ανασκαφής, σχετικά με την απόδοση της περιστασης και αναγκαστικά και της στέγης, αποτελεί το Μέγαρο Β του Θέρμου, το οποίο έχει φανεί με βάση την στρωματογραφική έρευνα που διεξήχθη²¹⁶, ότι δε συνδέεται με τις πλάκες περιμετρικά του και επομένως δεν ήταν περίστυλο οικοδόμημα.

²¹⁰ Μπούρας 2000, 143.

²¹¹ Gruben 2000, 45.

²¹² Broneer 1971, 7-32.

²¹³ Barletta, 2001, 49.

²¹⁴ Broneer 1971, 50.

²¹⁵ Mazarakis Ainian 1997, 206.

²¹⁶ Παπαποστόλου 2008, 94-95.

V. Η ΠΕΡΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΑΡΧΑΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

V.1 Η γένεση της περίπτωσης και η πρόιμη λειτουργία της

Η εμφάνιση της περίπτωσης ως αρχιτεκτονικού στοιχείου με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα χρονολογείται το πρώτο μισό του 10^{ου} αιώνα π.Χ.,²¹⁷ με το χαρακτηριστικό παράδειγμα του επιμήκους αψιδωτού κτιρίου της Τούμπας στο Λευκαντί Εύβοιας. Πράγματι, το συγκεκριμένο κτίριο αποτελεί το πρώτο γνωστό παράδειγμα περίστυλου οικοδομήματος, προσφέροντας μια εικόνα για το πώς ήταν η πρόιμη μορφή της περίπτωσης. Όπως παρατηρείται στην προκειμένη περίπτωση, οι στύλοι της πρόιμης αυτής περίπτωσης είναι τοποθετημένοι σε λάκκους με λίθους περιμετρικά, ώστε να στηρίζονται καλύτερα²¹⁸. Η ίδια περίπτωση έχει αψιδωτή μορφή, όπως και το σχήμα του κτιρίου που περιβάλλει. Παρόμοιο, μεταγενέστερο ωστόσο, παράδειγμα περίπτωσης όσον αφορά τον τρόπο στήριξης των ξύλινων δοκαριών αλλά σε πολύ μικρότερη κλίμακα, αποτελεί αυτό του κτιρίου Α στο Ωρωπό. Όπως φαίνεται και σε αυτή την περίπτωση, τα δοκάρια θα ήταν τοποθετημένα σε λάκκους οι οποίοι φέρουν περιμετρικά λίθους. Εδώ η περίπτωση ακολουθεί τη μορφή ενός ελαφρώς ελλειψοειδούς κτιρίου και χρονολογείται στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο.

Στην πρώτη περίπτωση του αποκαλούμενου «ηρώου» στο Λευκαντί, η λειτουργία της περίπτωσης μάλλον θα είχε πρακτικό και όχι συμβολικό χαρακτήρα²¹⁹. Συγκεκριμένα, η στοά από ξύλινα δοκάρια αποτελούσε ένα συνεκτικό στοιχείο για τη στήριξη της δίρριχτης στέγης του κτιρίου. Σύμφωνα με τον Μαζαράκη Αινιάνα, μια τόσο πρόιμη περίπτωση, όπως αυτή του αψιδωτού κτιρίου στην Τούμπα, δεν αποτελεί ένα αποκομμένο παράδειγμα στην αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική αφού η περίπτωση ως αρχιτεκτονικό στοιχείο υπήρχε κατά τη διάρκεια της Πρωτογεωμετρικής και της Γεωμετρικής περιόδου²²⁰. Επιπλέον, εκτός από την πρακτική λειτουργία του, πιθανόν η περίπτωση του οικοδομήματος είχε ως στόχο να δημιουργήσει την εντύπωση κύρους και πλούτου²²¹. Στην περίπτωση του κτιρίου Α του Ωρωπού, η λειτουργία του οικοδομήματος έρχεται σε άμεση σχέση με την κατασκευή της περίπτωσης. Με βάση τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που αποδεικνύουν ότι το συγκεκριμένο κτίριο ήταν εργαστήριο μεταλλοτεχνίας, έχει διατυπωθεί η γνώμη ότι θα χρειαζόταν μια ψηλή στέγη με απότομη κλίση για την αποφυγή πυρκαγιάς²²². Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, έπρεπε να κατανεμηθούν οι πλευρικές δυνάμεις από το βάρος της στέγης προς τους τοίχους του κτιρίου. Αυτόν τον ρόλο είχε η περίπτωση του κτιρίου Α. Επομένως, είναι εμφανής η πρακτική λειτουργία του. Είναι χαρακτηριστικό ότι και στις δύο περιπτώσεις, τα δοκάρια που στηρίζουν τη

²¹⁷ Mazarakis Ainian 1997, 278.

²¹⁸ Coulton 1993, 38-39.

²¹⁹ Mazarakis Ainian 1997, 278.

²²⁰ Mazarakis Ainian 1997, 279.

²²¹ Mazarakis Ainian 1997, 278.

²²² Mazarakis Ainian 2001, 148.

στέγη των κτιρίων δεν διαθέτουν αυτόνομες λίθινες βάσεις ή πλάκες για τη στήριξη τους στο έδαφος, αλλά είναι τοποθετημένα σε λάκκους, διότι με αυτόν τον τρόπο ήταν δυνατό να αντέξουν όχι μόνο την κάθετη πίεση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των αυτόνομων βάσεων, αλλά και τις πλευρικές πιέσεις της στέγης²²³.

Η συγκεκριμένη τεχνική χρησιμοποιείται και στο Υστερογεωμετρικό κτίριο II στους Ζάρακες Εύβοιας. Σε αυτήν την περίπτωση δεν έχουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα για το πως ήταν το κτίριο, διότι έχει σωθεί μόνο το δυτικό τμήμα του και η περίσταση, η οποία βρισκόταν κατά μήκος της δυτικής μακράς πλευράς του. Η τμηματικά σωζόμενη περίσταση εδώ, αποτελείται από μια σειρά κυκλικών οπών εντός των οποίων θα ήταν τοποθετημένα τα ξύλινα δοκάρια που θα περιέβαλλαν το κτίριο²²⁴. Το γεγονός ότι δεν υπάρχουν αυτόνομες λίθινες βάσεις για τη στήριξη των δοκαριών πιθανόν υποδηλώνει ότι η εν λόγω περίσταση είχε πρακτική λειτουργία για τους ίδιους λόγους που αναφέρθηκαν και για τα κτίρια στο Λευκαντί και τον Ωρωπό. Το ιδιαίτερο στοιχείο που διαφοροποιεί το συγκεκριμένο κτίριο από τα άλλα δύο είναι η σύνδεση του με λατρευτικό οικοδόμημα. Αυτό συμβαίνει λόγω της εύρεσης ενός ανάγλυφου πίθου του 2^ο μισού του 7^{ου} αι. π.Χ., κοντά στην περίσταση, με την επιγραφή *ιερός*²²⁵. Βέβαια, το θραύσμα του ανάγλυφου πίθου είναι μεταγενέστερο της περιόδου στην οποία χρονολογείται το κτίριο II, ενδεχομένως όμως μαρτυρά την ταύτιση του Υστερογεωμετρικού κτιρίου II με λατρευτικό οικοδόμημα, το οποίο βρισκόταν σε λειτουργία και κατά την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο²²⁶.

Στις πρώιμες αυτές κατασκευές, η τεχνική της τοποθέτησης ξύλινων στηριγμάτων σε κοιλότητες ήταν περισσότερο αποτελεσματική, γιατί η περίσταση προσέφερε μια επιπλέον σταθερότητα. Αργότερα, παρότι τα κτίρια συνεχίζουν να κτίζονται με φθαρτά υλικά, αποκτούν μεγαλύτερη σταθερότητα και οι κίονες της περιστασης πλέον είναι δυνατό να τοποθετούνται σε λίθινες βάσεις²²⁷.

V.2 Η εξέλιξη της περιστασης από το τέλος της Γεωμετρικής έως την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο

Από την ύστερη γεωμετρική περίοδο και έπειτα παρατηρείται η εμφάνιση μια νέας τεχνικής όσον αφορά την στήριξη των κίωνων της περιστασης. Πλέον, υπάρχουν παραδείγματα όπου εφαρμόζεται η τεχνική της τοποθέτησης κίωνων σε αυτόνομες βάσεις οι οποίες περιβάλλουν τα οικοδομήματα.

Μία από τις πρωιμότερες περιπτώσεις οικοδομημάτων όπου χρησιμοποιείται η παραπάνω τεχνική, είναι το αψιδωτό κτίριο (ναός της Αρτέμιδος) στο Άνω Μαζαράκι Αχαΐας. Ο ναός χρονολογείται στα τέλη του 8^{ου} / αρχές 7^{ου} αι. π.Χ.²²⁸. Εδώ, η περίσταση ακολουθεί την αψιδωτή μορφή του κτιρίου και αποτελείται από

²²³ Coulton 1988, 62.

²²⁴ Ζαφειροπούλου 1997, 407.

²²⁵ Χατζηδημητρίου 2015, 267-268 και σημ. 10.

²²⁶ Ζαφειροπούλου 1997, 407.

²²⁷ Mazarakis Ainian 2001, 148.

²²⁸ Petropoulos 2002, 155.

μεμονωμένες λίθινες βάσεις στις οποίες ήταν τοποθετημένοι οι ξύλινοι κίονες²²⁹. Ο ναός, όπως αποδεικνύεται από τη φύση των ευρημάτων τα οποία βρέθηκαν στο ιερό, συνδέεται με τη λατρεία της θεάς Αρτεμης²³⁰. Επομένως, στη προκειμένη περίπτωση, η περίπτωση με την τεχνική που αναφέρθηκε εισάγεται στην θρησκευτική αρχιτεκτονική, κάτι που φαίνεται ότι είχε συμβεί ήδη στο λίγο πρωιμότερο κτίριο ΙΙ από τους Ζάρακες. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στην περίπτωση του κτιρίου στο Άνω Μαζαράκι η περίπτωση αποκτά μια πιο ολοκληρωμένη μορφή από αυτή του κτιρίου ΙΙ και εξελίσσεται, όπως και η τεχνική στήριξης των ξύλινων δοκαριών, τα οποία από τους λάκκους όπου ήταν τοποθετημένα, πλέον βρίσκονται σε αυτόνομες λίθινες βάσεις. Η εξέλιξη αυτή ενδεχομένως σχετίζεται με το γεγονός ότι τα ίδια τα κτίρια είναι πιο συνεκτικά και πιο σταθερά, ώστε να αντέξουν τις πλευρικές πιέσεις της στέγης²³¹. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η περίπτωση να διαθέτει βάσεις για τα ξύλινα στηρίγματα, διότι δεν είναι αναγκαίο πλέον αυτά να βρίσκονται σε λάκκους και σε άμεση επαφή με το έδαφος, για να αντέξουν τις πλευρικές πιέσεις. Επομένως, ως αρχιτεκτονικό στοιχείο η περίπτωση έκτος από την πρακτική του λειτουργία, αρχίζει να αποκτά έναν συμβολικό χαρακτήρα στην πρώιμη λατρευτική αρχιτεκτονική.

Ένα ιδιαίτερο παράδειγμα κτιρίου για το οποίο έχει διατυπωθεί η άποψη ότι έφερε περίπτωση με λίθινες βάσεις-πλάκες είναι το Μέγαρο Β στο Θέρμο. Τον 7^ο αι. π.Χ., πριν την κατασκευή του πρώιμου αρχαϊκού ναού, τοποθετούνται πλάκες σε ελλειψοειδή διάταξη γύρω από τον βωμό τέφρας που είχε διαμορφωθεί εκείνη την περίοδο²³². Αυτή η ελλειψοειδής διαμόρφωση σύμφωνα με κάποιους μελετητές, είτε αποτελούσε την περίπτωση του Μεγάρου Β²³³ ή ανήκε σε ένα αψιδωτό κτίριο μεταγενέστερο του μεγάρου, το οποίο δεν άφησε ίχνη²³⁴. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν δεν πρόκειται για περίπτωση αλλά για βάσεις που οριοθετούσαν τέμενος, όπως αναφέρει ο Παπαποστόλου, η τεχνική των αυτόνομων λίθινων βάσεων παρατηρείται στο πρώιμο ιερό του Θέρμου. Μια περίπτωση η οποία συνδέεται με το Μέγαρο Β στο Θέρμο, όσον αφορά την ύπαρξη μεμονωμένων λίθινων πλακών για την στήριξη ξύλινων κίωνων, είναι αυτή του Καλλίου στη Δωρίδα. Δίπλα σε ένα ορθογώνιο γεωμετρικό κτίσμα και κάτω από τον σηκό του ελληνιστικού ναού του Καλλίου, έχει βρεθεί ένας τετράγωνος βωμός διαστάσεων (1,20 x 1,30) (εικ. 45)²³⁵. Ανατολικά και δυτικά από το βωμό βρέθηκαν σε δυο παράλληλες σειρές, κατά κανονικά διαστήματα, μεγάλες ακανόνιστες λίθινες πλάκες (6 στη δυτική πλευρά και 4 στην ανατολική). Αυτές οι πλάκες πιθανόν στήριζαν ξύλινους κίονες, οι οποίοι σχημάτιζαν στοά που περιέκλειε τον βωμό. Τα ειδώλια που βρέθηκαν στον συγκεκριμένο βωμό χρονολογούνται στον 6^ο και κυρίως στον 5^ο αι. π.Χ..

Εκτός από τις δύο παραπάνω περιπτώσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, η συγκεκριμένη τεχνική των αυτόνομων βάσεων παρατηρείται και στον μικρό ορθογώνιας κάτοψης ναό της Ήρας, στο όρος Κύνθος, στη Δήλο. Ο ναός χρονολογείται γύρω στο 700 π.Χ., αν και υπάρχουν ερευνητές που τον χρονολογούν αργότερα με βάση αρχιτεκτονικά

²²⁹ Πετρόπουλος 1992-1993, 141.

²³⁰ Mazarakis Ainian 1997, 73, σημ.283.

²³¹ Mazarakis Ainian 2001, 148.

²³² Κούρου 2010, 131.

²³³ Παπαποστόλου 2008, 34-35.

²³⁴ Mazarakis Ainian 1997, 134-135.

²³⁵ Θέμελης 1984, 242-243.

κατάλοιπα που είναι μεταγενέστερα και έχουν συνδεθεί με το οικοδόμημα²³⁶. Παρόλα αυτά, ενδέχεται τα συγκεκριμένα κατάλοιπα, όπως τα κεραμίδια της στέγης του κτιρίου, να αποτελούσαν μεταγενέστερη προσθήκη στο πρώιμο κτίριο²³⁷. Αν δεχτούμε την πρώιμη αυτή χρονολόγηση, ο ναός της Ήρας με την περίστασή του, η οποία αποτελείται από 4 x 4 κίονες που εδράζονταν σε αυτόνομες κυλινδρικές βάσεις, αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα πρώιμου περίστυλου κτιρίου που συνδέεται με την λατρευτική αρχιτεκτονική και στο οποίο εμφανίζεται η συγκεκριμένη τεχνική στήριξης των κιόνων.

Στα προαναφερθέντα κτίρια έρχεται να προστεθεί και το παράδειγμα του ορθογώνιου περίστυλου ναού στο Αρτεμίσιον της Εφέσου. Ο ναός 1 (πρώιμος αρχαϊκός ναός), χρονολογείται στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ.²³⁸ και είχε ξύλινη περίσταση αποτελούμενη από 4x8 κίονες που εδράζονταν σε μεμονωμένες βάσεις από πράσινο σχιστόλιθο²³⁹. Το ιδιαίτερο με τον συγκεκριμένο ναό είναι ότι η περίσταση του κατασκευάστηκε πριν από τον σεισμό, ο οποίος βρίσκεται σε ανώτερο επίπεδο²⁴⁰. Σύμφωνα με τον Μαζαράκη Αινιάνα, το συγκεκριμένο γεγονός υποδηλώνει ότι οι τοίχοι του σεισμού δε συνδέονταν δομικά με την περίσταση και τα στοιχεία που μαρτυρούν την ύπαρξη λατρευτικού αγάλματος, ήδη από την Υστερογεωμετρική περίοδο, μαρτυρούν τον συμβολικό χαρακτήρα της περιστασης του ναού και πιθανόν την επιρροή από την Ανατολή²⁴¹. Όπως φαίνεται, ο ναός 1 ως λατρευτικό οικοδόμημα,²⁴² αποτελεί με την σειρά του ένα από τα πρώτα παραδείγματα περίστυλων ναών στην λατρευτική αρχιτεκτονική. Ως πρώιμος ναός διαθέτει περίσταση στην οποία παρατηρείται η ίδια τεχνική των αυτόνομων λίθινων βάσεων για την στήριξη των κιόνων και όχι ο στυλοβάτης που αρχίζει να εμφανίζεται σε άλλους ναούς του 7^{ου} αιώνα.

Μέσα από τα παραδείγματα που εξετάστηκαν, παρατηρείται ότι σε όλα τα προαναφερθέντα λατρευτικά οικοδομήματα εμφανίζεται η συγκεκριμένη τεχνική στήριξης των κιόνων με το πέρασμα από την Ύστερη γεωμετρική προς την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο. Παράλληλα, ενώ χρησιμοποιείται η ίδια τεχνική για την περίσταση, το σχήμα των κτιρίων και της περιστασης αλλάζει, περνώντας από τα ελλειψοειδή-αψιδωτά κτίρια, όπως αυτά στους Ζάρακες, στο Άνω Μαζαράκι και στο Θέρμο, σε ορθογώνιας κάτοψης ναούς, όπως στο Ηραίο της Δήλου και στο Αρτεμίσιον της Εφέσου. Επιπλέον, συμπεραίνεται ότι η περίσταση με αυτόνομες βάσεις κάνει την εμφάνισή του σε κτίρια που σχετίζονται με τη λατρεία και αποκτά συμβολικό χαρακτήρα²⁴³ καθώς, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν είναι αναγκαία η κατασκευή του, ώστε να προσφέρει μεγαλύτερη σταθερότητα όπως παλαιότερα.

Καθώς προχωράμε στον 7^ο αιώνα εμφανίζεται μια νέα τεχνική στήριξης των κιόνων, ένα νέο αρχιτεκτονικό στοιχείο που αποτελεί τμήμα της περιστασης των ναών. Πρόκειται για τον στυλοβάτη, δηλαδή μια ενιαία σειρά από ορθογώνιους λίθους περιμετρικά του ναού, πάνω στους οποίους στηρίζονται οι κίονες του περσού. Σε

²³⁶ Barletta 2001, 35, και 168, σημ.50.

²³⁷ Mazarakis Ainian 1997, 183.

²³⁸ Kerschner και Prochaska 2011, 77.

²³⁹ Bammer 1990, 138.

²⁴⁰ Mazarakis Ainian 1997, 206.

²⁴¹ Mazarakis Ainian 1997, 278.

²⁴² Bammer 1990, 148-153 και Mazarakis Ainian 1997, 205.

²⁴³ Mazarakis Ainian 2001, 148.

γενικές γραμμές, η ναϊκή αρχιτεκτονική αρχίζει να χαρακτηρίζεται από μνημειακότητα, με την εμφάνιση όλο και περισσότερων εκατόμπεδων ναών και με καινοτομίες όπως την χρήση λαξευμένων λίθων για την κατασκευή των τοίχων των ναών και πήλινων κεράμων για την στέγη τους. Παρατηρείται επίσης ότι γίνεται πιο ευρεία χρήση της περιστασης στην λατρευτική αρχιτεκτονική²⁴⁴.

Μία περίπτωση πρώιμων ναών όπου εμφανίζονται κάποια από τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι οι Εκατόμπεδοι I και II του Ηραίου της Σάμου. Πρόκειται για επιμήκη ορθογώνια κτίρια του 7^{ου} αι. π.Χ.²⁴⁵, με μνημειακές διαστάσεις (32,86 μ. μήκος και 6,75 μ. πλάτος του Εκατόμπεδου I), για τα οποία έχουν διατυπωθεί αρκετές απόψεις όσον αφορά το αν διέθεταν πρώιμη περίσταση. Εάν δεχτούμε την κατασκευή της περιστασης ακόμα και σε μια δεύτερη φάση του ναού στα τέλη του 7^{ου} αιώνα²⁴⁶, είναι πιθανόν αυτό να εδράζονταν πάνω σε λίθινο στυλοβάτη.

Ένας ακόμη ναός αφιερωμένος στη θεά Ήρα, ο οποίος χρονολογείται περίπου στις αρχές του 7^{ου} αιώνα, είναι αυτός του Άργους²⁴⁷. Ο πρώιμος αρχαϊκός ναός του Ηραίου του Άργους παρουσιάζει αρκετές καινοτομίες, όπως το γεγονός ότι οι βάσεις του στυλοβάτη του έχουν μια μορφή πρώιμης αναθύρωσης, ενώ πολλές από αυτές φέραν οπές σχήματος (U) για να προσδώσουν σταθερότητα κατά την τοποθέτηση τους²⁴⁸. Επιπλέον, ο ναός έχει όπως φαίνεται πρόναο και οπισθόδομο. Η ξύλινη περίσταση αποτελούνταν από 6 κίονες στις στενές πλευρές και 14 κίονες στις μακρές πλευρές και εδράζονταν σε στυλοβάτη, ενώ υπήρχε μια ενιαία σειρά από λίθους που λειτουργούσε επιπλέον και ως ευθυντηρία²⁴⁹. Ο πρώιμος αρχαϊκός ναός στο Ηραίο αποτελεί με την σειρά του ένα από τα πρώτα παραδείγματα όπου η περίσταση με αυτή την μορφή, άρχισε σταδιακά να γίνεται ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των πρώιμων ελληνικών ναών²⁵⁰.

Φθάνοντας στα μέσα του 7^{ου} αιώνα, στην περίπτωση του ναού του Ποσειδώνα στα Ίσθμια, είναι εμφανής μια σειρά από βασικές καινοτομίες, όπως η ορθογώνιος λαξευμένες λιθόπλινθοι για την κατασκευή των τοίχων του ναού, αλλά και η χρήση κεραμιδιών πλέον για την στέγη του²⁵¹. Η περίσταση του ναού αποτελούνταν από 7x18 κίονες²⁵². Ο συγκεκριμένος ναός έχει αποκατασταθεί από τον Broneer με ξύλινη περίσταση η οποία αποτελείται από δωρικούς κίονες που εδράζονται σε στυλοβάτη (εικ. 25). Ο ίδιος ερευνητής, με βάση τις πληροφορίες που μας δίνει ο Βιτρούβιος για τους αρχαίους ελληνικούς ναούς, έχει αποκαταστήσει και τον θριγκό του ναού με ξύλινο επιστύλιο, τρίγλυφα και μετόπες²⁵³. Πρόκειται για την αποκατάσταση ενός πρώιμου δωρικού ναού. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο συγκεκριμένος ναός αποτελεί την απαρχή της λίθινης μνημειακής αρχιτεκτονικής στην Ηπειρωτική Ελλάδα.²⁵⁴

²⁴⁴ Mazarakis Ainian 2016, 24.

²⁴⁵ Mazarakis Ainian 1997, 202.

²⁴⁶ Mazarakis Ainian 1997, 200-201.

²⁴⁷ Mazarakis Ainian 1997, 157-158.

²⁴⁸ Tilton 1902, 110-111.

²⁴⁹ Barletta, 2001, 34.

²⁵⁰ Mazarakis Ainian 2016, 25.

²⁵¹ Barletta, 2001, 49.

²⁵² Gebhard 1992, 35.

²⁵³ Barletta, 2001, 49.

²⁵⁴ Barletta, 2001, 48.

Παρόλα αυτά, τα ξύλινα στοιχεία του δωρικού ρυθμού δεν έχουν σωθεί και η συγκεκριμένη αποκατάσταση είναι αρκετά υποθετική. Επίσης το κτίριο έφερε διακόσμηση εξωτερικά των τοίχων του σηκού. Αυτό το στοιχείο, σε συνδυασμό με τα άλλα καινοτόμα στοιχεία που διέθετε ο ναός, ενδεχομένως να αποτέλεσαν έμπνευση, ώστε να διαμορφωθούν τα χαρακτηριστικά του δωρικού ρυθμού που εμφανίζεται προς το τέλος του 7^{ου} αιώνα²⁵⁵.

Τέλος, στο πλαίσιο της εμφάνισης των πρώτων «δωρικών ναών», είναι σημαντικό να αναφερθεί και το παράδειγμα του ναού (C) από το Θέρμο της Αιτωλίας. Όπως έχει αναφερθεί για τον ναό του ύστερου 7^{ου} αι. π.Χ.²⁵⁶ στο Θέρμο, έχουν διατυπωθεί αντίθετες απόψεις σχετικά με το αν ήταν περίστυλος. Παρά τις διαφορετικές απόψεις, η σωζόμενη περίπτωση η οποία ανήκει στον 3^ο αι. π.Χ., θεωρείται από αρκετούς μελετητές ως μια πιστή αποκατάσταση του πρωιμότερου αρχαϊκού ναού, καθώς η επιμήκης μορφή του (με 5x15 ξύλινους κίονες) μας παραπέμπει σε πρώιμα κτίρια²⁵⁷. Ο στυλοβάτης πάνω στον οποίο στηρίζονταν οι ξύλινοι κίονες δεν είχε θεμέλιο αλλά στρώσεις από πλάκες²⁵⁸. Σε διάφορες αποκαταστάσεις η περίπτωση του ναού διαθέτει ξύλινους δωρικούς κίονες, ενώ ο θριγκός είναι δωρικός με πήλινα τρίγλυφα και μετόπες που έχουν σωθεί και είναι πολύχρωμες, διακοσμημένες με μυθολογικές παραστάσεις (εικ. 2). Επιπλέον έχουν σωθεί και αποκαθίστανται τα πήλινα γείσα και τα ακροκέραμα του ναού²⁵⁹. Όπως φαίνεται από τη συγκεκριμένη αποκατάσταση, χρησιμοποιούνται τα βασικά στοιχεία του μεταγενέστερου λίθινου δωρικού ρυθμού²⁶⁰. Είναι σημαντικό να αναφερθεί σε αυτό σημείο, ότι ο ναός (C) του Θέρμου παρουσιάζει ομοιότητες στην αρχιτεκτονική του με τον μνημειώδη ελληνιστικό ναό του Καλλίου στη Δωρίδα (εικ. 46). Ο συγκεκριμένος ναός είχε συνολικές διαστάσεις (28,22 x 12,55) και διέθετε ξύλινη περίσταση, ιδιαίτερη για την περίοδο που ήταν κατασκευασμένος (τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.), με πέντε ξύλινους κίονες στις στενές πλευρές και δέκα στις μακρές²⁶¹. Ιδιαίτερη ομοιότητα παρατηρείται στις λίθινες βάσεις των κίωνων του ναού ύψους 0,33 μ. και διαμέτρου 0,55 μ.-0,57 μ., όπως και στον αρχαϊκό ναό στο Θέρμο της Αιτωλίας.

Ανακεφαλαιώνοντας, μέσα από τις περιπτώσεις οικοδομημάτων που εξετάστηκαν γίνεται εμφανής η εξέλιξη της περίπτωσης από την πρωτογεωμετρική εποχή, ξεκινώντας από το παράδειγμα του αποκαλούμενου «Ηρώου», μέχρι τον ύστερο 7^ο αιώνα, με τους «προγόνους» του δωρικού ρυθμού στα Ίσθμια και στο Θέρμο. Πιο συγκεκριμένα, στόχος αυτού του τμήματος της εργασίας ήταν να γίνει εμφανής η λειτουργία της περίπτωσης κατά τη διάρκεια των περιόδων που αναφέρθηκαν, όπου από καθαρά πρακτικό στοιχείο στα πρώιμα παραδείγματα, κατέληξε να έχει συμβολικό χαρακτήρα και να συνδέεται σταδιακά όλο και περισσότερο με την ναϊκή αρχιτεκτονική. Επιπρόσθετα, παρατηρείται από τα παραπάνω ότι η εμφάνιση της περίπτωσης στην λατρευτική αρχιτεκτονική αρχίζει να αναπτύσσεται από την περιφέρεια προς τα κέντρα. Αυτό γίνεται εμφανές από τα πρώιμα παραδείγματα του

²⁵⁵ Barletta, 2001, 51.

²⁵⁶ Mazarakis Ainian 2017, 628 και Κούρου 2010, 131.

²⁵⁷ Barletta, 2001, 38.

²⁵⁸ Παπαποστόλου 2014, 203.

²⁵⁹ Gruben 2000, 45.

²⁶⁰ Gruben 2000, 46.

²⁶¹ Θέμελης 1979, 238-243.

ναού της Αρτέμιδος στο Άνω Μαζαράκι και του Απόλλωνα στις Ζάρακες, όπου και τα δύο βρίσκονται σε απομονωμένες περιοχές, ενώ σε περιοχές όπως το Άργος και τα Ίσθμια η περίσταση εμφανίζεται αργότερα²⁶².

²⁶² Mazarakis Ainian 1997, 278.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια, έγινε μια προσπάθεια να διερευνηθούν τα μέχρι τώρα γνωστά περίστυλα οικοδομήματα των πρώιμων ιστορικών χρόνων, καθώς και οι περιπτώσεις κτιρίων για τα οποία έχουν υπάρξει ενστάσεις σχετικά με το αν ήταν περίστυλα η όχι. Επιπλέον, αναφέρθηκαν και κάποια παραδείγματα κτιρίων της ίδιας περιόδου που παρουσιάζουν ομοιότητες με τα περίστυλα και περιβάλλονται από οριζόντια ξύλινα δοκάρια. Όπως αναφέρθηκε, τα συγκεκριμένα οικοδομήματα, δε διαθέτουν περίσταση αλλά μια άλλη τεχνική/κατασκευή που έχει διαφορετική λειτουργία. Στόχος μέσα από τη συγκέντρωση όλων αυτών των παραδειγμάτων, ήταν να διαμορφωθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα για τα περίστυλα κτίρια των πρώιμων ιστορικών χρόνων που να συμπεριλαμβάνει τις διαφορετικές θεωρίες των μελετητών και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διακρίνουν κάποιες περιπτώσεις κτιρίων από κάποιες άλλες. Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που γίνεται εμφανές μέσω της εξέτασης των οικοδομημάτων, είναι τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που διακρίνονται μεταβαίνοντας από τη μια περίοδο στην άλλη. Πιο συγκεκριμένα, τα πρωιμότερα παραδείγματα περίστυλων κτιρίων εμφανίζονται στις περιοχές της Εύβοιας και του Ωρωπού, με την περίσταση να αποτελεί χαρακτηριστικό γεωμετρικής αρχιτεκτονικής αυτών των περιοχών²⁶³. Επομένως, η γένεση της περιστασης θα πρέπει να τοποθετηθεί σε αυτές τις περιοχές. Αργότερα, με το τέλος της υστερογεωμετρικής περιόδου, αρχίζει να εμφανίζεται σε κτίρια που σχετίζονται πλέον με τη λατρεία. Αυτά τα κτίρια αρχικά βρίσκονται σε απομονωμένες περιοχές, όπως το ιερό της Αρτέμιδος στο Άνω Μαζαράκι στην Αχαΐα, με την περίσταση σε αυτήν την περίπτωση να έχει μια ιδιαίτερη ελλειψοειδής διάταξη, η οποία επαναλαμβάνεται και στη γειτονική Αιτωλία στο ιερό στο Θέρμο, αλλά και στο αρχαίο Μολύκρειον. Τον 7^ο αιώνα, η αρχιτεκτονική αρχίζει να χαρακτηρίζεται από μνημειακότητα και τα κτίρια αρχίζουν να αλλάζουν μορφή, μεταβαίνοντας από τα ελλειψοειδή-αψιδωτά στα ορθογώνιας κάτοψης οικοδομήματα. Επίσης, η περίστασή τους γίνεται πιο μνημειακή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της περιόδου είναι ο ναός του Ποσειδώνα στα Ίσθμια της Κορίνθου, ο πρώιμος αρχαϊκός ναός του Άργους και ο ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο. Ιδιαίτερα στην βορειοανατολική Πελοπόννησο συμβαίνουν καινοτομίες και πειραματισμοί στη μνημειακή αρχιτεκτονική, σε περιοχές, όπως το Άργος και η Κόρινθος, αλλά και στο απομακρυσμένο ιερό της Αρτέμιδος στην Έφεσο της Μ. Ασίας. Αυτά τα κτίρια, θα αποτελέσουν τους «προγόνους» των μεταγενέστερων δωρικών και ιωνικών περίπτερων ναών. Ολοκληρώνοντας, μέσα από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι οι απαρχές της περιστασης βρίσκονται στην οικιστική αρχιτεκτονική²⁶⁴. Έτσι, η περίσταση αρχικά υπάρχει σε αψιδωτά και ελλειψοειδή οικοδομήματα, επιτελώντας μια πρακτική λειτουργία, για τη στήριξη της στέγης τους και την προστασία των πλίνθινων τοίχων. Παρόλα αυτά, όπως φάνηκε στη συνέχεια, αυτό το χαρακτηριστικό κατέληξε να έχει συμβολικό χαρακτήρα, αποτελώντας δομικό στοιχείο της μνημειακής αρχιτεκτονικής.

²⁶³ Mazarakis Ainian 2017, 22.

²⁶⁴ Mazarakis Ainian 2017, 25.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AA : *Archäologischer Anzeiger*

ΑΔ : *Αρχαιολογικόν Δελτίον*

AM : *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenischen Abteilung*

AS : *Anatolian Studies*

BSA : *The Annual of British School at Athens*

JHS : *Journal of Hellenic Studies*

JÖAI : *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien*

ΠΑΕ : *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexandridou, A. 2017. "Some Insights into the Early Attic Society (10th -7th Centuries BC)." Στο *Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World* (Mazarakis Ainian, A., Alexandridou, A. & Charalambidou, X. επιμ.). Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos, 18-21 June 2015. Volos. 155-176.
- Bammer, A. 1990. "A Peripteros of the Geometric Period in Artemision of Ephesos." *AS* 40. 137-160.
- Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge.
- Blegen, C. W. 1937. *Prosymna: The Helladic Settlement preceding the Argive Heraeum*. Cambridge.
- Broneer, O. 1971. *Isthmia I : Temple of Poseidon*. Princeton, NJ : American School of Classical Studies at Athens.
- Bruneau, Ph., & Ducat, J. 1966. *Guide de Delos*. Paris.
- Buschor, E. 1930. "Heraion von Samos: Frühe Bauten." *AM* 55. 1-99.
- Caskey, J.L. & Amandry, P. 1952. "Investigations at the Heraion of Argos, 1949." *Hesperia* 21. 165-221.
- Coulton, J.J. 1988. "Post Holes and Post Bases in Early Greek Architecture." Στο *Mediterranean Archaeology* 1. 58-65.
- Coulton, J. 1993. "The Toumba Building: Description and Analysis of the Architecture." Στο *Lefkandi II. The Protogeometric Building at Toumba. Part II: The Excavation, Architecture and Finds*. London. 33-70.
- Delatte, A. 1932. Plassart, A. *Les sanctuaires et les cultes du mont Cynthe*. Στο *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 11, fasc. 1-2. 221-225.
- Dinsmoor, W.B. 1950. *The Architecture of Ancient Greece*. London.
- Drerup, H. 1962. "Zur Entstehung der griechischen Tempelringhalle." Στο *Festschrift für F.Matz*. Mainz. 32-38.
- Drerup, H. 1969. *Griechische Baukunst in geometrischer Zeit: Homeric II*. Göttingen.
- Eliopoulos, Th. 2010. Οδός Ηρακλειδών 40 (Θησείο) (οικόπεδο Χ. Νικολουτσόπουλου), *ΑΔ*, Τόμος: 56-59 (2001-2004), Χρονικά Β' 1. 214-216.
- Fehr, B. 2015. "Das Mirakel der schwebenden Last. Zur Peristasis des griechischen Tempels." Στο *GATEWAYS: Hamburger Beiträge zur Archäologie und Kulturgeschichte des antiken Mittelmeerraumes. Antike.Architektur.Geschichte*, (Festschrift für Inge Nielsen zum 65. Geburtstag), Aachen (2015). 63-81.

- Gebhard, E.R. 1992. "University of Chicago Excavations at Isthmia 1989: I." *Hesperia* 61. 1-77.
- Gebhard, E.R. 1993. "The Evolution of a Pan-Hellenic Sanctuary: From Archaeology towards History at Isthmia." Στο *Greek Sanctuaries: New Approaches* (Marinatos, N. και Hagg, R. επιμ.). London. 123-141.
- Gruben, G. 2000. *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα.
- Herdt, G. 2015. "On The Architecture of the Toumba Building at Lefkandi." *BSA* 110. 203-212.
- Kerschner, M., and M. Prochaska. 2011. "Die Tempel und Altare der Artemis in Ephesos und ihre Baumaterialien: Naturwissenschaftliche Untersuchungen zur Herkunft der Marmore und ihr archaologischer Kontext." *JÖAI* 80. 73-153.
- Κούρου, Ν. 1992. "Λευκαντί. Ο χώρος που επέβαλε τον επαναπροσδιορισμό των σκοτεινών χρόνων." *Αρχαιολογία* 42. 42-46.
- Κούρου, Ν. 2010. "Παρουσίαση του βιβλίου: Ι. Α. Παπαποστόλου, Θέρμος, Το Μέγαρο Β και το Πρώϊμο Ιερό." Στο *Τα Αιτωλικά*, τεύχος 15^ο. Αθήνα. 123-133.
- Kyrieleis, H. 1993. "The Heraion at Samos". Στο *Greek Sanctuaries New Approaches* (Marinatos, N. και Hagg, R. επιμ.). London και New York. 99-122.
- Mallwitz, A. 1981. "Kritisches zur Architektur Griechenland im 8 und 7. Jahrhundert." *AA*. 599-642.
- Mazarakis Ainian, A. 1996. "Ανασκαφή Σκάλας Ωρωπού (1985-1987, 1996)." *ΠΑΕ*. 21-124.
- Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered.
- Mazarakis Ainian, A. 1998. "Oropos in Early Iron Age." Στο *Euvoica: L' Ebea e la presenza euvoica in Calcidica e in Occidente* (Bats και D'Agostino επιμ.). Atti del Convegno Internazionale di Napoli, 13-16 novembre 1996. Napoli. 179-215.
- Mazarakis Ainian, A. 2001. "From Huts to Houses in Early Iron Greece." Στο *From Huts to Houses: Transformations of Ancient Societies* (Karlsson, L. και Brandt, J. R. επιμ.). International Seminar, Rome, 21-22 September 1997. Stockholm. 139-161.
- Mazarakis Ainian, A. 2004. "Η Συμβολή του Ωρωπού στη Μελέτη των Οικισμών του Αιγαίου της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου." Στο *Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου* (Σταμπολίδης, Ν. ΧΡ. και Γιανικούρη, Α. επίμ.). Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ρόδος, 1-4 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα. 369-389.
- Mazarakis Ainian, A. 2016. "Early Greek Temples". Στο *A Companion to Greek Architecture* (M. Miles, επιμ.). Chichester, West Sussex. 15-30.

- Mazarakis Ainian, A. 2017. “Review of I. Papapostolou, *Early Thermos*, Athens 2012.” Στο *Gnomon*, issue 7. 627-633.
- Μουστάκα, Α. και Καλτσάς, Ν. 2016. “Οι ανασκαφές στο αρχαίο «Μολύκρειο» μετά τον Α. Ορλάνδο.” Στο *Ναύπακτος. Η αρχαία πόλη και η σημασία της κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και τα ελληνιστικά χρόνια* (Παλαγγιά, Ο. επίμ.). Αθήνα. 135-149.
- Μπούρας, Χ. 1999. *Μαθήματα Ιστορίας της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής*. Αθήνα.
- Mulliez, D. 2007. “Δήλος η Ανασκαφή του Ιερού Νησιού του Απόλλωνος (1873).” Στο *Μεγάλες στιγμές της ελληνικής αρχαιολογίας* (Βαλαβάνης, Π. επίμ.). 78-99.
- Niemeier, W.D. 2017. “The Oracle Sanctuary of Apollo at Abai/Kalapodi from the Bronze to the Iron Age.” Στο *Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World* (Mazarakis Ainian, A., Alexandridou, A. & Charalambidou, X. επίμ.). Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos, 18-21 June 2015. Volos. 395-412.
- Ορλάνδος, Α.Κ. 1955. *Τα Υλικά Δομής των Αρχαίων Ελλήνων*. τόμ.1. Αθήνα.
- Παπαποστόλου, Ι.Α. 2008. *Θέρμος το Μέγαρο Β και το Πρώιμο Ιερό*. Αθήνα.
- Παπαποστόλου, Ι.Α. 2014. *Το ιερό του Θέρμου στην Αιτωλία*. Αθήνα.
- Papapostolou, I.A. 2012. *Early Thermos*. New excavations 1992-2003. Athens.
- Πετρόπουλος, Μ. 1992. “Ο Περίπτερος ναός στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα) Πατρών.” Στο *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Πελοποννησιακών Σπουδών τομ. Β' Κόρινθος, 9-16 Σεπτεμβρίου 1990*. 141-158.
- Petropoulos, M. 2002. “The Geometric temple at Ano Mazaraki (Rakita) in Achaia during the period of colonization.” Στο *Gli Achei e l'identità etnica degli Achei d'Occidente* (Greco, E. επίμ.) Atti del convegno internazionale di studi, Paestum 23 - 25 febbraio 2001. 143-164.
- Plassart, A. 1928. *Les sanctuaires et les cultes du mont Cynthe. Délos XI*. Paris. 1928. 150-184.
- Popham, M.R., Touloupa, E & Sackett, L.H. 1982. “The Hero of Lefkandi.” *Antiquity* 56. 169-174.
- Ρωμαίος, Κ. 1916. “Έκ του προϊστορικού Θερμού.” *ΑΔ*: Τόμος 1 (1915). Αθήνα. 225-279.
- Σωτηριάδης, Γ. 1898. “Αι εν Θέρμω ανασκαφαί.” *ΠΑΕ* (1898). 57-66.
- Themelis, P. G. 1983. “Ανασκαφή Ερέτριας.” *ΠΑΕ* (1981). 141-153.
- Themelis, P. G. 1984. “Δελφοί και περιοχή τον 8^ο και 7^ο π.Χ. αιώνα.” Στο *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle missioni Italiane in Oriente*. Volume LXI (1983). Atti del Convegno Internazionale Grecia, Italia e Sicilia nell' VIII e VII secolo a. C. Atene 15-20 ottobre 1979. Tomo III. Roma. 237-244.

- Tilton, L. 1902. "The Architecture of Argive Heraeum." Στο *The Argive Heraeum I* (Waldstein, C. επιμ.). Cambridge. 105-136.
- Waldstein, C. 1902. *The Argive Heraeum I*. Boston και New York.
- Walter, H., Clemente, A., και Niemeier, W.D. 2019. *Ursprung und Frühzeit des Heraion von Samos. Teil 1, Topographie, Architektur und Geschichte, Samos; Bd. 21,1*. Deutsches Archäologisches Institut. Wiesbaden: Reichert. 69-89.
- Wright J.,C.1982. "The Old Temple Terrace at the Argive Heraeum and Early Cult of Hera in Argolid". *JHS* 102. 186-201.
- Χατζηδημητρίου, Α. 2015. "Τα πορίσματα από την αρχαιολογική έρευνα στους Ζάρακες Καρυστίας". Στο *Αρχαιολογικές συμβολές*. Τόμος Γ: Βοιωτία και Εύβοια. Εφορείες Αρχαιοτήτων Βοιωτίας & Εύβοιας, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Αθήνα. 265-282.
- Ζαφειροπούλου, Ν. 2003. Ζάρακες, *ΑΔ*, Τόμος: 52 (1997), Χρονικά Β'2. Αθήνα. 407-409.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικόνα 1 : Αποκατάσταση ξύλινου και λίθινου δωρικού θριγκού. Ορλάνδος, Α.Κ. 1955. *Τα Υλικά Δομής των Αρχαίων Ελλήνων*. τόμ.1. Αθήνα. Εικόνα 7, σελ. 12.
- Εικόνα 2 : Σχεδιαστική αναπαράσταση της στέγης και του θριγκού του ναού C του Θέρμου. Πλάντζος, Δ. *Ελληνική Τέχνη και Αρχαιολογία*. Αθήνα. Εικόνα 117, σελ. 80.
- Εικόνα 3 : Ιερό του Θέρμου Αιτωλίας, ναός C και Μέγαρο Β (σχ. Κ. Ρωμαίου). Ρωμαίος, Κ. 1916. “Εκ’ του προϊστορικού Θερμού.” *ΑΔ*: Τόμος 1 (1915). Αθήνα. Εικόνα 2, σελ. 231.
- Εικόνα 4 : Μέγαρο Β και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που συνδέονται με το κτίριο. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 44, σελ. 462.
- Εικόνα 5 : Κάτοψη Μεγάρου Β με την σειρά πλακών που το περιβάλλουν. Coulton, J.J. 1988. “Post Holes and Post Bases in Early Greek Architecture.” Στο *Mediterranean Archaeology* 1. Εικόνα III.2, σελ. 65.
- Εικόνα 6 : Κάτοψη του ναού C. Πλάντζος, Δ. *Ελληνική Τέχνη και Αρχαιολογία*. Αθήνα. Εικόνα 118, σελ. 80.
- Εικόνα 7 : Σχεδιαστικές αναπαραστάσεις της στέγης του Μεγάρου Β πριν και μετά την προσθήκη του ελλειψοειδούς «περιστυλίου». Coulton, J.J. 1988. “Post Holes and Post Bases in Early Greek Architecture.” In *Mediterranean Archaeology* 1. Εικόνα III.2, σελ. 65.
- Εικόνα 8 : Σχέδιο της πρότασης του Wesenberg, 1982. Παπαποστόλου, Ι.Α. 2008. *Θέρμος το Μέγαρο Β και το Πρώιμο Ιερό*. Αθήνα. Εικόνα 24, σελ. 36.
- Εικόνα 9 : Σχέδιο του κεντρικού τομέα του γεωμετρικού οικισμού του Ωρωπού. Mazarakis Ainian, A. 1998. “Oropos in Early Iron Age.” Στο *Euboica: L’ Ebea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente* (Bats and D’Agostino επιμ.). Atti del Convegno Internazionale di Napoli, 13-16 novembre 1996. Napoli. Εικόνα 8, σελ. 88.
- Εικόνα 10 : Κάτοψη Κτιρίου Α. Mazarakis Ainian, A. 1996. “Ανασκαφή Σκάλας Ωρωπού (1985-1987, 1996).” *ΠΑΕ*. Εικόνα 7, σελ. 41.
- Εικόνα 11 : Κάτοψη του «Ηρώου» από το Λευκαντί. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 82, σελ. 478.
- Εικόνα 12 : Σχεδιαστική αναπαράσταση του πρωτογεωμετρικού επιμήκους αψιδωτού κτιρίου. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 89, σελ. 482.

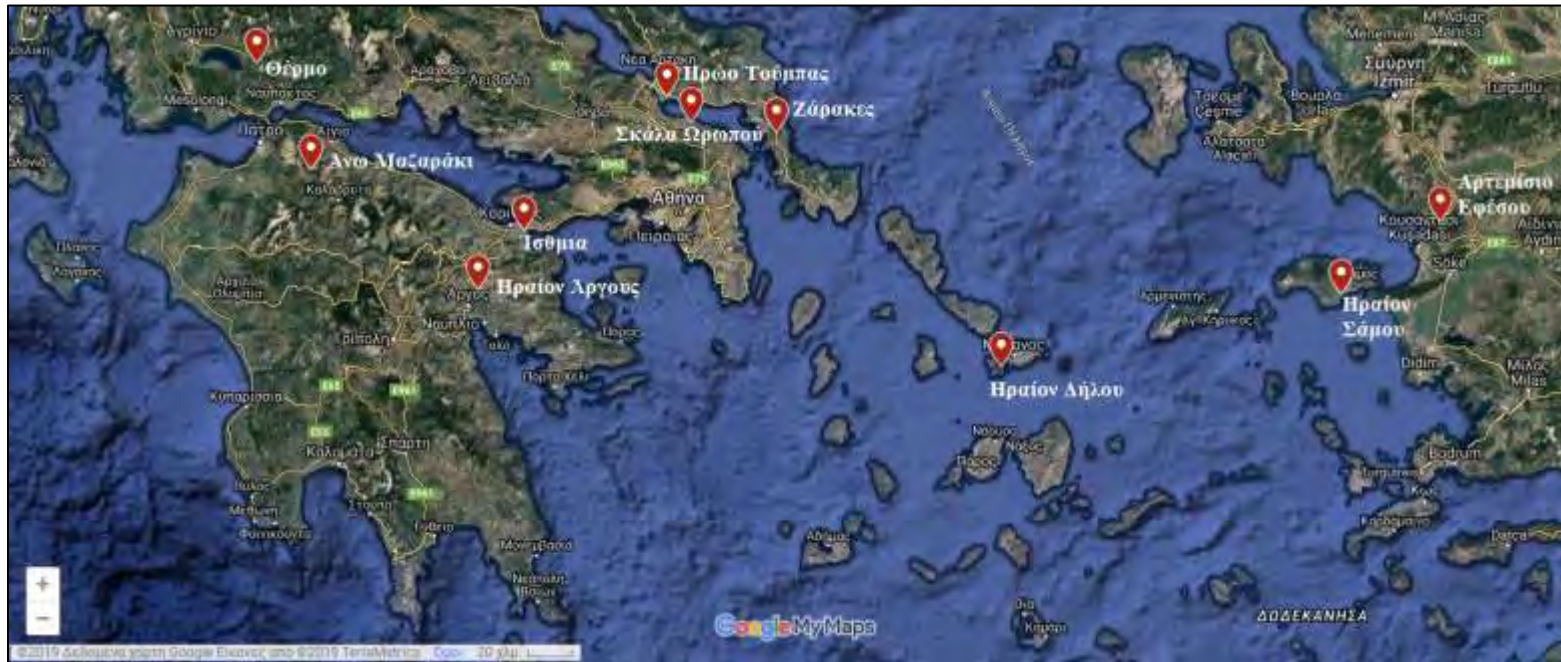
- Εικόνα 13 : Σχέδιο με τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του «Ηρώου». Herdt, G. 2015. “On The Architecture of the Toumba Building at Lefkandi.” *BSA* 110. Εικόνα 3 σελ. 205 και 210.
- Εικόνα 14 : Εναλλακτική Αποκατάσταση του «Ηρώου». Herdt, G. 2015. “On The Architecture of the Toumba Building at Lefkandi.” *BSA* 110. Εικόνα 7 σελ. 210.
- Εικόνα 15 : Κάτοψη του τμηματικά σωζόμενου κτιρίου II από τους Ζάρακες. Χατζηδημητρίου, Α. 2015. “Τα πορίσματα από την αρχαιολογική έρευνα στους Ζάρακες Καρυστίας”. Στο *Αρχαιολογικές συμβολές*. Τόμος Γ: Βοιωτία και Εύβοια. Εφορείες Αρχαιοτήτων Βοιωτίας & Εύβοιας, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Αθήνα. Εικόνα 3β, σελ. 266.
- Εικόνα 16 : Κάτοψη του ελλειψοειδούς ναού από το Άνω Μαζαράκι.. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 253, σελ. 535.
- Εικόνα 17 : Λίθινες βάσεις της περίπτωσης του ναού του Άνω Μαζαρακίου. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 253, σελ. 535.
- Εικόνα 18 : Προτάσεις του Μ. Πετρόπουλου για την αποκατάσταση της στέγης του ναού. Πετρόπουλος, Μ.1992. “Ο Περίπτερος ναός στο Άνω Μαζαράκι (Ρακιά) Πατρών.” Στο *Πρακτικά Δ’ Διεθνούς Πελοποννησιακών Σπουδών τομ.Β’.Κόρινθος, 9-16 Σεπτεμβρίου 1990*. 141-158.
- Εικόνα 19 : Πήλινο ομοίωμα οικίας από το Ηραίον του Άργους. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 500, σελ. 624.
- Εικόνα 20 : Σχέδιο του Ε. L. Tilton του πρώτου ναού του Ηραίου του Άργους (πιθανή αποκατάσταση). Waldstein, C. 1902. *The Argive Heraeum I*. Boston και New York. Εικόνα 50 σελ. 111.
- Εικόνα 21 : Σχέδιο του «παλαιού» ανδρήρου του ναού Ηραίου. Antonaccio, C. M.1992. “Terraces Tombs and the Early Argive Heraion.” *Hesperia* 61. Εικόνα 2, σελ. 87.
- Εικόνα 22 : Οπή σχήματος (U) σε λίθο από τον στυλοβάτη του ναού. Wright J.,C.1982. “The Old Temple Terrace at the Argive Heraeum and Early Cult of Hera in Argolid”. *JHS* 102. Εικόνα 8 (a), σελ. 203.
- Εικόνα 23 : Σχέδιο του νότιου στυλοβάτη του πρώτου ναού του Ηραίου του Άργους. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 214, σελ. 523.
- Εικόνα 24 : Αποκατάσταση της κάτοψης του ναού και του βωμού. Gebhard, E.R. 1992. “University of Chicago Excavations at Isthmia 1989: I.” *Hesperia* 61. Εικόνα 8, σελ. 32.

- Εικόνα 25 : Σχεδιαστική αναπαράσταση της νοτιοδυτικής γωνίας του αρχαϊκού ναού. Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge. Εικόνα 21, σελ. 50.
- Εικόνα 26 : Κάτοψη του πρώτου Ηραίου της Δήλου. Drerup, H. 1969. *Griechische Baukunst in geometrischer Zeit: Homeric II*. Gottingen. Εικόνα 20.
- Εικόνα 27 : Κάτοψη και όψη του πρώτου ναού του Ηραίου της Δήλου. Barletta, A.B. 2001. *The Origins of Greek Architectural Orders*. Cambridge. Εικόνα 11, σελ. 36.
- Εικόνα 28 : Σχέδιο της κάτοψης του Εκατόμπεδου Ι και των αρχιτεκτονικών καταλοίπων που του αποδίδονται. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 387, σελ. 583.
- Εικόνα 29 : Σχέδιο με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του Εκατόμπεδου Ι και ΙΙ. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 388, σελ. 583.
- Εικόνα 30 : Σχέδιο της κάτοψης του Εκατόμπεδου Ι με περίσταση. Μπούρας, Χ. 1999. *Μαθήματα Ιστορίας της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής*. Αθήνα. Εικόνα 4, Σελ. 140.
- Εικόνα 31 : Φάσεις των ναών του ιερού. Kerschner, M., and M. Prochaska. 2011. "Die Tempel und Altare der Artemis in Ephesos und ihre Baumaterialien: Naturwissenschaftliche Untersuchungen zur Herkunft der Marmore und ihr archaologischer Kontext." *JÖAI* 80. Εικόνα 1, σελ. 74 .
- Εικόνα 32 : Υποθετικές αποκαταστάσεις της στέγης του πρώιμου αρχαϊκού ναού. Bammer, A. 1990. "A Peripteros of the Geometric Period in Artemision of Ephesos." *AS* 40. Εικόνα 30, σελ. 160.
- Εικόνα 33 : Σχέδιο του πρώιμου αρχαϊκού περίπτερου ναού. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 424, σελ. 595.
- Εικόνα 34 : Φάσεις εξέλιξης του ιερού στον χώρο της «κεντρικής βάσης» από 8^ο έως τον 6^ο αι. π.Χ. σύμφωνα με τον Bammer. Bammer, A. 1990. "A Peripteros of the Geometric Period in Artemision of Ephesos." *AS* 40. Εικόνα 14 σελ. 147.
- Εικόνα 35 : Φάσεις των οικοδομημάτων του ιερού στο Καλαπόδι. Niemeier, W.D. 2017. "The Oracle Sanctuary of Apollo at Abai/Kalapodi from the Bronze to the Iron Age." Στο *Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World* (Mazarakis Ainian, A., Alexandridou, A. & Charalambidou, X. επιμ.). Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos, 18-21 June 2015. Volos. Εικόνα 1, σελ. 405.

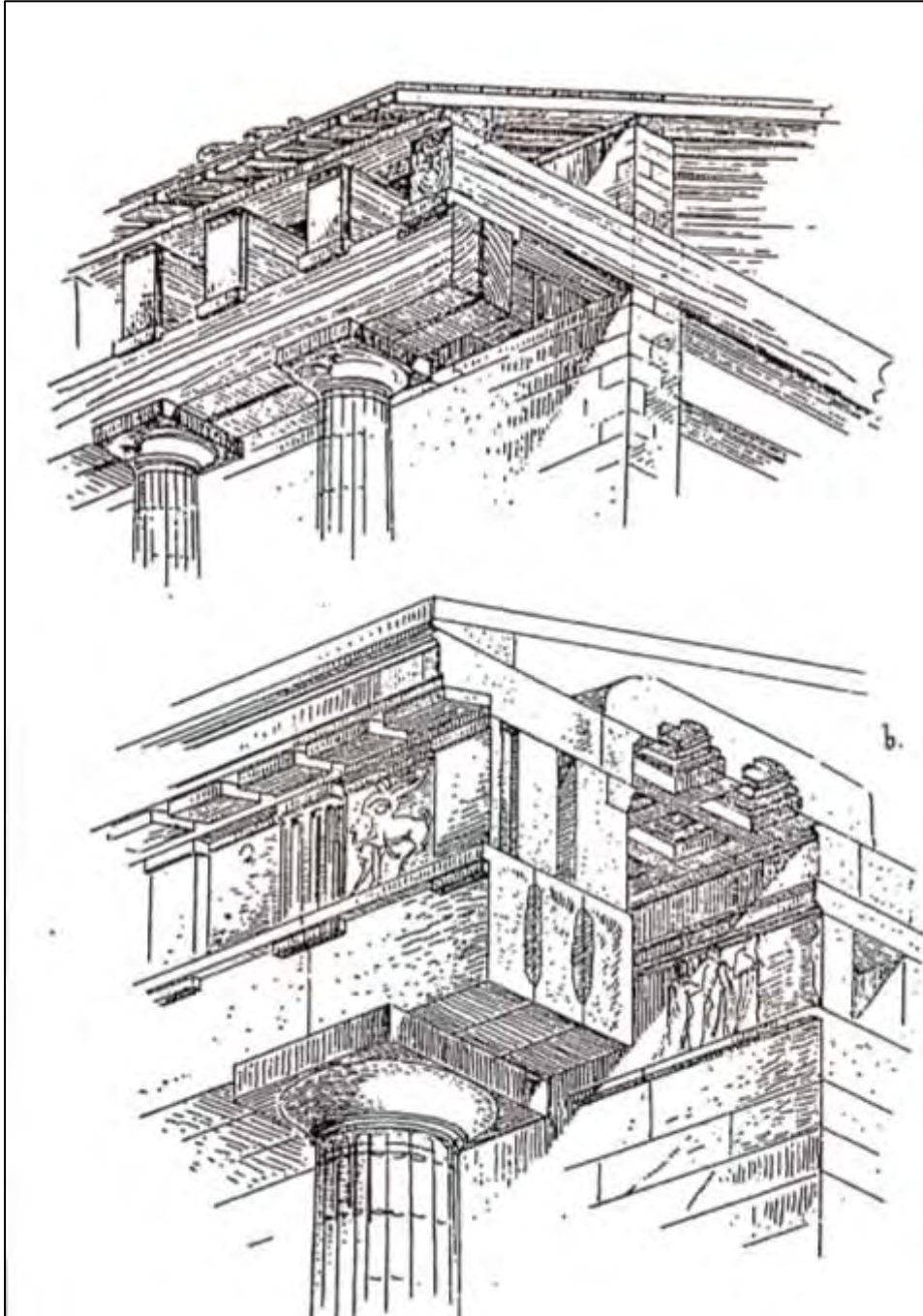
- Εικόνα 36 : Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του πρωτογεωμετρικού ναού από το Καλαπόδι. Niemeier, W.D. 2017. “The Oracle Sanctuary of Apollo at Abai/Kalapodi from the Bronze to the Iron Age.” Στο *Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World* (Mazarakis Ainian, A., Alexandridou, A. & Charalambidou, X. επιμ.). Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos, 18-21 June 2015. Volos. Εικόνα 9, σελ. 409.
- Εικόνα 37 : Σχέδιο του τμηματικά σωζόμενου αψιδωτού κτιρίου της οδού Ηρακλειδών. Alexandridou, A. 2017. “Some Insights into the Early Attic Society (10th -7th Centuries BC).” Στο *Regional Stories Towards a New Perception of the Early Greek World* (Mazarakis Ainian, A., Alexandridou, A. & Charalambidou, X. επιμ.). Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek, Volos, 18-21 June 2015. Volos. Εικόνα 6, σελ. 173.
- Εικόνα 38 : Σχέδιο του αψιδωτού κτιρίου IV-1 από τα Νιχώρια Μεσσηνίας. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 264, σελ. 539.
- Εικόνα 39 : Γραφική αναπαράσταση του κτιρίου IV-1. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 263, σελ. 538.
- Εικόνα 40 : Ερέτρια ιερό του Απόλλωνα. Σχέδιο των κτιρίων Α-Ε. Mazarakis Ainian, A. 1997. *From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C)*. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered. Εικόνα 105, σελ. 489.
- Εικόνα 41 : Ερέτρια χώρος Θ. Σχέδιο κτιρίου Β. Themelis, P. G. 1983. “Ανασκαφή Ερέτριας.” *ΠΑΕ* (1981). 141-153. Εικόνα 1, σελ. 142.
- Εικόνα 42 : Κάτοψη του κτιρίου Β-Γ από τον γεωμετρικό οικισμό του Ωρωπού. Mazarakis Ainian, A. 1996. “Ανασκαφή Σκάλας Ωρωπού (1985-1987, 1996).” *ΠΑΕ*. Εικόνα 8, σελ. 45.
- Εικόνα 43 : Κάτοψη του κτιρίου Ι από τον γεωμετρικό οικισμό του Ωρωπού. Mazarakis Ainian, A. 1996. “Ανασκαφή Σκάλας Ωρωπού (1985-1987, 1996).” *ΠΑΕ*. Εικόνα 10, σελ. 59.
- Εικόνα 44 : Αεροφωτογραφία του ναού Α από το ιερό στο Μολύκρειον. Μουστάκα, Α. και Καλτσάς, Ν. 2016. “Οι ανασκαφές στο αρχαίο «Μολύκρειο» μετά τον Α. Ορλάνδο.” Στο *Ναύπακτος. Η αρχαία πόλη και η σημασία της κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και τα ελληνιστικά χρόνια* (Παλαγγιά, Ο. επίμ.). Αθήνα. Εικόνα 2, σελ. 141.
- Εικόνα 45 : Βωμός κάτω από το σηκό του μεγάλου ναού από το Κάλλιον. Themelis, P. G. 1984. “Δελφοί και περιοχή τον 8^ο και 7^ο π.Χ. αιώνα.” Στο *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle missioni Italiane in Oriente. Volume LXI* (1983). Atti del Convegno Internazionale Grecia, Italia e Sicilia nell' VIII e VII secolo a. C. Atene 15-20 ottobre 1979. Tomo III. Roma. Εικόνα 39, σελ. 240.

Εικόνα 46 : Εικ. 46. Γενική άποψη του μεγάλου ελληγιστικού ναού του Καλλίου.
Themelis, P. G. 1984. “Δελφοί και περιοχή τον 8^ο και 7^ο π.Χ. αιώνα.”
Στο *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle missioni
Italiane in Oriente*. Volume LXI (1983). Atti del Convegno
Internazionale Grecia, Italia e Sicilia nell' VIII e VII secolo a. C. Atene
15-20 ottobre 1979. Tomo III. Roma. Εικόνα 44, σελ. 243.

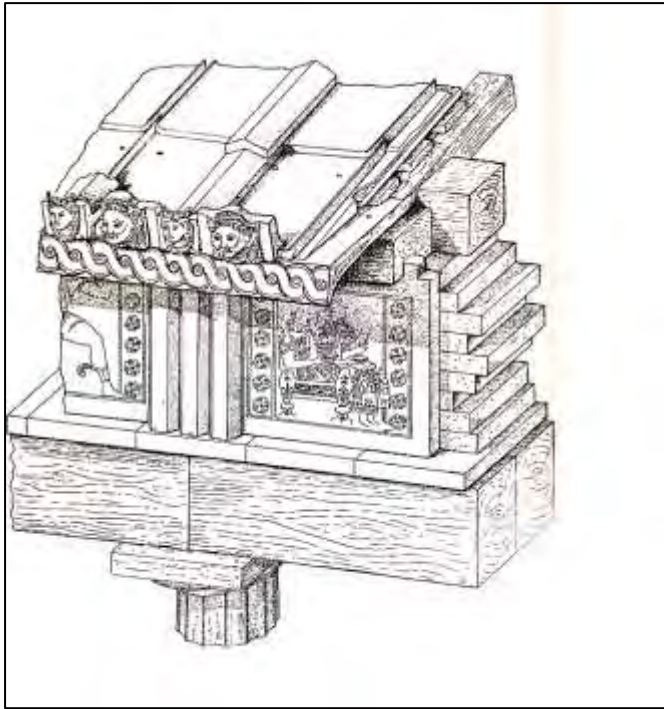
ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΣΤΥΛΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΙΜΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

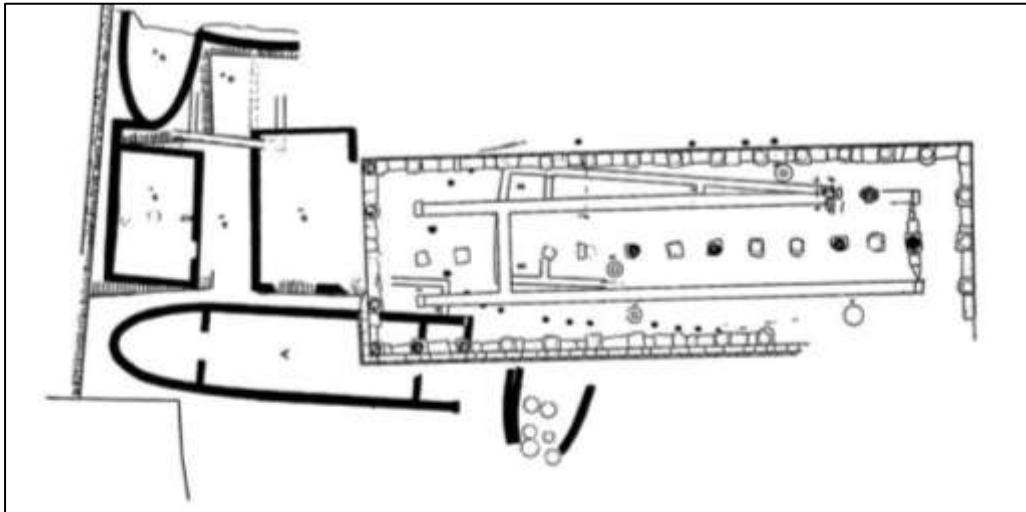
ΕΙΚΟΝΕΣ

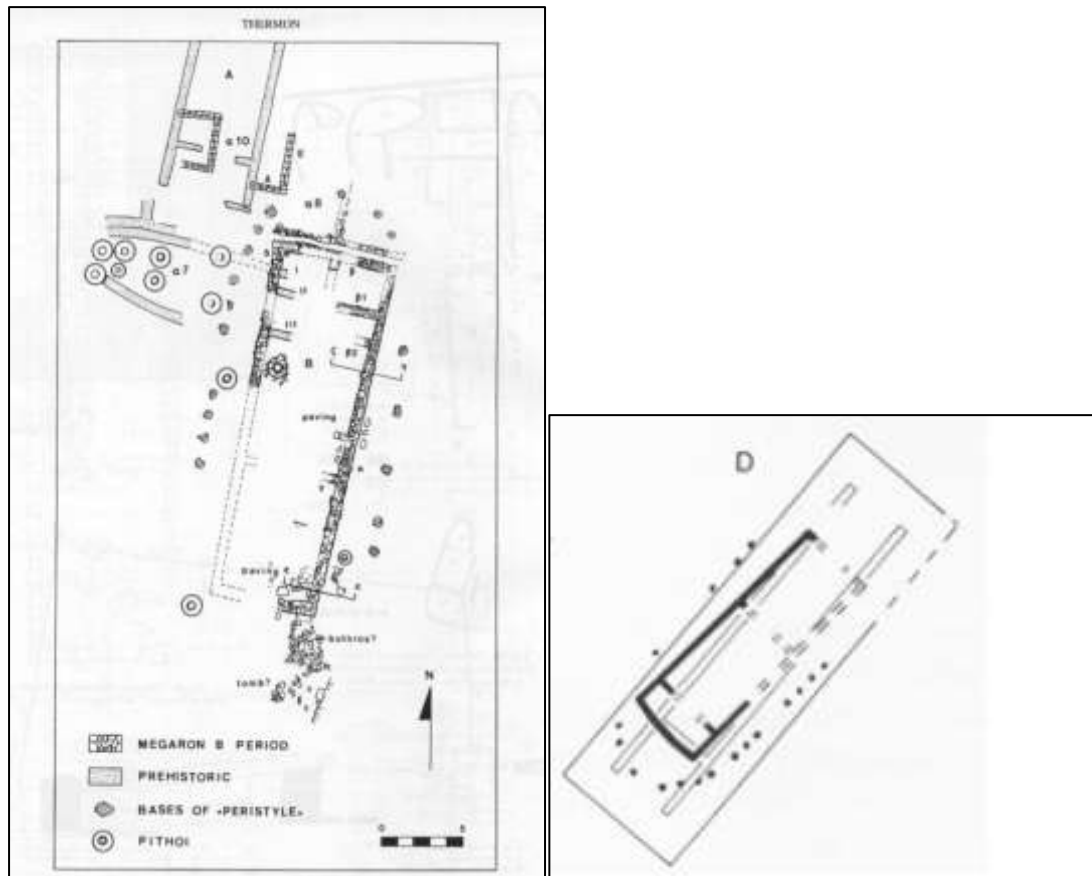
Εικ. 1. Αποκατάσταση ξύλινου και λίθινου δωρικού θριγκού (κάτω: λίθινος δωρικός θριγκός, πάνω: το ξύλινο πρότυπο αυτού).

Εικ. 2. Σχεδιαστική αναπαράσταση της στέγης και του θριγκού του ναού C του Θέρμου.

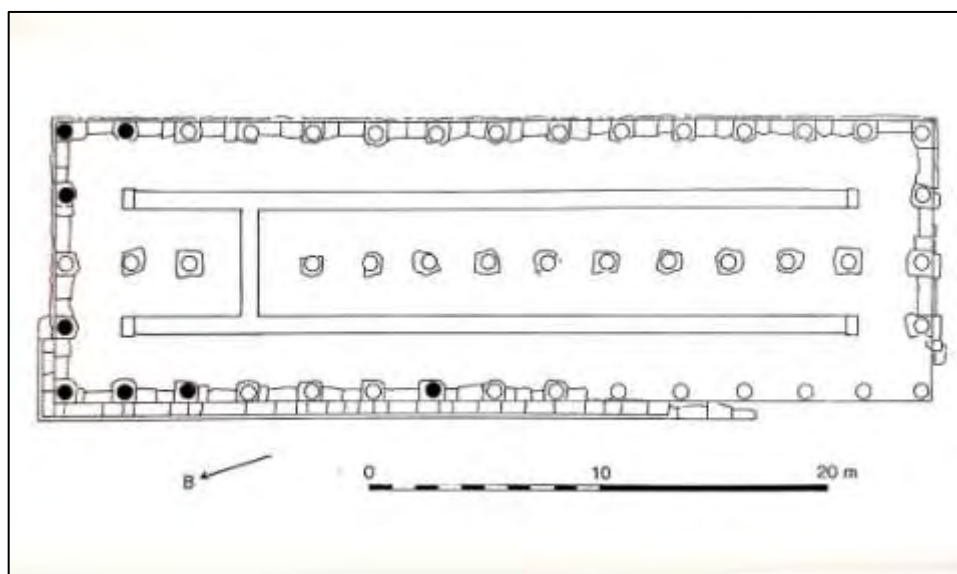

Εικ. 3. Ιερό του Θέρμου Αιτωλίας, ναός C και Μέγαρο Β (σχ. Κ. Ρωμαίου).

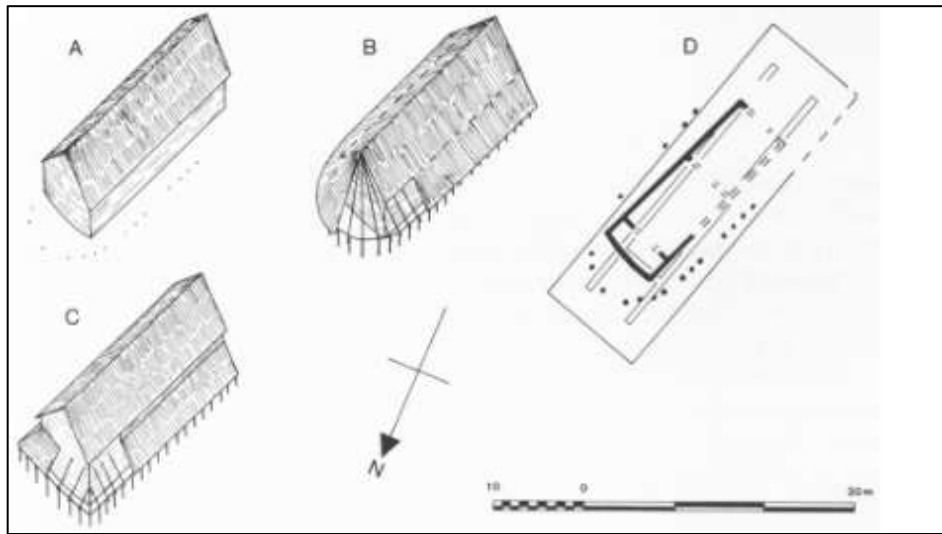

Εικ. 4. Μέγαρο Β και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που συνδέονται με το κτίριο.

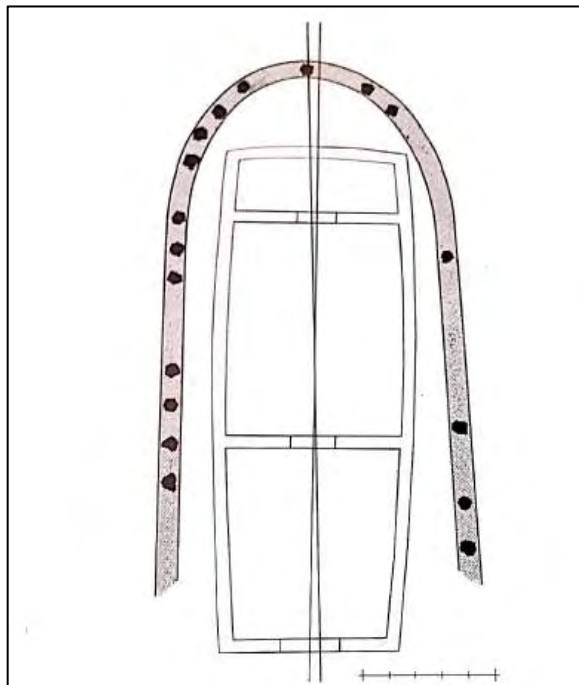
Εικ. 5. Κάτοψη Μεγάρου Β με την σειρά πλακών που το περιβάλλουν.

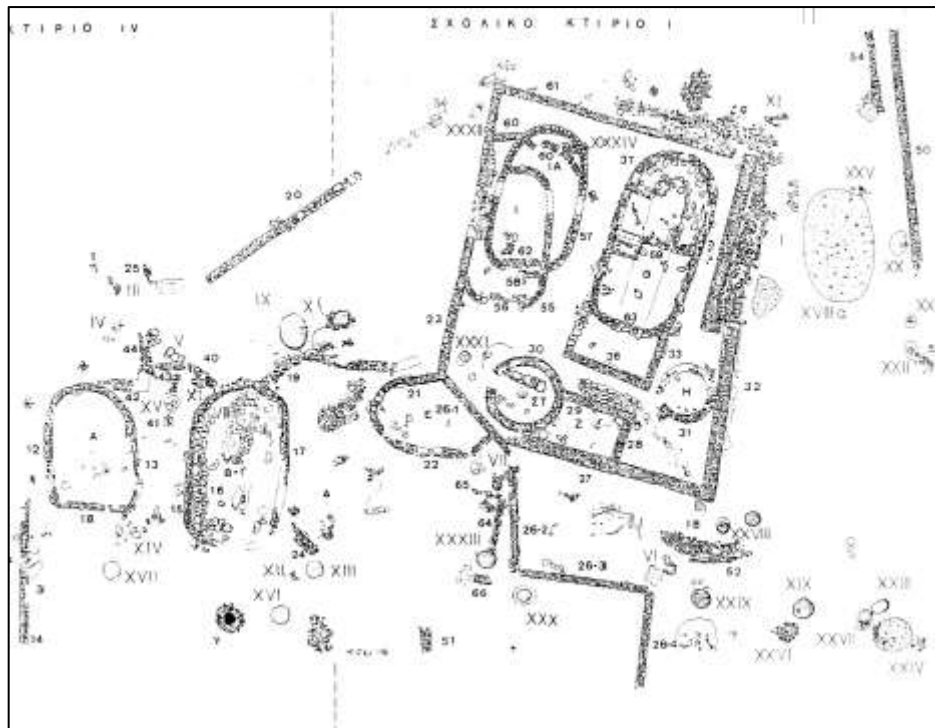
Εικ. 6. Κάτοψη του ναού C.

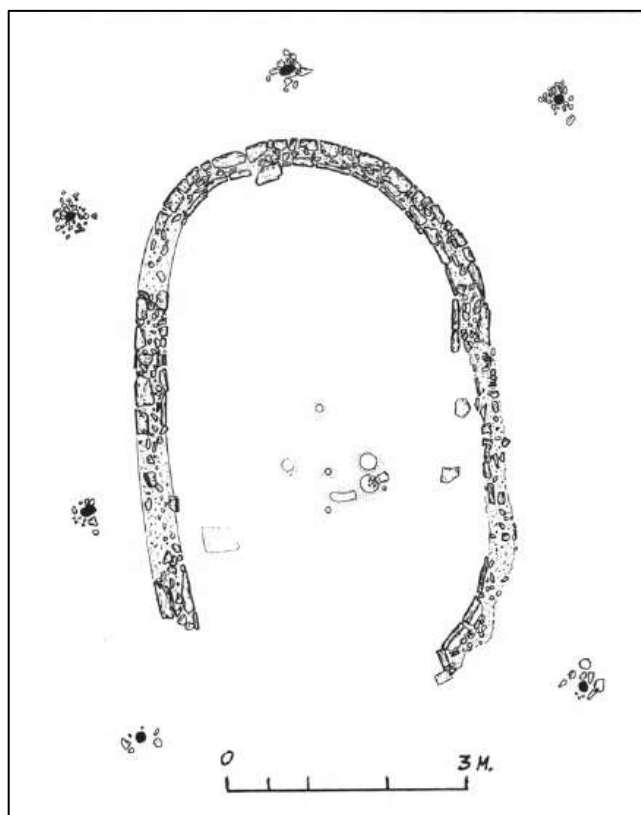
Εικ. 7. Σχεδιαστικές αναπαραστάσεις της στέγης του Μεγάρου Β, πριν και μετά την προσθήκη του ελλειψοειδούς «περιστυλίου».

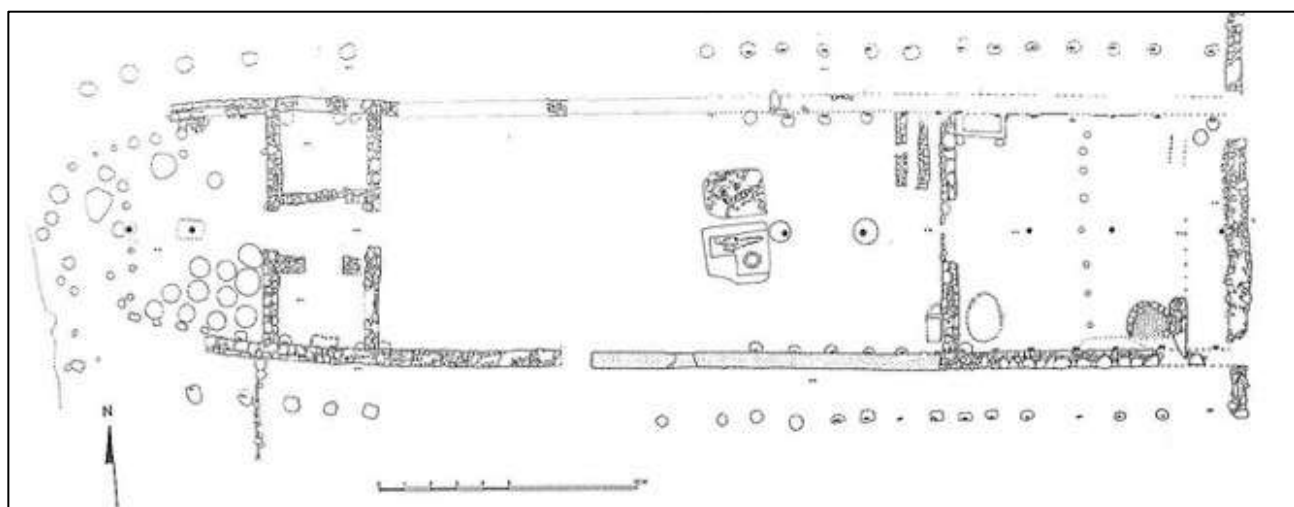
Εικ. 8. Σχέδιο της πρότασης του Wesenbeng, 1982.

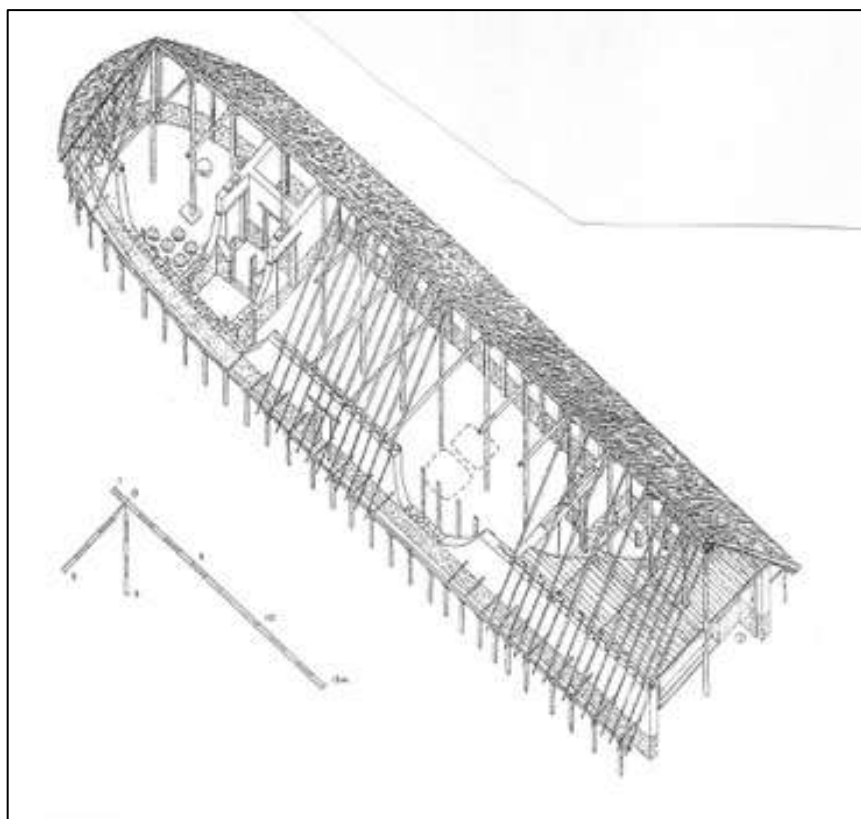
Εικ. 9. Σχέδιο του κεντρικού τομέα του γεωμετρικού οικισμού του Ωρωπού.

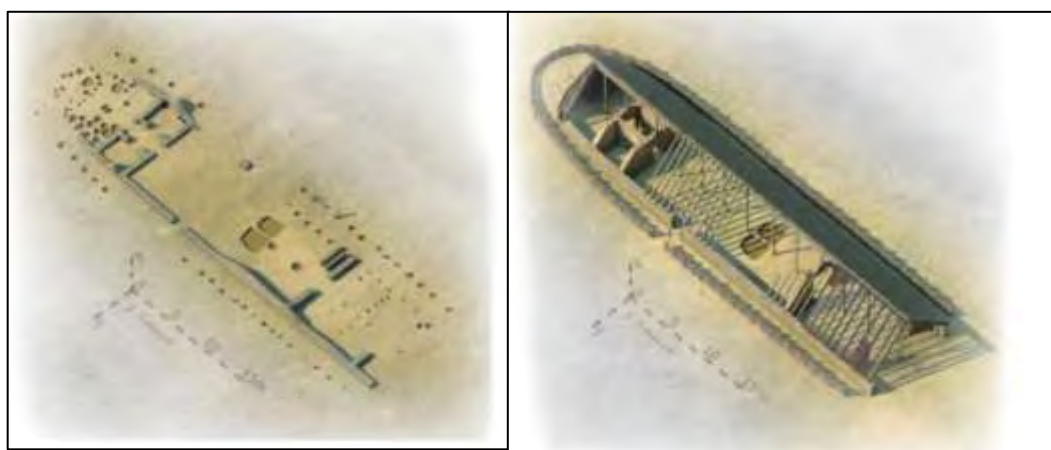
Εικ. 10. Κάτοψη Κτιρίου Α.

Εικ. 11. Κάτοψη του «Ηρώου» από το Λευκαντί.

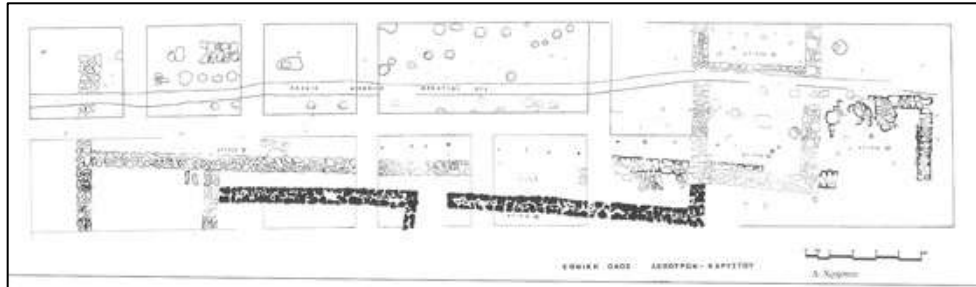

Εικ. 12. Σχεδιαστική αναπαράσταση του πρωτογεωμετρικού επιμήκους αψιδωτού κτιρίου.

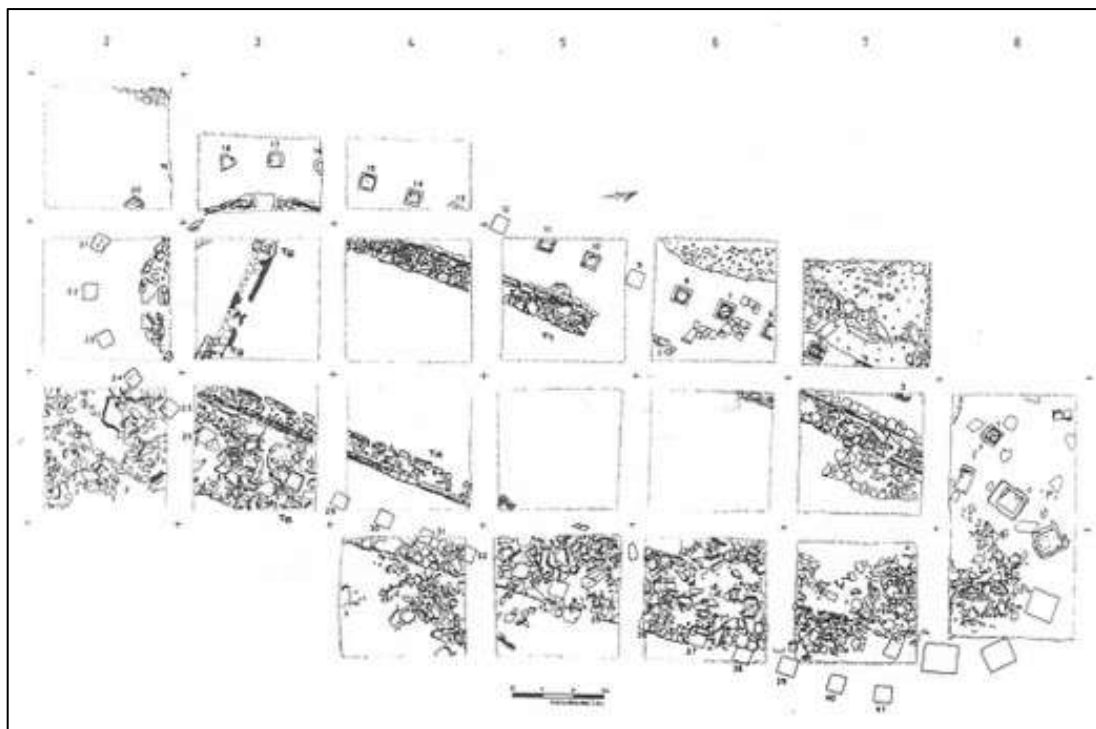

Εικ. 13. Σχέδιο με τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του «Ηρώου».

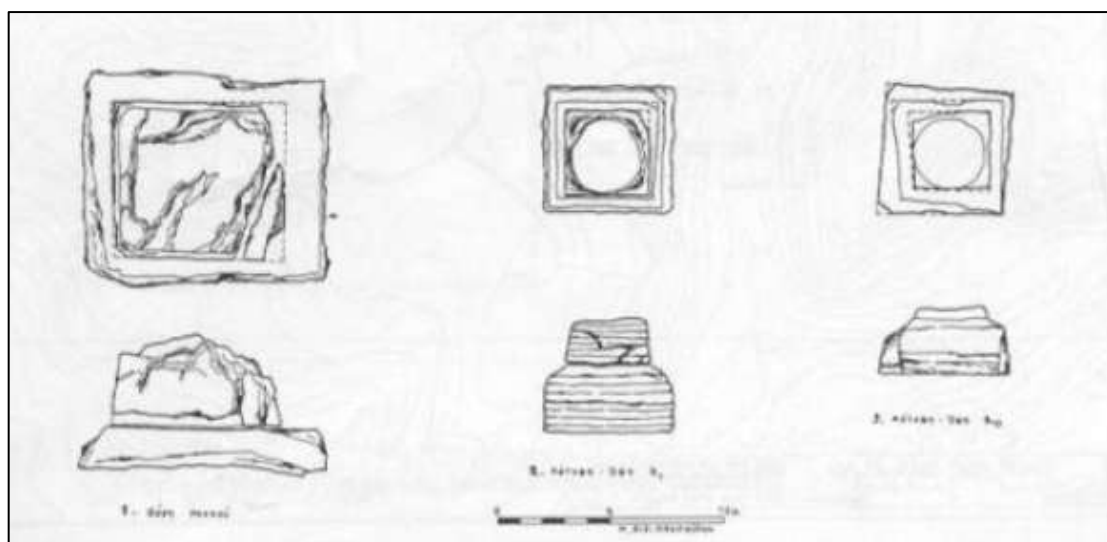
Εικ. 14. Εναλλακτική Αποκατάσταση του «Ηρώου».

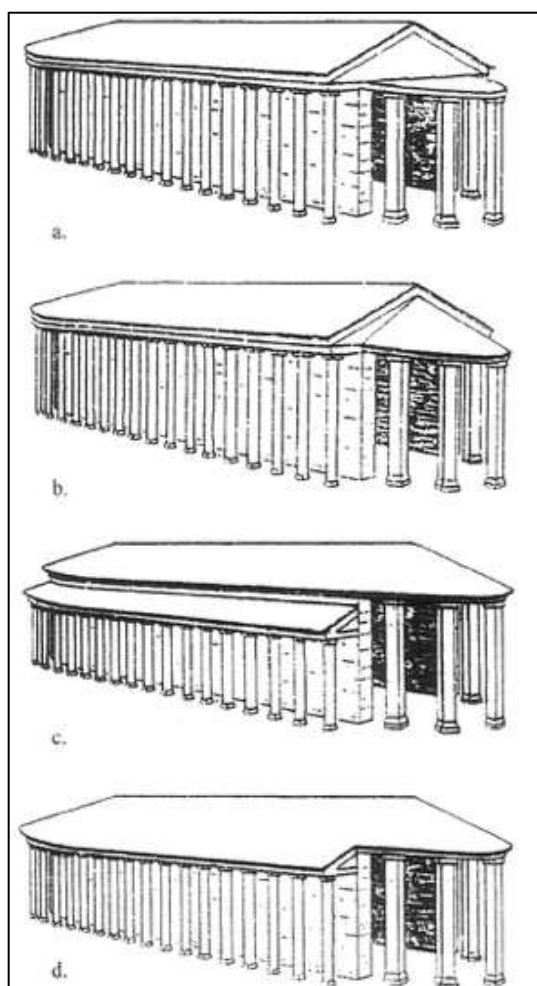
Εικ. 15. Κάτοψη του τμηματικά σωζόμενου κτιρίου II από τους Ζάρακες.

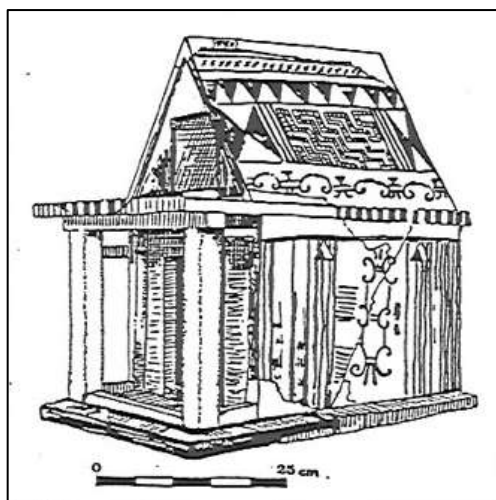
Εικ. 16. Κάτοψη του ελλειψοειδούς ναού από το Άνω Μαζαράκι.

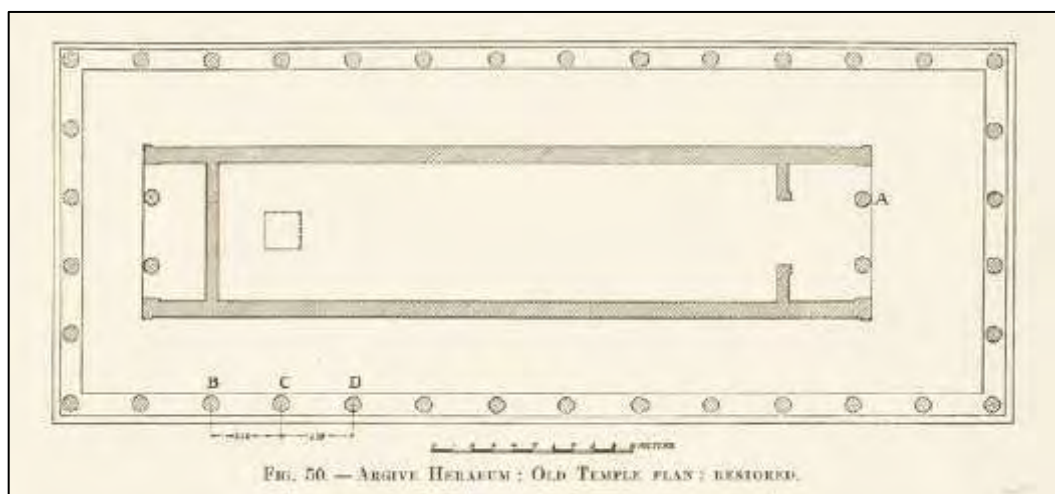
Εικ. 17. Λίθινες βάσεις της περιστασης του ναού του Άνω Μαζαρακίου.

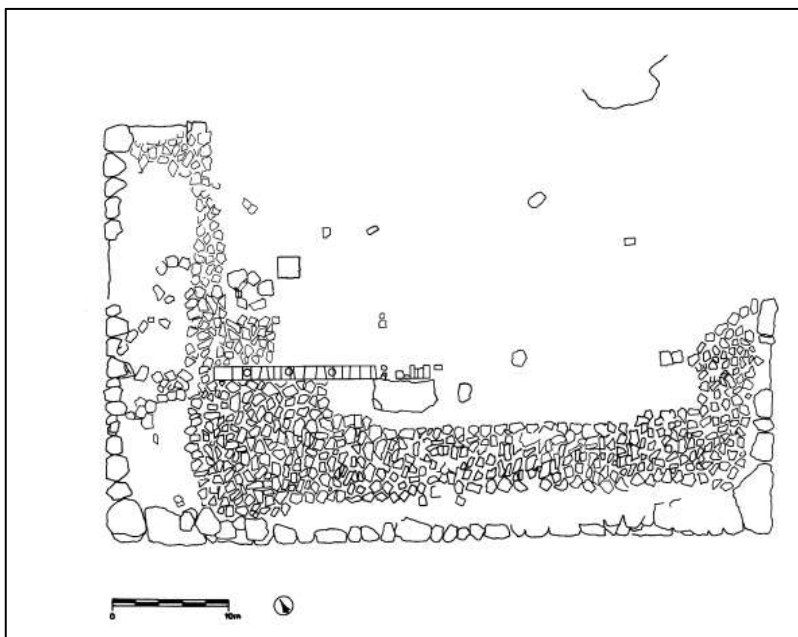
Εικ. 18. Προτάσεις του Μ. Πετρόπουλου για την αποκατάσταση της στέγης του ναού.

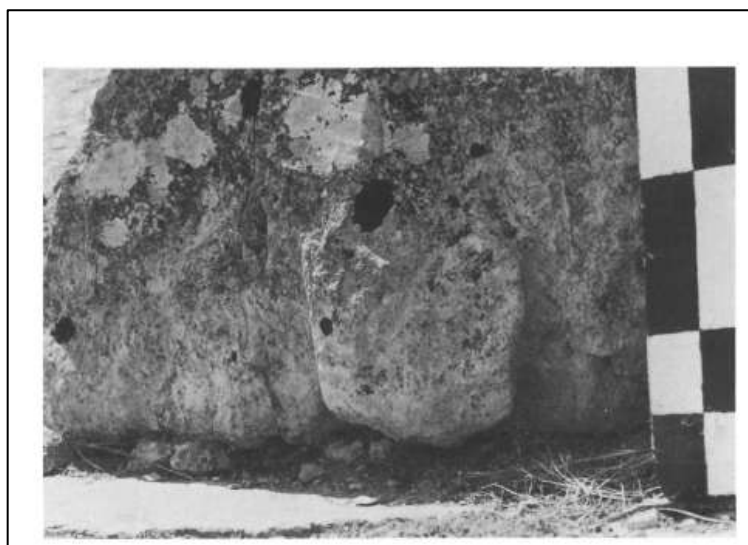
Εικ. 19. Πήλινο ομοίωμα οικίας από το Ηραίο του Άργους .

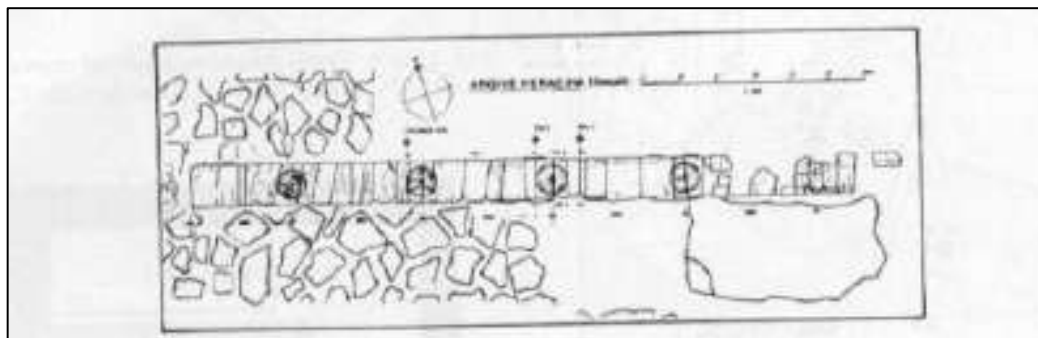
Εικ. 20. Σχέδιο του E. L. Tilton του πρώτου ναού του Ηραίου του Άργους (πιθανή αποκατάσταση).

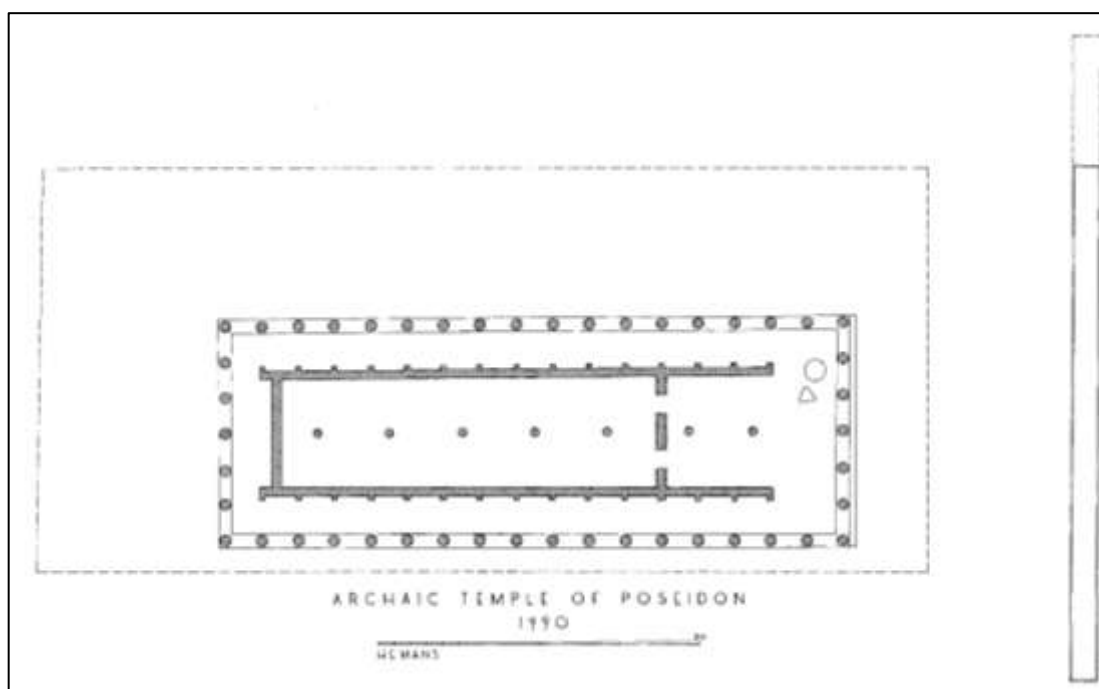
Εικ. 21. Σχέδιο του «παλαιού» ανδῆρου του ναού του Ηραίου.

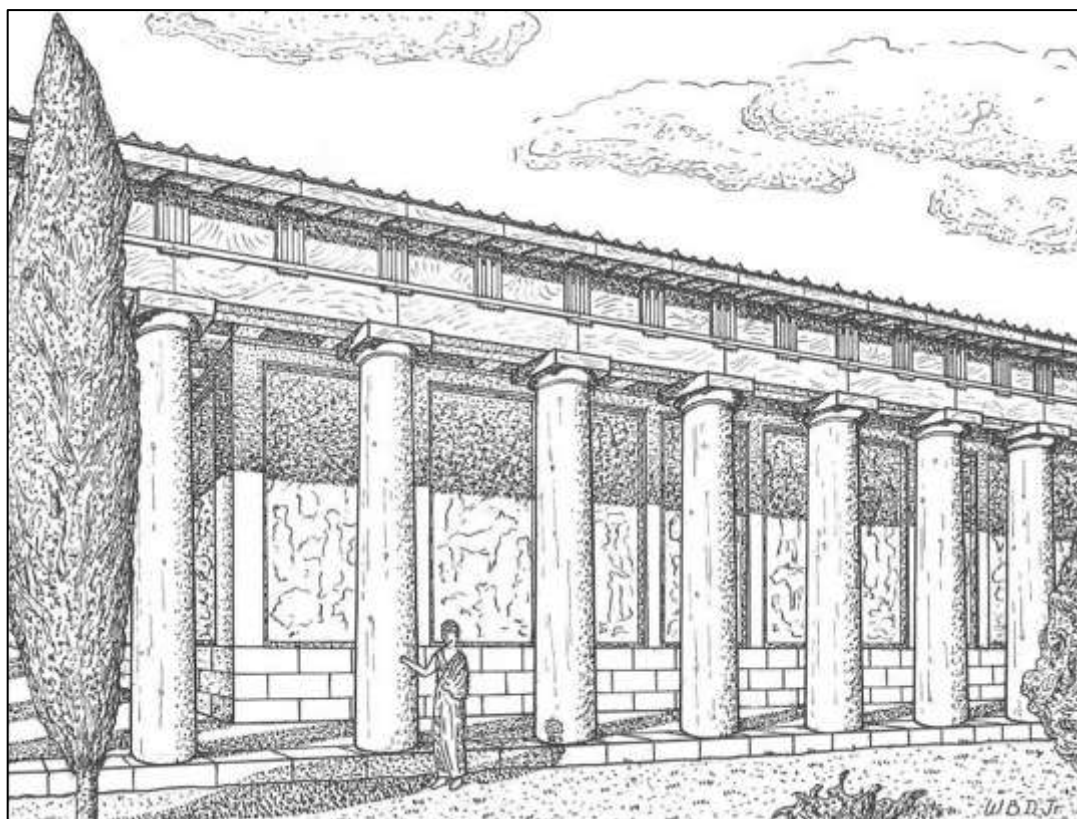
Εικ. 22. Οπή σχήματος (U) σε λίθο από τον στυλοβάτη του ναού.

Εικ. 23. Σχέδιο του νότιου στυλοβάτη του πρώτου ναού του Ηραίου του Άργους.

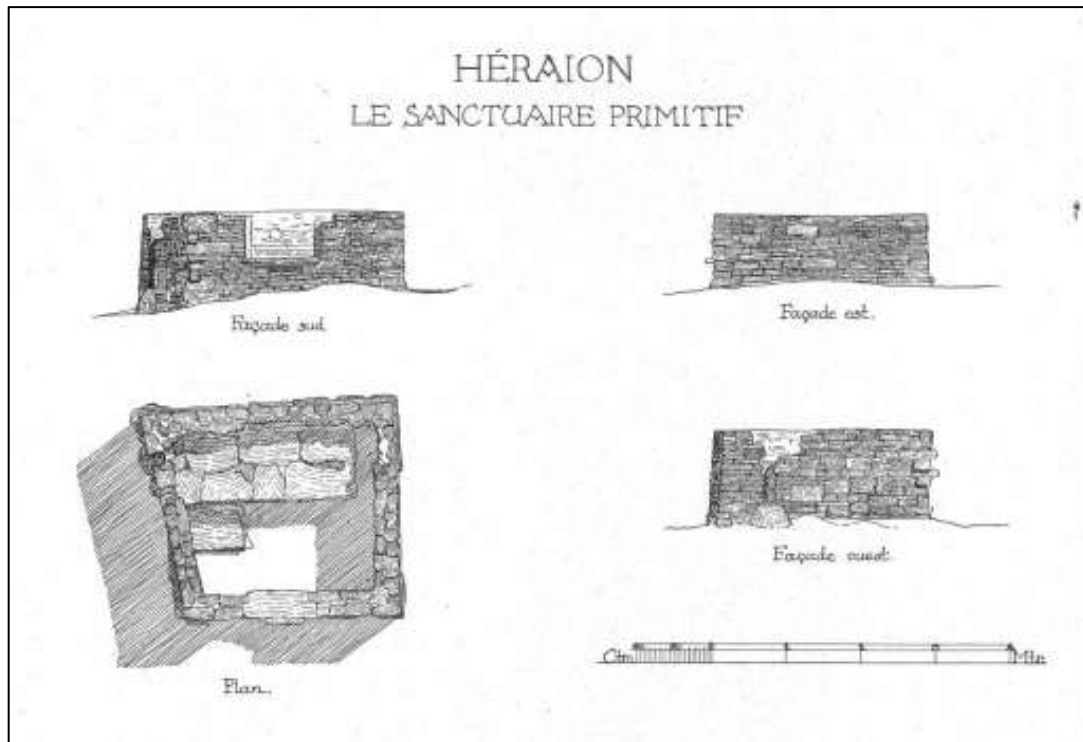
Εικ. 24. Αποκατάσταση της κάτοψης του ναού και του βωμού.

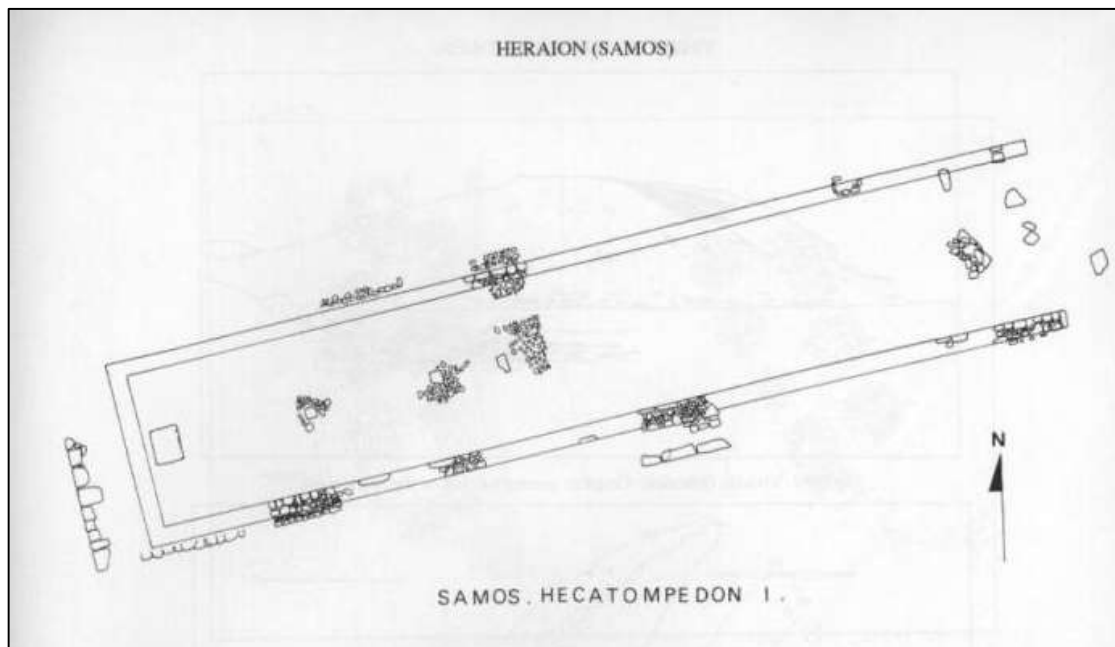
Εικ. 25. Σχεδιαστική αναπαράσταση της νοτιοδυτικής γωνίας του αρχαϊκού ναού.

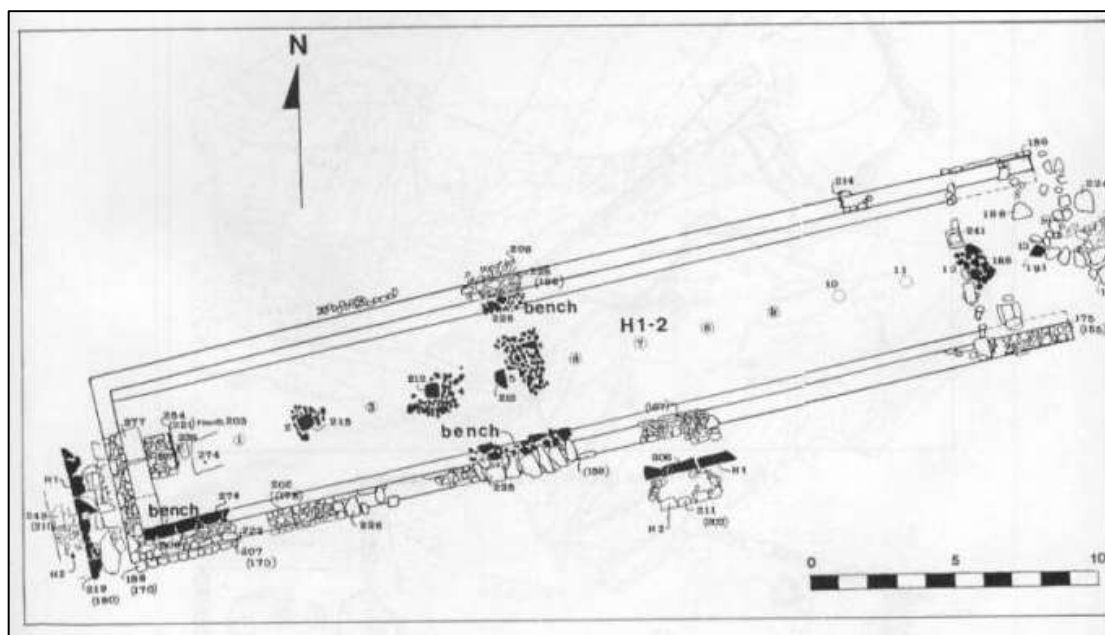
Εικ. 26. Κάτοψη του πρώτου Ηραιού της Δήλου.

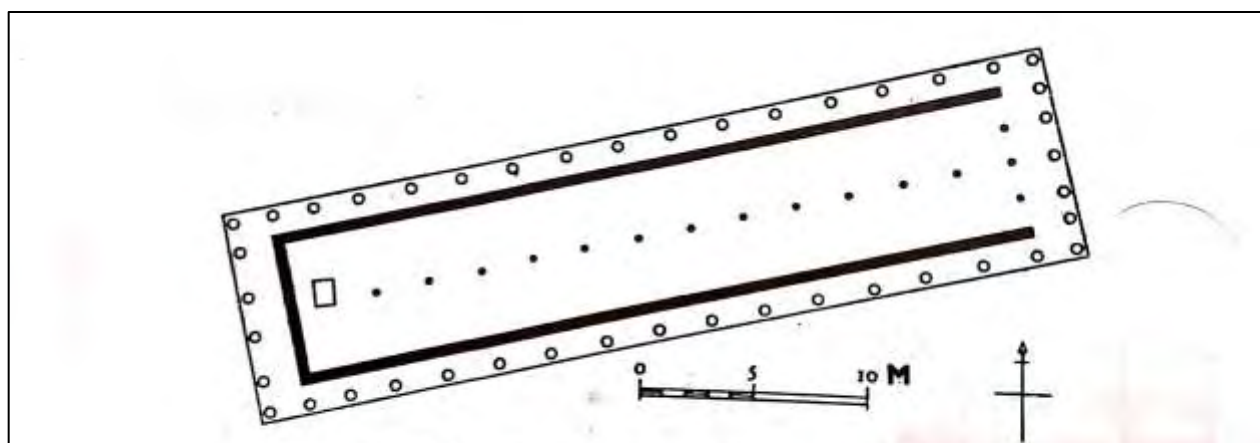
Εικ. 27. Κάτοψη και όψη του πρώτου ναού του Ηραίου της Δήλου.

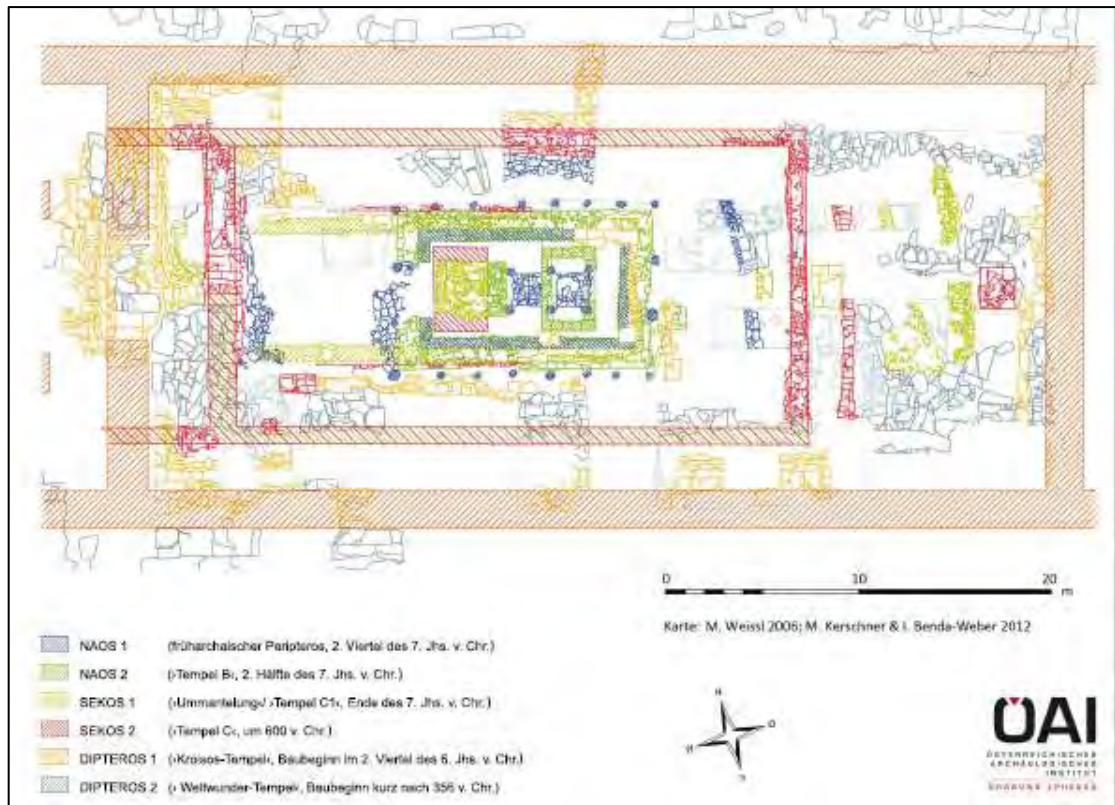
Εικ. 28. Σχέδιο της κάτοψης του Εκατόμπεδου Ι και των αρχιτεκτονικών καταλοίπων που του αποδίδονται.

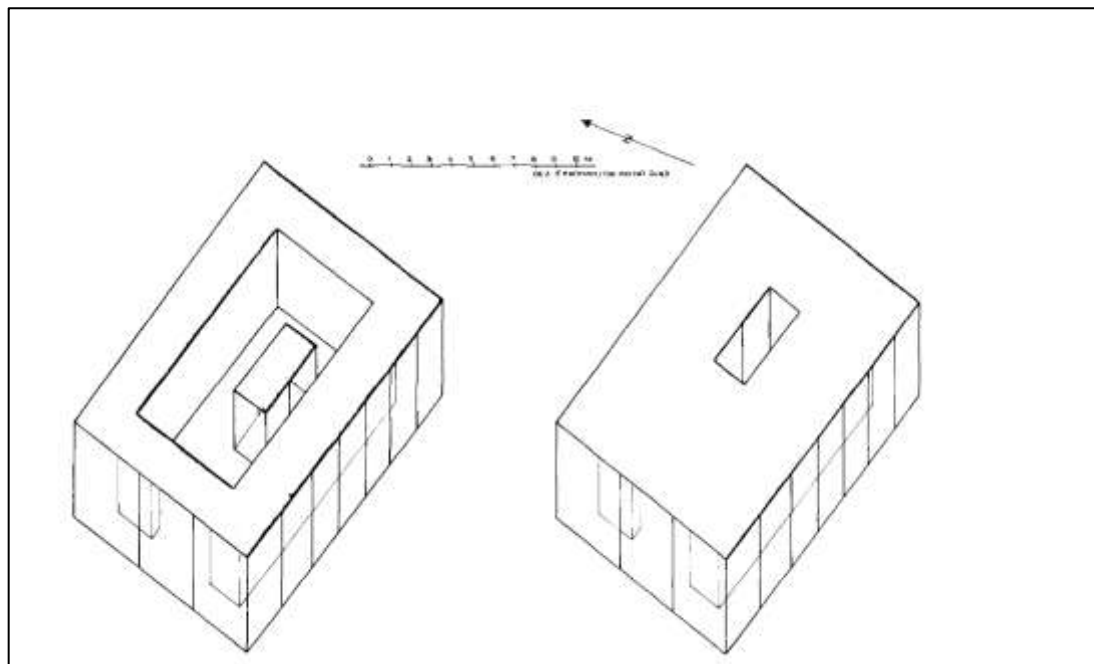
Εικ. 29. Σχέδιο με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του Εκατόμπεδου Ι και ΙΙ.

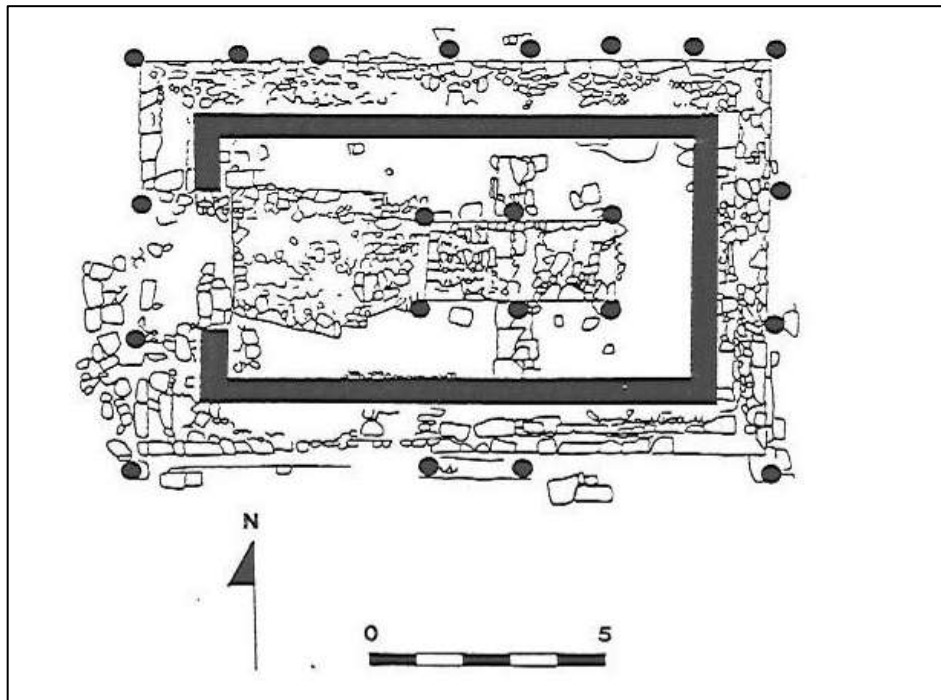
Εικ. 30. Σχέδιο της κάτοψης του Εκατόμπεδου Ι με περίσταση.

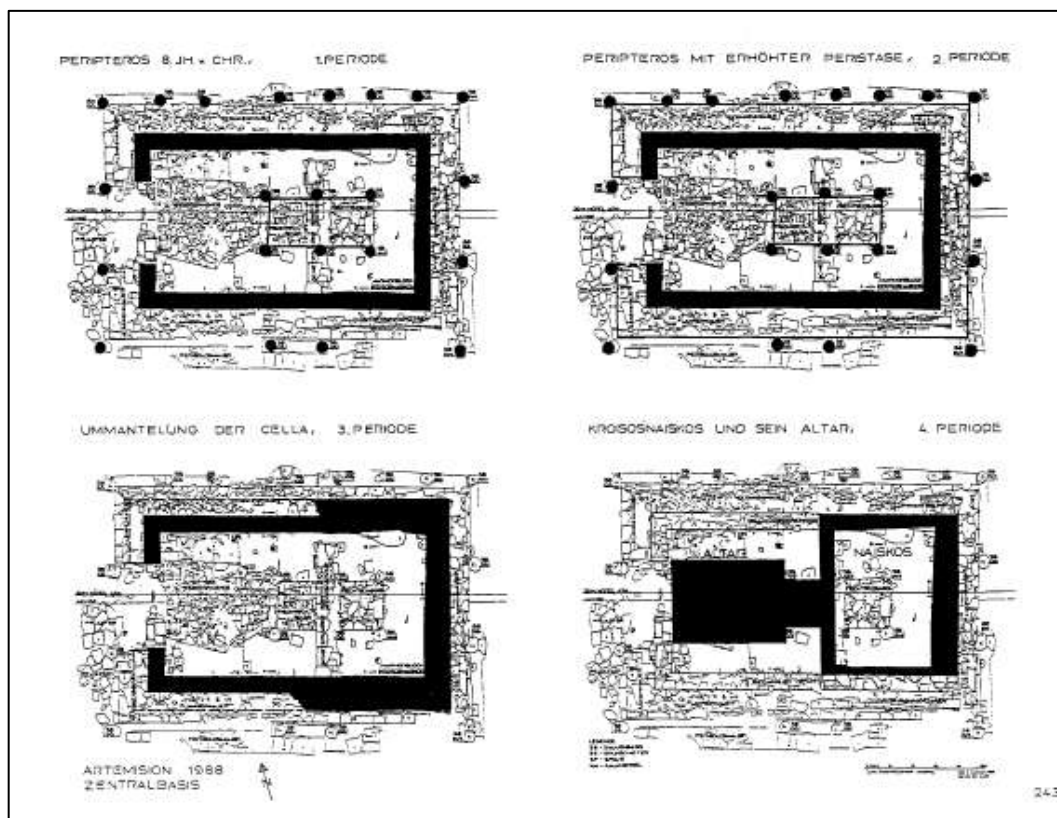
Εικ. 31. Φάσεις των ναών του ιερού. Με το μπλε χρώμα δηλώνεται η πρόιμη αρχαϊκή περίσταση και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του ναού 1, ενώ με το πράσινο αυτά του ναού 2.

Εικ. 32. Υποθετικές αποκαταστάσεις της στέγης του πρώιμου αρχαϊκού ναού.

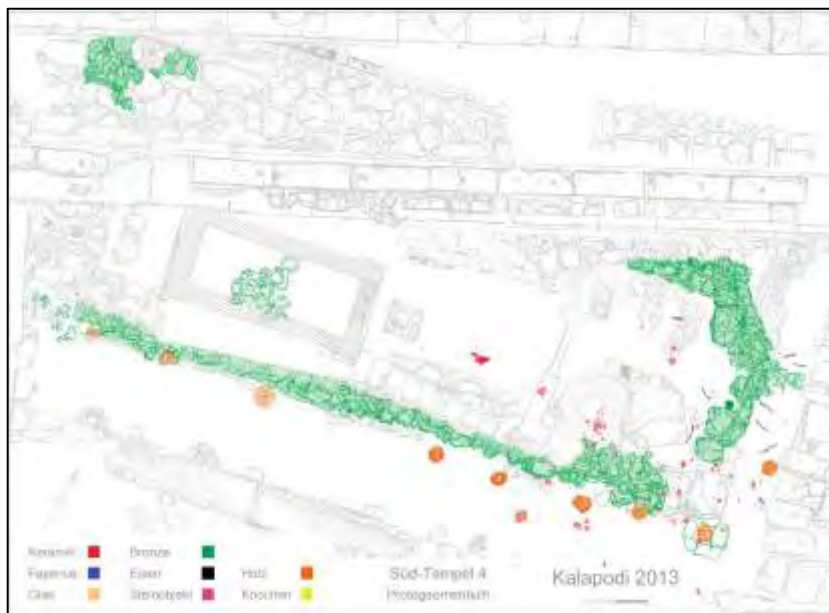
Εικ. 33. Σχέδιο του πρώιμου αρχαϊκού περίπτερου ναού.

Εικ. 34. Φάσεις εξέλιξης του ιερού στον χώρο της «κεντρικής βάσης» από 8^ο έως τον 6^ο αι. π.Χ. σύμφωνα με τον Bammer.

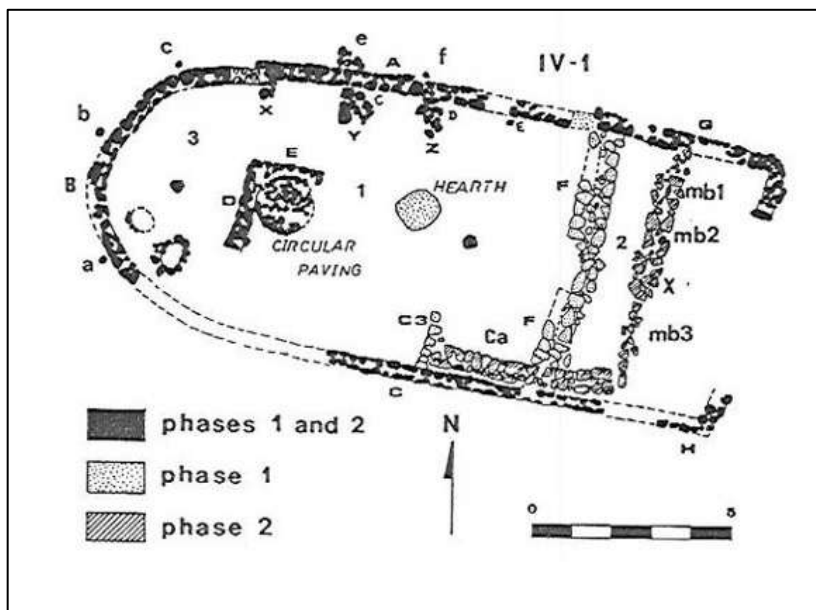
Εικ. 35. Φάσεις των οικοδομημάτων του ιερού στο Καλαπόδι.

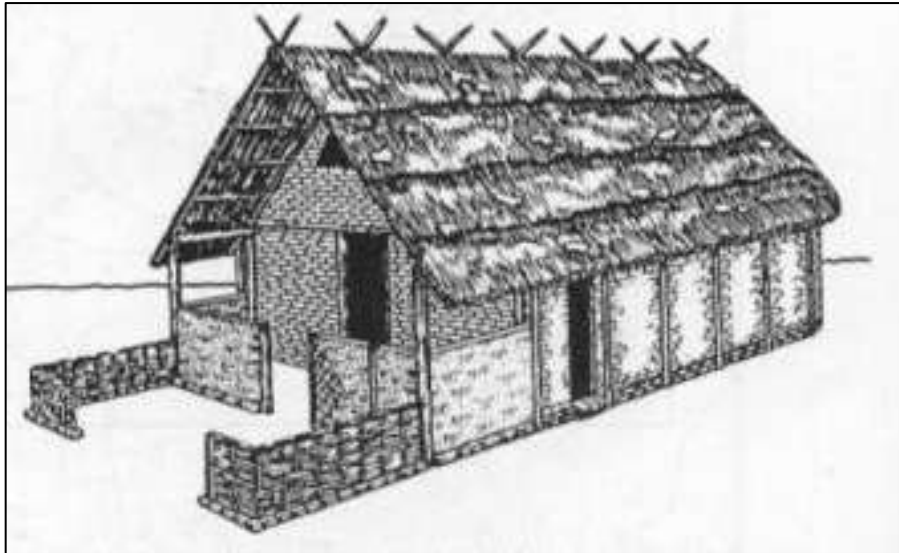
Εικ. 36. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του πρωτογεωμετρικού ναού από το Καλαπόδι (με πράσινο χρώμα, ενώ με πορτοκαλί χρώμα δηλώνονται οι πασσαλότρυπες δίπλα στους τοίχους του κτιρίου).

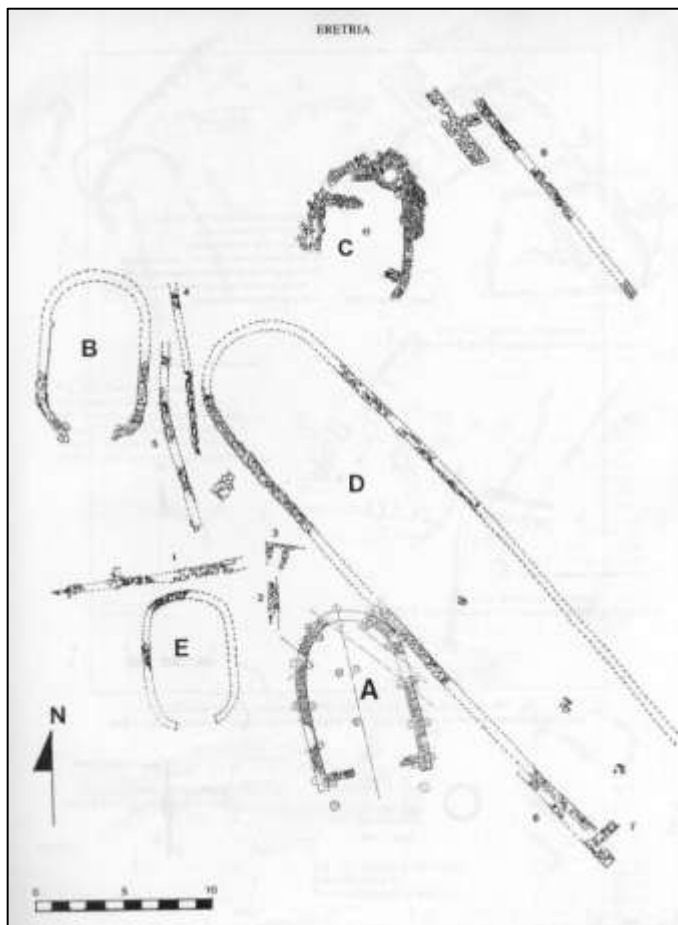
Εικ. 37. Σχέδιο του τμηματικά σωζόμενου αψιδωτού κτιρίου της οδού Ηρακλειδών.

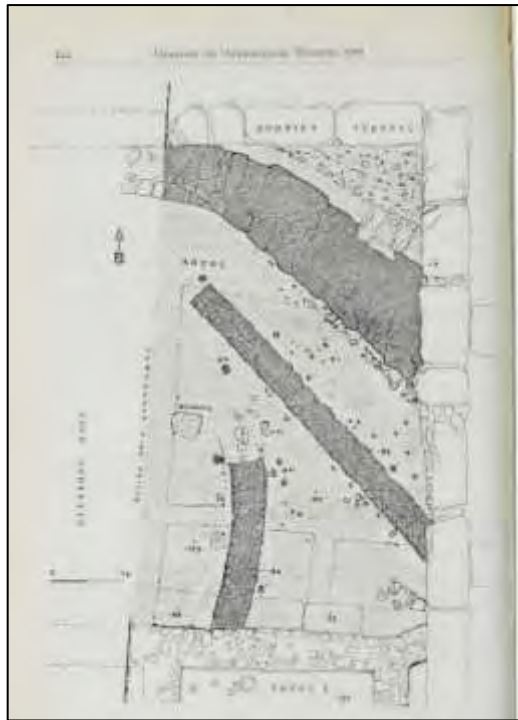
Εικ. 38. Σχέδιο του αψιδωτού κτιρίου IV-1 από τα Νιχώρια Μεσσηνίας.

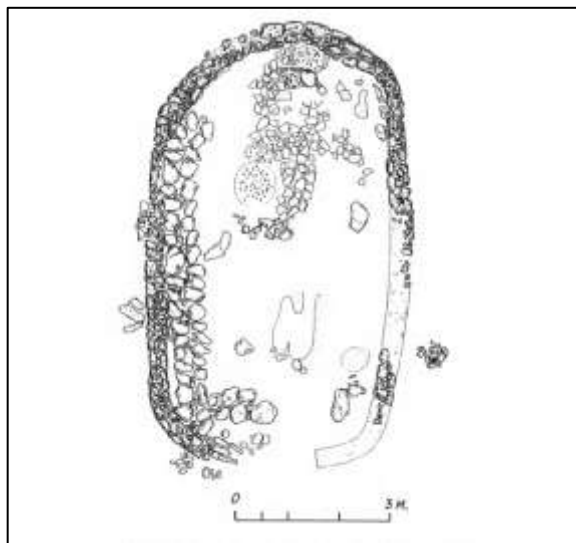
Εικ. 39. Γραφική αναπαράσταση του κτιρίου IV-1.

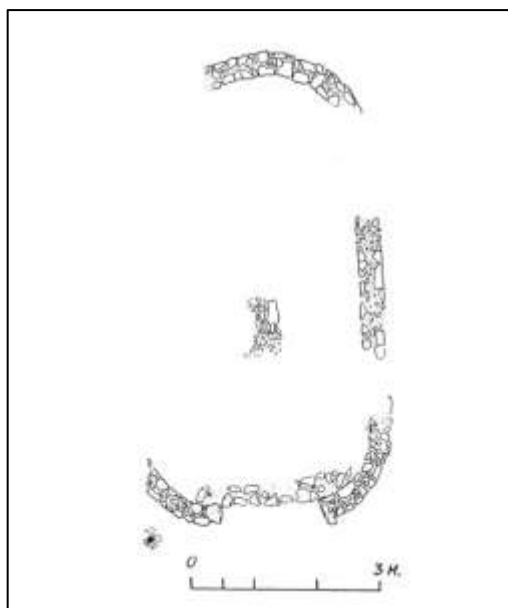
Εικ. 40. Ερέτρια ιερό του Απόλλωνα. Σχέδιο του κτιρίου Α.

Εικ. 41. Ερέτρια χώρος Θ. Σχέδιο κτιρίου Β (δ-δ' στην εικόνα).

Εικ. 42. Κάτοψη του κτιρίου Β-Γ από τον γεωμετρικό οικισμό του Ωρωπού.

Εικ. 43. Κάτοψη του κτιρίου I από τον γεωμετρικό οικισμό του Ωρωπού.

Εικ. 44. Αεροφωτογραφία του ναού Α από το ιερό στο Μολύκρειον.

Εικ. 45. Βωμός κάτω από το σηκό του μεγάλου ναού από το Κάλλιον.

Εικ. 46. Γενική άποψη του μεγάλου ελληνιστικού ναού του Καλλίου.